

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Όψεις της διπλωματίας του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328)

Διπλωματική Εργασία

Οικονόμου Στυλιανός, Α.Μ.: 201337

επιβλέπουσα καθηγήτρια: αν. καθηγήτρια κα Σοφία Μεργιαλή-Σαχά

Αθήνα 2016

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή – Τμήμα Ιστορία & Αρχαιολογίας

Στυλιανός Οικονόμου

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ
ΤΟΥ
ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ (1282-1328)

Διπλωματική εργασία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:

Αναπληρώτρια καθηγήτρια κα Σοφία Μεργιαλή-Σαχά

Αθήνα 2016

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Μικρογραφία χρυσόβουλλου λόγου παραχώρησης προνομίων από τον Ανδρόνικο Β΄ προς τη μητρόπολη Μονεμβασίας. Αθήνα, Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο.

Στους γονείς μου,
Δημήτρη και Κωνσταντίνα

*Τὰ σπίτια πὺν εἶχα μοῦ τὰ πήραν. Ἐτυχε
νά 'ναι τὰ χρόνια δίσεχτα· πολέμοι χαλασμοὶ ξενιτεμοί·
κάποτε ὁ κυνηγὸς βρίσκει τὰ διαβατάρικα πουλιὰ
κάποτε δὲν τὰ βρίσκει· τὸ κυνήγι
εἶταν καλὸ στὰ χρόνια μου, πήραν πολλοὺς τὰ σκάγια.*

Γιώργος Σεφέρης, *Τὸ σπίτι κοντὰ στὴ θάλασσα*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες	6
Πρόλογος	8
A. Εισαγωγή	11
B. Ανδρόνικος Β΄ (1282-1326)	19
Γ. Δυναστικοί γάμοι	24
Δ. Τιμητικοί τίτλοι	61
Ε. Εδαφικές παραχωρήσεις	63
Στ. Εμπορικά προνόμια	66
Z. <i>Societas contra Turchos</i>	78
Η. Ειρήνευση με το πριγκιπάτο της Αχαΐας	80
Θ. Συμμαχία με τους Μαμελούκους	83
Συμπεράσματα	87
Παράρτημα	91
Βιβλιογραφία	95

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Καθώς βρίσκομαι στο στάδιο ολοκλήρωσης των μεταπτυχιακών σπουδών Α΄ κύκλου, μία απαιτητική και με αρκετά εμπόδια πορεία, οφείλω από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω όλα τα πρόσωπα που μου συμπαραστάθηκαν ποικιλοτρόπως και που χωρίς αυτά δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί αυτή η προσπάθεια.

Πρώτιστα, οφείλω να αναφερθώ στο Κοινωφελές Ίδρυμα «Αλέξανδρος Ωνάσης», το οποίο μου παρείχε γενναιόδωρη υποτροφία για την απόκτηση μεταπτυχιακού διπλώματος με ειδίκευση στη Βυζαντινή Ιστορία από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, καθώς και στην κα Αντιγόνη Χαντζόλου, εκπρόσωπο του Ιδρύματος και υπεύθυνη για την πορεία μου ως υποτρόφου, για την μεταξύ μας αγαστή συνεργασία.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα την επόπτριά μου, αναπληρώτρια καθηγήτρια βυζαντινής ιστορίας κα Σοφία Μεργιαλή-Σαχά, η οποία ήδη από τις προπτυχιακές σπουδές μου με τιμά με την εμπιστοσύνη της και με στηρίζει σε κάθε μου βήμα. Η απλόχερη προσφορά γνώσεων, υλικού, αλλά κυρίως μεθοδολογίας της έρευνας, η ανοιχτόμυαλη στάση της, η έλλειψη φόβου απέναντι στην πρωτοτυπία και η ενθάρρυνση ανάληψης πρωτοβουλιών την καθιστούν για μένα πρότυπο ιστορικού και ερευνητή. Την ευγνωμονώ για το αμέριστο ενδιαφέρον της, την καθοδήγησή της, καθώς επίσης για την ανθρωπιά και την κατανόηση των αναγκών των συνεργατών της, στοιχεία σπάνια στους πανεπιστημιακούς καθηγητές.

Πολλές ευχαριστίες οφείλονται και στις υπόλοιπες καθηγήτριες βυζαντινής ιστορίας του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, με τις οποίες συνδέομαι ήδη από τα προπτυχιακά μου χρόνια, συγκεκριμένα στην καθηγήτρια κα Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, τις αναπληρώτριες καθηγήτριες κα Κατερίνα Νικολάου και κα Ειρήνη Χρήστου, την επίκουρη καθηγήτρια κα Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη. Η προσφορά τους ήταν σημαντική με την παροχή εξειδικευμένων γνώσεων στα επιμέρους γνωστικά αντικείμενά τους και τις καίριες οδηγίες και παρατηρήσεις τους κατά τη σύνθεση των μεταπτυχιακών εργασιών μου.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να μνημονεύσω τους αγαπημένους φίλους Αλέξανδρο, Χρήστο και Ραφαήλ Χρυσανθόπουλο, Νικόλα Ρακτιβάν και Ευγενία Κακαλέτρη για τη συμπαράσταση και την υλικοτεχνική βοήθεια.

Τέλος, μέσα από την καρδιά μου εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου στους αγαπητούς μου γονείς, Δημήτρη και Κωνσταντίνα, για την υπομονή και την αδιάλειπτη υποστήριξή τους, ηθική και υλική, σε μέρες δύσκολες. Χωρίς αυτούς η παρούσα διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία δεν θα είχε υλοποιηθεί.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία με θέμα: «Όψεις της διπλωματίας του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328)» πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Α΄ κύκλου του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ, στην ειδίκευση της Βυζαντινής Ιστορίας, με επιβλέπουσα την αναπληρώτρια καθηγήτρια κα Σοφία Μεργαλή-Σαχά. Σύμφωνα με τον τίτλο, μέσω αυτής της εργασίας επιδιώκεται η συνοπτική παρουσίαση των σημαντικότερων πτυχών της πολυσχιδούς διπλωματικής δραστηριότητας του δεύτερου Παλαιολόγου αυτοκράτορα και η συνδυαστική μελέτη των διπλωματικών του μέσων, όχι η γεγονοτολογική παρουσίαση των εξελίξεων, προκειμένου να αναδειχθούν οι επιλογές και οι στόχοι της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής αυτής της εποχής και σε ποιο βαθμό αυτοί υλοποιήθηκαν.

Η θεματική της βυζαντινής διπλωματίας είναι ιδιαίτερα δημοφιλής, εφόσον συνιστά βυζαντινό επίτευγμα και πρωτοποριακό στοιχείο της αυτοκρατορίας, μέσω του οποίου παράτεινε την ύπαρξή της για 11 αιώνες. Συγκεκριμένα, η διπλωματία του Ανδρονίκου Β΄ παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, διότι προσφέρει τη δυνατότητα γνωριμίας με τη σχεδόν πεντηκονταετή βασιλεία του (1282-1328), τη δεύτερη μακροβιότερη μετά από αυτή του Βασιλείου Β΄ (976-1025). Αυτή η εποχή υπήρξε κομβική για την πορεία του βυζαντινού κράτους, επειδή κατά τη διάρκειά της διαμορφώθηκαν τα γεωπολιτικά δεδομένα του 14^{ου} αιώνα. Πρώτον, στις αρχές του αιώνα αυτού ολοκληρώθηκε η τουρκομανική κατάκτηση της δυτικής Μικράς Ασίας, ενώ στη συνέχεια η τουρκομανική λαίλαπα προεκτάθηκε στο Αιγαίο αναπτύσσοντας τη σφοδρότερη πειρατική δράση στην ανατολική Μεσόγειο. Ακόμα, το σερβικό βασίλειο επεκτάθηκε προς Νότο στη βυζαντινή Μακεδονία, προετοιμάζοντας τον δρόμο για τη βασιλεία και τις κατακτήσεις του Στέφανου Dušan (1331-1355). Παράλληλα, οι εμπορικές ιταλικές πόλεις της Γένουας και της Βενετίας συνέχισαν την οικονομική τους διεξόδου στην αυτοκρατορία, καθώς διάφορες λατινικές δυνάμεις συνέχιζαν τα σχέδιά τους για σταυροφορίες αρχικά κατά του Βυζαντίου και ύστερα εναντίον των Τουρκομάνων (Ανδεγαβοί Νάπολης, πάπες, Γάλλοι βασιλείς, Βενετία). Επιπλέον, μελετάται το εκτεταμένο δίκτυο συμμαχικών και/ή οικονομικών σχέσεων με πολυάριθμες δυνάμεις. Τέλος, είναι αξιοθαύμαστες η ευφυΐα και οι μέθοδοι της βυζαντινής διπλωματίας, διότι σε καιρούς ισχνών οικονομικών

δυνατοτήτων και με πενιχρά μέσα η αυτοκρατορία κατόρθωσε μέσω των διπλωματικών τεχνικών να εξυπηρετήσει κατά το δυνατό τα συμφέροντά της και να εξασφαλίσει την επιβίωσή της.

Όσον αφορά στις πηγές, αξιοποιήθηκε μεγάλος αριθμός κειμένων. Ως κύρια βάση λειτούργησαν τα βυζαντινά ιστοριογραφικά έργα του Γεώργιου Παχυμέρη, του Νικηφόρου Γρηγορά, του Ιωάννη Καντακουζηνού, όπως επίσης το *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* και τα *Βραχέα Χρονικά*. Συμπληρωματικά, έγινε χρήση των σημαντικών δυτικών ιστορικών συγγραμμάτων *Crònica* του Ramon Muntaner, Καταλανού ακολούθου της Μεγάλης Καταλανικής Εταιρείας και *Istoria di Romania* του σύγχρονου με την προς εξέταση περίοδο Βενετού ευγενή Marino Sanudo Torsello, εμπειρογνώμονα στις εξελίξεις της ανατολικής Μεσογείου.

Αξιόλογες πηγές αποτέλεσαν τόσο το σώμα επιστολών του αγίου Αθανασίου Α΄, πατριάρχη Κωνσταντινούπολης, αναφορικά με την Μεγάλη Καταλανική Εταιρεία και τον λιμό που αυτή επέφερε το 1306-1307, όσο και μεμονωμένες επιστολές, όπως του Ανδρονίκου Β΄ σχετικά με τις ενωτικές επαφές με τη Δύση και του Θεόδωρου Μετοχίτη όσον αφορά αφενός στην Ένωση, αφετέρου στο συνοικέσιο της Σιμωνίδας με τον Σέρβο κράλη Στέφανο Ούρεση II Μιλιούτιν (1299). Ακόμα, δόθηκε έμφαση στον πλούτο των εγγράφων διάφορων κρατών (Βυζαντίου, Βενετίας, Ανδεγαβών). Τα αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα πρόσφεραν στοιχεία σε σχέση με τα προνόμια προς τις διάφορες ιταλικές ναυτικές πόλεις, παράλληλα με τα βενετικά αρχεία, τα οποία επιπρόσθετα ενημερώνουν τον ερευνητή για τα πολυάριθμα δυτικά σταυροφορικά σχέδια της ίδιας εποχής, ενώ το ανδεγαβικό αρχείο του Καρόλου II περιλαμβάνει κομβικής σημασίας έγγραφα σχετικά με το πριγκιπάτο της Αχαΐας.

Πολύ χρήσιμα αποδείχτηκαν και τα περιηγητικά κείμενα, λ.χ. του Μαροκινού Ibn Battuta (1304-1368/1369) ως προς το ταξίδι του από το μογγολικό χανάτο της Χρυσής Ορδής στην Κωνσταντινούπολη (1332), καθώς και η *Περιήγησις* του Ανδρέα Λιβαδηνού, στην οποία γίνεται λόγος για τη συμμετοχή του συγγραφέα της σε αποστολή στη μαμελουκική Αίγυπτο μεταξύ των ετών 1320-1328. Τέλος, χρησιμοποιήθηκαν οι πληροφορίες αγιολογικών κειμένων και λόγων λογίων της παλαιολόγειας περιόδου.

Η εργασία διαρθρώνεται σε εννέα μέρη: προηγείται μία σύντομη εισαγωγή, στην οποία γίνεται αναφορά στις βασικές αρχές και μεθόδους της βυζαντινής διπλωματίας διαχρονικά και ειδικότερα την εποχή των Παλαιολόγων. Ακολουθεί η συνοπτική

παρουσίαση των δεδομένων της βασιλείας του Ανδρονίκου Β΄, κυρίως η εσωτερική κατάσταση της αυτοκρατορίας και η γεωπολιτική της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων και της ανατολικής Μεσογείου κατά το έτος ανάρρησής του στον θρόνο, μετά τον θάνατο του Μιχαήλ Η΄ (1282), που υπαγόρευσαν την εξωτερική πολιτική του. Καθώς το υλικό δεν συνδυάστηκε με βάση τη χρονολογική διαδοχή, από το τρίτο έως το έκτο τμήμα αναλύονται διεξοδικά τα διπλωματικά μέσα που αξιοποιήθηκαν κατά κόρον επί της βασιλείας του Ανδρονίκου Β΄, δηλαδή οι επιγαμίες, τα εμπορικά προνόμια, οι εδαφικές παραχωρήσεις περιορισμένου χρόνου και η απόδοση τιμητικών τίτλων. Οι δυναστικοί γάμοι καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό της διπλωματικής δραστηριότητας επί Ανδρονίκου Β΄ και κατηγοριοποιήθηκαν βάσει του γεωστρατηγικού στόχου τους. Η εικόνα της βυζαντινής διπλωματίας στα τέλη του 13^{ου} και στο α΄ τέταρτο του 14^{ου} αιώνα συμπληρώνεται στα τρία τελευταία κεφάλαια της εργασίας μέσω της έκθεσης των επαφών με την Δύση (Βενετία, πάπα Ιωάννη XXII, Κάρολο IV της Γαλλίας) για τη συγκρότηση αντιτουρκικής «σταυροφορίας» (1324-1327), των ειρηνευτικών συνομιλιών με το φραγκικό πριγκιπάτο της Αχαΐας (1290, 1300) και των στενών σχέσεων με το μαμελουκικό σουλτανάτο της Αιγύπτου, Συρίας και Παλαιστίνης.

A. Εισαγωγή

1. Η βυζαντινή διπλωματία

Η διπλωματία συνιστούσε για τους Βυζαντινούς τέχνη επίλυσης των προβλημάτων τους με τις ξένες δυνάμεις, ένα πεδίο στο οποίο διέπρεψαν διαχρονικά με τις ευφυέστατες και πολύπλευρες τεχνικές τους. Όπως και η στρατιωτική δύναμη, η διπλωματική δραστηριότητα αποτελούσε πυλώνα της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου, μάλιστα τον αποτελεσματικότερο, όμως δεν ταυτιζόταν με την τελευταία. Σχετιζόταν με τη διεργασία σμίλευσης των διακρατικών σχέσεων (γεωστρατηγική) και όχι με τις ίδιες τις σχέσεις μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων (γεωπολιτική).¹ Κύριος στόχος της ήταν η αποφυγή διεξαγωγής πολέμου, εφόσον η ειρήνη, έστω και ακριβοπληρωμένη, ήταν πάντοτε προτιμότερη από τις πολεμικές συρράξεις, ακόμα και όταν αυτές ήταν νικηφόρες,² εξαιτίας των απαιτούμενων δαπανών και των ζημιών που επέφεραν.³

Ως ιδεολογική βάση της διπλωματίας λειτουργούσε η αυτοκρατορική ιδεολογία περί θεϊκής επιλογής του αυτοκράτορα και της αντιπροσώπευσης του Θεού επί της γης μέσω αυτού, όπως επίσης η ρωμαϊκή αντίληψη της οικουμενικότητας της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με την τελευταία, η *Οίκουμένη* ταυτιζόταν με την αυτοκρατορία (*orbis terrarum* = *orbis Romanus*) και αποτελούσε μια ιεραρχημένη “οικογένεια” ηγεμόνων και *έθνων*, με επικεφαλής (πατέρα) τον *Ρωμαϊόν* αυτοκράτορα. Μόνον οι Πέρσες αρχικά και αργότερα οι Άραβες θεωρούνταν πολιτικά και πνευματικά ισότιμοί του: ο *Μέγας Βασιλεὺς* της Περσίας αποκαλούνταν *ἀδελφός* και ο Άραβας *χαλίφης ἀμερμουμνής* ή *ἀμεραμουννής* (*amir al-mu'minin* = ηγέτης των πιστών). Οι υπόλοιποι ηγέτες λάμβαναν τυπικούς τίτλους συγγένειας με τον

¹ LUTTWAK, *Strategy*, σ. 11-13, 95. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “Byzantine Diplomacy”, σ. 76. ΛΟΥΓΓΗΣ, «Αρχές», σ. 19-20. ΧΡΥΣΟΣ, «Αρχές και μέθοδοι», σ. 58, 65. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 189, 225. Γεωπολιτική ονομάζεται η επίδραση της γεωγραφίας (κλίμα, φυσικό ανάγλυφο, φυσικοί πόροι κ.ά.) στις διακρατικές σχέσεις, δηλαδή η ευμετάβλητη σημασία μιας περιοχής για τα στρατηγικά, πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα κάθε κράτους. Κατ’ επέκταση, ο όρος δηλώνει εν γένει τη διεθνή πολιτική κατάσταση γύρω από μία κρατική οντότητα. Βλ. GRYGIEL, *Geopolitical Change*, σ. 22, 24-26. Γεωστρατηγική χαρακτηρίζεται ο γεωγραφικός προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής κάθε κράτους, σε ποιες περιοχές δίνεται ιδιαίτερο βάρος ως προς τη διπλωματική και στρατιωτική δράση και για ποιους λόγους. Γενικότερα, αποτελεί συνώνυμο της εξωτερικής πολιτικής. Βλ. GRYGIEL, *Geopolitical Change*, σ. 22, 36-39.

² LUTTWAK, *Strategy*, σ. 11-12. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 233. CHEYNET, “Diplomatie”, σ. 319. ΧΡΥΣΟΣ, «Αρχές και μέθοδοι», σ. 57, 63. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 16.

³ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινό Κράτος*, σ. 368.

αυτοκράτορα (υιοί, φίλοι κ. ά.) ανάλογα με τη θρησκεία, τη δύναμη, τη στενότητα των σχέσεων με το Βυζάντιο και αντιμετωπίζονταν ως υποτελείς του.⁴ Γι' αυτόν τον λόγο, άλλωστε, οι Βυζαντινοί αρνούσαν την αναγνώριση ύπαρξης άλλων χριστιανών αυτοκρατόρων (Φράγκων, Γερμανών, Βουλγάρων, Σέρβων).⁵

Παράλληλα, υπήρχαν τα *βάρβαρα έθνη*, όρος που δήλωνε πλέον όχι τους μη ελληνόφωνους, κατά την ελληνιστική του σημασία, αλλά τους μη ορθόδοξους λαούς, οι οποίοι, αν και ανεξάρτητοι, θεωρούνταν επίσης εν δυνάμει υποτελείς στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Βασικός στόχος της αυτοκρατορικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η μεταλαμπάδευση της χριστιανικής πίστης -συγκεκριμένα του ορθόδοξου δόγματος, όπως αυτό διαμορφώθηκε με την πάροδο των αιώνων- σε αυτά τα φύλα. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι νεοφώτιστοι ανήκαν πλέον στη σφαίρα επιρροής των *Ρωμαίων*⁶ και έρχονταν σε επαφή με τον βυζαντινό πολιτισμό.⁷ Έτσι, γινόταν πολύ πιο εύκολη η ενσωμάτωση των ίδιων και των εδαφών τους από την αυτοκρατορία, όταν το αποφάσιζε η Θεία Πρόνοια. Η μεταστροφή στον χριστιανισμό τούς προσέδιδε κύρος, εφόσον οι λαοί αυτοί συνδέονταν πλέον πνευματικά με τους *Ρωμαίους* και τον αυτοκράτορά τους, ηγεμόνα ολόκληρης της χριστιανικής Οικουμένης.

Ο εκχριστιανισμός δεν ήταν απλώς ένα από τα πολλά διπλωματικά μέσα που αξιοποιούσε η βυζαντινή διπλωματία. Ήταν, κυρίως, καθήκον των υπηκόων της αυτοκρατορίας της Νέας Ρώμης,⁸ οι οποίοι αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους ως τον *Νέον Ισραήλ*, δηλαδή ως τον εκλεκτό λαό του Θεού, επειδή ήταν μέλη της Εκκλησίας, άρα πρέσβευαν την μόνη ορθή πίστη, και υπάγονταν στο κράτος με κυβερνήτη τον εκλεκτό του Θεού και αποκλειστικό αντιπρόσωπό Του επί της γης,⁹ σύμφωνα με την εβραίο-χριστιανική αντίληψη. Αποτελούσε θεϊκή υποχρέωση των *Ρωμαίων* να διαδώσουν την αληθινή πίστη σε όλους τους λαούς, συμπεριλαμβάνοντας τους μη χριστιανούς στους κόλπους της Εκκλησίας και συγκαταλέγοντάς τους σταδιακά στους

⁴ Βλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, λήμμα «Diplomacy», ODB, I, σ. 634. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Αυτοκράτορας», σ. 25, 27-28, 30, 32-34. OBOLENSKY, «Principles and methods», σ. 52-53. CHRYSOS, «Byzantine Diplomacy», σ. 25-26, 37. KAZHDAN, «Notion», σ. 11, 14-15. LUTTWAK, *Strategy*, σ. 137. CHEYNET, «Diplomatie», σ. 318-319, 328-329. ΛΟΥΓΓΗΣ, «Αρχές», σ. 21, 24-25, 27. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 166, 185. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 24. Πρβλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Πρόσωπο», σ. 237. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 21-22.

⁵ Βλ. λήμμα «Diplomacy», σ. 634.

⁶ OBOLENSKY, «Principles and methods», σ. 54-56, 58.

⁷ Ο. π., σ. 61. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινό Κράτος*, σ. 371-372.

⁸ OBOLENSKY, «Principles and methods», σ. 55, 58. CHRYSOS, «Byzantine Diplomacy», σ. 29. Πρβλ. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 161.

⁹ ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 64, 67-68. Πρβλ. CHRYSOS, «Byzantine Diplomacy», σ. 29.

υπηκόους της αυτοκρατορίας, καθότι η ίδια ταυτιζόταν με τον χριστιανικό κόσμο.¹⁰ Η ιεραποστολική δράση της Εκκλησίας ήταν προσανατολισμένη προς αυτήν ακριβώς την κατεύθυνση, περιβάλλοντας με ιερότητα την αυτοκρατορική διπλωματία.¹¹

Μέσω, λοιπόν, αυτής της θεϊκά παραδομένης αποστολής, εξυπηρετούνταν και οι επιδιώξεις του βυζαντινού κράτους για οικουμενικότητα. Η παγκόσμια κυριαρχία θα επερχόταν όταν η αυτοκρατορία θα προσαρτούσε όλα τα εδάφη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, τα οποία, έστω και τυπικά, της ανήκαν ως μοναδικού νόμιμου διαδόχου της πολιτικής κυριαρχίας (*Imperium Romanum*) και του μεγαλείου της Παλαιάς Ρώμης.¹² Έτσι, σύμφωνα με τον τίτλο του αυτοκράτορα ως *εἰρηνοποιού*, θα επικρατούσε η θεϊκή ειρήνη στην *Οἰκουμένην*.¹³ Επομένως, η *Pax Byzantina*, στοιχείο της οικουμενικής αυτοκρατορικής κυριαρχίας, συνδύαζε στον θρησκευτικό τομέα την *Pax Christiana* και την “πατροπαράδοτη” *Pax Romana* σε πολιτικό επίπεδο. Αυτός ο συνδυασμός του οικουμενικού χαρακτήρα και της θεϊκής προέλευσης τόσο της βυζαντινής εξουσίας, όσο και του ίδιου του κράτους, αποδίδεται χαρακτηριστικά, από τον 6^ο αι, στην αυτοκρατορική εικονογραφία των χρυσών νομισμάτων (*σολίδων*) με τον αυτοκράτορα να κρατά σταυροφόρο σφαίρα και σταυροφόρο σκήπτρο ή λάβαρο.¹⁴

Ακριβώς πάνω σε αυτή την εξέχουσα θέση και τη μεγαλοπρέπεια του προσώπου του αυτοκράτορα, που αποδέχονταν οι υπόλοιπες δυνάμεις της εποχής, στηριζόταν παραδοσιακά η διπλωματική πρακτική.¹⁵ Ως συνέπεια, ο βασιλεὺς δεν καταδεχόταν να μεταβεί σε Αυλές του εξωτερικού ως επικεφαλής πρεσβείας, ούτε να διαπραγματευτεί αυτοπροσώπως με άλλους ηγεμόνες. Αντίθετα, παρέμενε στην

¹⁰ OBOLENSKY, “Principles and methods”, σ. 55-56. KAZHDAN, “Notion”, σ. 13. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Αυτοκράτορας», σ. 29. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 195. Σχετικά, βλ. *Ματθ. κη' 19: πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*.

¹¹ NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 161.

¹² ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 56-59, 61, 63. CHRYSOS, “Byzantine Diplomacy”, σ. 28. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Αυτοκράτορας», σ. 30. Η νομιμότητα της διαδοχής της Ρώμης από τη βυζαντινή αυτοκρατορία στηρίχθηκε στην *translatio imperii* που πραγματοποίησε ο Μέγας Κωνσταντίνος και αναγνωρίστηκε έμμεσα από τους Λατίνους δια της Ψευδο-Κωνσταντίνειας δωρεάς. Βλ. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 62-63.

¹³ Βλ. λήμμα «Diplomacy», σ. 634. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Παράδοση», σ. 97.

¹⁴ GRIERSON, *Coinage*, σ. 28-29. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 29-31. Βάσω ΠΕΝΝΑ, *Το Βυζαντινό Νόμισμα. Μέσο συναλλαγής και έκφραση αυτοκρατορική προπαγάνδας*, Λευκωσία 2002, σ. 48-63. Πρβλ. OBOLENSKY, “Principles and methods”, σ. 55. Σχετικά με τα αυτοκρατορικά διάσημα, βλ. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, «Τα βυζαντινά αυτοκρατορικά διάσημα», στο: Μαρία ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ, Έλενα ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ, Τερψιχόρη-Πατρίτσια ΣΚΩΤΤΗ (επιστ. επιμ.), *Το Βυζάντιο ως Οἰκουμένη*, Αθήνα 2001, 63-75.

¹⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, “Byzantine Diplomacy”, σ. 74. CHEYNET, “Diplomatie”, σ. 318, 325. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 158.

Κωνσταντινούπολη και δεχόταν σε ακρόαση τους ξένους απεσταλμένους ως ένδειξη φιλανθρωπίας και πράξης ευεργεσίας.¹⁶ Το αυστηρό πρωτόκολλο που πλαισίωνε την υποδοχή των αλλοδαπών πρέσβων αποσκοπούσε στην προβολή αυτής της μεγαλοσύνης και της δύναμης του αξιώματός του. Εάν, τυχόν, οι ξένοι πρέσβεις δεν απέδιδαν την πρέπουσα τιμή προς τον αυτοκρατορικό θεσμό και δεν σέβονταν την αυλική εθιμοτυπία, δεν ίσχυε η διπλωματική τους ασυλία και η ιερότητα της μορφής τους, με αποτέλεσμα να φυλακίζονται αμέσως.¹⁷

Ποικιλία χαρακτήριζε τους στόχους των πρεσβειών, καθώς περιλάμβαναν σύναψη συνθηκών ειρήνευσης ή συμμαχιών, ανακωχών, ανταλλαγής αιχμαλώτων (*ἀλλαγίων*), εμπορικών συμφωνιών, διατράνωση αιτημάτων, ανακοίνωση σημαντικών γεγονότων και αλλαγών (π.χ. αναγόρευση νέου αυτοκράτορα), βασιλικά συνοικέσια με πολιτική σκοπιμότητα («πολιτικοί γάμοι»)¹⁸ Τα μέσα και οι μορφές της ποίκιλαν επίσης: πίεση υπό την απειλή χρήσης βίας, πρόκληση εμφυλίου πολέμου, υποστήριξη της φιλοβυζαντινής μερίδας εντός ξένου κράτους. Δεν πρέπει επίσης να παραληφθούν οι δυναστικοί γάμοι, η «φιλοξενία» μελών ηγεμονικών οίκων ως ομήρων στην Κωνσταντινούπολη, ο εντυπωσιασμός των πρέσβων ή των ομήρων με την αίγλη και τον πλούτο της *Βασιλεύουσας*, του Ιερού Παλατίου, της Αγίας Σοφίας και του Ιπποδρόμου, η απόδοση τιμητικών αυλικών τίτλων και η καταβολή των αντίστοιχων εισοδημάτων (*ρόγων*), ο εκχριστιανισμός, η καταβολή χρημάτων (*πάκτων*)¹⁹ και η προσφορά δώρων, αναπόσπαστου στοιχείου της διπλωματικής πρακτικής και της φιλοξενίας.²⁰ Η μέθοδος των πληρωμών ήταν εξαιρετικά

¹⁶ ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Πρόσωπο», σ. 237-238. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 155, 158, 166-167, 170. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 191.

¹⁷ ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Παράδοση», σ. 123. CHRYSOS, «Byzantine Diplomacy», σ. 30. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 191-192, 218. Πρβλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Πρόσωπο», σ. 237-238. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 165-166. Σχετικά με το διπλωματικό πρωτόκολλο, βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως*, έκδ. I. REISKE, *De cerimoniis aulae byzantinae* (CSHB), Βόννη 1829-1830, σ. 566.12-598.12. *Πῶς δεῖ πρεσβεύεσθαι καὶ πρεσβεύειν*, PG 113, στ. 636-637. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 61. OBOLENSKY, «Principles and methods», σ. 53. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Παράδοση», σ. 102-103. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 191-192.

¹⁸ ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Παράδοση», σ. 105, 107, 112-113. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 173-175. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 202-205, 208. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, «Βυζαντινή διπλωματία», σ. 304.

¹⁹ Βλ. λήμμα «Diplomacy», σ. 634-635. ΚΟΛΙΑΣ, «Διαχείριση», σ. 102. CHEYNET, «Diplomatie», σ. 325, 327-328. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 161-164. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 193-196, 207. CHRYSOS, «Byzantine Diplomacy», σ. 36.

²⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Byzantine Diplomacy», σ. 85-86. EASTMOND, «Women», σ. 107, 118-119, 127. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 423-424, 430. MACRIDES, «Kinship», σ. 265, 273. CHEYNET, «Diplomatie», σ. 328-329. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 182-184. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 211-212, 214. CHRYSOS, «Byzantine Diplomacy», σ. 36. Στα δώρα συγκαταλέγονταν άγια λείψανα, χρηματικά ποσά, μεταξωτά υφάσματα και ενδυμασίες, κοσμήματα, πολύτιμοι λίθοι και αντικείμενα, έργα τέχνης. Αναφορικά με τον ρόλο των ιερών λειψάνων στη διπλωματία, βλ. Sophia MERGIALI-SAHAS, «Byzantine Emperors and Holy Relics. Use and misuse of sanctity and authority»,

διφορούμενη. Συγκεκριμένα, η αυτοκρατορία θεωρούσε αυτού του είδους τις χρηματικές καταβολές ευεργεσία για προσφερθείσες ή μελλοντικές υπηρεσίες ενός λαού προς την αυτοκρατορία, ενώ από την πλευρά του το έθνος αντιμετώπιζε αυτή την κίνηση σαν ένδειξη αυτοκρατορικής αδυναμίας.²¹ Ιδιαίτερα συνήθης πρακτική καθ' όλη τη διάρκεια ζωής του βυζαντινού κράτους ήταν ο προσεταιρισμός των κύριων εχθρών κάθε λαού, τους οποίους η αυτοκρατορία ήταν σε θέση να γνωρίζει, και η υποκίνηση συγκρούσεων μεταξύ τους.²²

Σχετικά με την εσωτερική της οργάνωση, η βυζαντινή διπλωματία δεν διέθετε στην υπηρεσία της ούτε επαγγελματίες πρέσβεις ή μόνιμους διπλωματικούς αντιπροσώπους σε Αυλές ξένων κρατών,²³ ούτε μία οργανωμένη, με τα σύγχρονα πρότυπα, υπηρεσία, αλλά αντ' αυτής μία σύνθετη γραφειοκρατία, αποτελούμενη από ανώτατους αυλικούς αξιωματούχους και κρατικούς υπαλλήλους,²⁴ που παρέλαβε από την Παλαιά Ρώμη και την εξέλιξε.²⁵ Επικεφαλής της κατά την πρώιμη περίοδο είχε τοποθετηθεί ο *μάγιστρος τῶν ὀφφικίων* (*magister officiorum*),²⁶ ενώ στη μεσοβυζαντινή εποχή τον διαδέχτηκε ο *λογοθέτης τοῦ δρόμου*, υπεύθυνος από τα μέσα του 8^{ου} έως τα τέλη του 11^{ου} αιώνα για το αυτοκρατορικό ταχυδρομείο και το παλαιό *σκρίνιον τῶν βαρβάρων* (*scrinium barbarorum*), υπηρεσία της πρωτοβυζαντινής εποχής (από τον 5^ο-6^ο αιώνα), αρμόδια για τις διπλωματικές αποστολές στο εξωτερικό και την υποδοχή ξένων πρεσβειών.²⁷ Κατά την παλαιολόγια περίοδο, ο παραπάνω αξιωματούχος μετονομάστηκε *μέγας λογοθέτης*, αλλά από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα -εποχή εδαφικής, οικονομικής και κατ' επέκταση διοικητικής συρρίκνωσης του Βυζαντίου- οι

JÖB 51 (2001), σ. 48. Sophia MERGIALI-SAHAS, «An Ultimate Wealth for Inauspicious Times: Holy Relics in Rescue of Manuel II Palaeologus' Reign», *Byzantion* 76 (2006), 264-275. Οι νύφες δεν εντάσσονται στα διπλωματικά δώρα, όπως πολλοί ερευνητές εσφαλμένα πιστεύουν, αν και πολλές φορές η μεταχείρισή τους από τους συγγενείς και τους ομοεθνείς τους ήταν απάνθρωπη. Σχετικά, βλ. EASTMOND, «Women», σ. 106-107, 133. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 54-55.

²¹ OBOLENSKY, «Principles and methods», σ. 56. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 162, 174.

²² ΚΟΛΙΑΣ, «Διαχείριση», σ. 102.

²³ LUTTWAK, *Strategy*, σ. 95, 137. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Byzantine Diplomacy», σ. 77. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Διπλωματία Ύστερου Βυζαντίου», σ. 119. CHEYNET, «Diplomatie», σ. 324. ΛΟΥΓΓΗΣ, «Αρχές», σ. 19. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Παράδοση», σ. 95-96. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 176. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινό Κράτος*, σ. 368. Μόνιμη παρουσία διπλωματικών απεσταλμένων στο εξωτερικό συναντώνται από τον 15^ο αιώνα κ. εξ. στα μικρά κρατίδια της Ιταλίας, με πρωτοπόρο αυτό της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας. Βλ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 190. LUTTWAK, *Strategy*, σ. 95. ΛΟΥΓΓΗΣ, «Αρχές», σ. 19.

²⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Byzantine Diplomacy», σ. 78, 83. CHEYNET, «Diplomatie», σ. 323. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 177. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, «Βυζαντινή διπλωματία», σ. 299.

²⁵ CHRYSOS, «Byzantine Diplomacy», σ. 30, 33, 38. NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 151, 153, 187.

²⁶ NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 155-157.

²⁷ MILLER, «Logothete», σ. 438-439, 442, 444, 458-461, 464. Α. ΚΑΖΧΑΝ, λήμμα «Logothetes tou dromou», *ODB*, II, σ. 1247.

αρμοδιότητές του μεταβιβάστηκαν στον *μεσάζοντα*,²⁸ αξίωμα αντίστοιχο με τον σημερινό πρωθυπουργό, καθώς λειτουργούσε ως ενδιάμεσος κρίκος μεταξύ των αυτοκρατορικών επιταγών και των υπόλοιπων αξιωματούχων, δεύτερος ουσιαστικά στην άσκηση της εξουσίας.²⁹

Από τον 9^ο-10^ο αιώνα ο συγκεκριμένος *λογοθέτης* έλεγχε πλήρως τον δημόσιον δρόμον, που είχε ολοκληρωτικώς απορροφήσει το σκρίνιον τών βαρβάρων. Το *λογοθέσιον* του δρόμου, μονοπωλούσε την οργάνωση και την υποδοχή των διπλωματικών αποστολών. Ο επικεφαλής του υποδεχόταν, φρόντιζε και επέβλεπε τους ξένους διπλωμάτες, ακόμα και τους σημαντικότερους αιχμαλώτους πολέμου ή ομήρους, τους παρουσίαζε στα πλαίσια τελετουργιών ενώπιον του ηγεμόνα, επέλεγε και επέβλεπε τους διερμηνείς και οργάνωνε τις διπλωματικές αποστολές, διαλέγοντας και καθοδηγώντας τον εκάστοτε διπλωμάτη. Ήταν, δηλαδή, ο άνθρωπος-κλειδί για την πραγμάτωση της αυτοκρατορικής διπλωματικής πολιτικής.³⁰

Ουσιαστικά, το *λογοθέσιον* του δρόμου αποτελούσε τη διπλωματική υπηρεσία της εποχής. Τη συγκεκριμένη δράση είχε αναλάβει ειδική υπηρεσία, με επικεφαλής τον πρωτοσπαθάριο βάρβαρο ή *ἐπὶ τῶν βαρβάρων*, τίτλος που απηχούσε την ονομασία του παλαιότερου σκρινίου τών βαρβάρων. Διέθετε λειτουργούς, όπως οι *ἐρμηνευταὶ* (διερμηνείς) και οι *χαρτουλάριοι τῶν βαρβάρων* (υπάλληλοι του αρχείου).³¹

Ο δρόμος, που περιελάμβανε το ταχυδρομείο και τα δημόσια μέσα μεταφοράς, στόχευε στη γρήγορη μεταφορά πληροφοριών, εντολών, αξιωματούχων, καθώς και των φόρων, αλλά κυρίως πρεσβειών από και προς τα σύνορα μέσω των *διατρεχόντων*. Οι *cursores* αξιοποιούσαν τα δημόσια μέσα συγκοινωνίας, που

²⁸ ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 137.8, 154.15-19, 174.1-9. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, “Byzantine Diplomacy”, σ. 78. Α. KAZHDAN, λήμμα «Mesazon», *ODB*, II, σ. 1346. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, “Chancellerie”, σ. 168-169. J. VERPEAUX, “Contribution à l’étude de l’administration byzantine: ho mesazon”, *Byzantinoslavica* 16 (1955), 270-296. Ο *μεσάζων* εμφανίστηκε στα μέσα του 11^{ου} αιώνα ως ανεπίσημο υπουργήμα, αλλά κατά την παλαιολόγεια εποχή επισημοποιήθηκε. Βλ. λήμμα «Mesazon», σ. 1346. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, “L’évolution de l’organisation administrative de l’empire byzantin au XIe siècle (1025-1118)”, *Travaux et Mémoires* 6 (1976), σ. 131. Στο Βυζάντιο της μέσης περιόδου η ανάλογη με τον *μεσάζοντα* θέση υπήρξε ο *παραδυναστεύων* ή *οικονόμος τῶν κοινῶν*, ένα άτυπο, μη θεσμικά αναγνωρισμένο λειτουργήμα. Σχετικά, βλ. Ειρήνη ΧΡΗΣΤΟΥ, *Αυτοκρατορική εξουσία και πολιτική πρακτική: ο ρόλος του παραδυναστεύοντος στη βυζαντινή διοίκηση (τέλη 8^{ου} - αρχές 11^{ου} αι)*, Αθήνα 2008, σ. 27-28, 31-32. Α. KAZHDAN, λήμμα «Paradynasteuon», *ODB*, III, σ. 1584. VERPEAUX, “Contribution”, σ. 282-283.

²⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, “Byzantine Diplomacy”, σ. 78. Βλ. λήμμα «Mesazon», σ. 1346. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 87-88, 101, 109. LEMERLE, “Destin”, σ. 260-261. MILLER, “Logothete”, σ. 464: *secundus post regem*.

³⁰ MILLER, “Logothete”, σ. 438-439, 442-444, 446, σημ. 1, 448. Βλ. λήμμα «Logothetes tou dromou», σ. 1249. CHEYNET, “Diplomatie”, σ. 323. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 220-221.

³¹ MILLER, “Logothete”, σ. 443-445, 449. Βλ. λήμμα «Logothetes tou dromou», σ. 1249. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 220-222. CHEYNET, “Diplomatie”, σ. 323.

περιελάμβαναν οδικές αρτηρίες, ζώα, προμήθειες, εγκαταστάσεις ανεφοδιασμού και αλλαγής υποζυγίου υπό τη φροντίδα της τοπικής διοίκησης. Γενικά, οι αξιωματούχοι του *λογοθεσίου* λειτουργούσαν είτε ως συνοδοί (οδηγοί, φρουροί, κατάσκοποι) εντός της αυτοκρατορίας, είτε ως μεταφορείς των αυτοκρατορικών εντολών (*μανδάτορες*).³²

2. Η διπλωματία κατά την παλαιολόγεια περίοδο

Η διπλωματική δράση για να τελεσφορήσει χρειαζόταν την υποστήριξη ενός ισχυρού στρατού, που να λειτουργεί ως φόβητρο,³³ όπως επίσης την ύπαρξη ανθηρής οικονομίας, ικανής να χρηματοδοτήσει τις πολυδάπανες διπλωματικές μεθόδους. Έτσι, κατά την παλαιολόγεια περίοδο και ιδιαίτερα όταν η αυτοκρατορία βρισκόταν σε κατάσταση πτώχευσης (από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα), η διπλωματία, με τη γνωστή έως τότε μορφή της, έπαψε να υφίσταται.³⁴

Γενικότερα, οι κύριοι δεοντολογικοί άξονες της βυζαντινής διπλωματίας παρέμεναν σταθεροί κατά τους 11 αιώνες ζωής του Βυζαντίου,³⁵ όπως η ιερότητα του προσώπου του βασιλέως της Κωνσταντινούπολης και η παγκοσμιότητα του ρωμαϊκού κράτους. Προκειμένου, όμως, να επιβιώσει, η αυτοκρατορία όφειλε να μεταβάλλει ως ένα βαθμό τις αρχές που διείπαν τη διπλωματία της, προσαρμόζοντάς τις στις ανάγκες των εποχών (*οίκονομία*). Ως συνέπεια, από το 1365/6 (πρεσβεία του Ιωάννη Ε' στην Ουγγαρία) κ. εξ. ο αυτοκράτωρ ανέλαβε προσωπικά την ηγεσία των πρεσβειών, μία πρακτική συμβιβασμού που δεν έγινε εύκολα αποδεκτή, διότι συγκρουόταν με την αυτοκρατορική ιδεολογία περί οικουμενικότητας και της ιερότητας του αυτοκρατορικού θεσμού.³⁶

³² MILLER, "Logothete", σ. 443, 449.

³³ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινό Κράτος*, σ. 373. ΚΟΛΙΑΣ, «Διαχείριση», σ. 102. CHEYNET, "Diplomatie", σ. 317, 330.

³⁴ ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 233. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 35-36.

³⁵ CHRYSOS, "Byzantine Diplomacy", σ. 30. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Παράδοση», σ. 89. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Πρόσωπο», σ. 237-238.

³⁶ ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Πρόσωπο», σ. 237-239. ΧΡΥΣΟΣ, «Αρχές και μέθοδοι», σ. 59-61, 67. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 234-235. KAZHDAN, "Notion", σ. 4-5. CHEYNET, "Diplomatie", σ. 318, 325. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Παράδοση», σ. 90, 99, 125, 129. Πρβλ. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Διπλωματία Ύστερου Βυζαντίου», σ. 128. CHRYSOS, "Byzantine Diplomacy", σ. 25-26, 30. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 32. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 38, 42. *Οίκονομία* χαρακτηριζόταν η θρησκευτική -κυρίως- τακτική της προσαρμογής στις εκάστοτε ανάγκες, υπερβαίνοντας τις υπάρχουσες ρυθμίσεις και πρακτικές. Βλ. Α. ΡΑΠΑΔΑΚΙΣ, λήμμα «Οικονομία», *ODB*, III, σ. 1516-1517. Joan HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1990² (1986¹), σ. 51. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 32.

Εκτός από ευπροσάρμοστη, η παλαιολόγεια διπλωματία αναδείχθηκε εξαιρετικά επινοητική και εντατική ως προς τη δραστηριότητά της, με αποτέλεσμα να κατορθώσει να παρατείνει για δύο αιώνες την ύπαρξη του Βυζαντίου.³⁷ Λόγω οικονομικής δυσπραγίας και στρατιωτικής αδυναμίας, ήταν το μοναδικό δυνατό μέσο να εξυπηρετήσει την παράταση ζωής του κράτους και την εξωτερική πολιτική,³⁸ συνήθης πρακτική, όταν ένα κράτος βρίσκεται σε κατιούσα πορεία.³⁹ Από το 1261 έως τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, η αυτοκρατορία προσανατολιζόταν στην ενσωμάτωση των χαμένων μετά το 1204 εδαφών και την ανάκτηση του παλαιού της γοήτρου. Μετά τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, μοναδικός διπλωματικός στόχος ήταν η κρατική επιβίωση, εφόσον τα εναπομείναντα εδάφη διαρκώς συρρικνώνονταν. Διαδεδομένα διπλωματικά μέσα της εποχής ήταν οι μυστικές πρεσβείες και συνωμοσίες, η κατασκοπεία και τα βασιλικά συνοικέσια. Η προσπάθεια για πανορθόδοξη πολιτική συσπείρωση με πατριαρχική πρωτοβουλία (Κάλλιστος Α΄, Φιλόθεος Κόκκινος) για τη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης δεν ευδοκίμησε στα μέσα του 14^{ου} αιώνα.⁴⁰

³⁷ ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 234, 246.

³⁸ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, "Byzantine Diplomacy", σ. 75-76, 88. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 233-234.

³⁹ ΛΟΥΓΓΗΣ, «Αρχές», σ. 20.

⁴⁰ ΛΙΤΑΒΡΙΝ, ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Διπλωματία Ύστερου Βυζαντίου», σ. 112, 121, 130, 132. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 234, 236-239.

1. *Κληρονομιά Μιχαήλ Η'*

Ο Ανδρόνικος Β', γιος του πρώτου Παλαιολόγου αυτοκράτορα, Μιχαήλ Η', παρέλαβε μαζί με το θρόνο μία σειρά μεγάλων προβλημάτων σε όλα τα μέτωπα της εξωτερικής πολιτικής. Το 1282 το κράτος βρισκόταν σε κρίσιμη κατάσταση. Οι Τουρκομάνοι λυμαίνονταν τη Μικρά Ασία, Σέρβοι και Βούλγαροι προήλυναν στα Βαλκάνια, οι Βενετοί και οι Γενουάτες γίνονταν όλο και πιο ανεξέλεγκτοι, ενώ η οικονομία ήταν αποδυναμωμένη από τις συνεχείς υποτιμήσεις του νομίσματος και τη διαρκώς αυξανόμενη φορολογία.⁴¹

Η πολυδάπανη εκτεταμένη διπλωματική και πολεμική δραστηριότητα του Μιχαήλ Η' επέφερε εξάντληση των οικονομικών αποθεμάτων του κράτους,⁴² με αποτέλεσμα ο γιος και διάδοχός του να προβεί σε εκτεταμένες περικοπές. Μείωσε δραστικά τις στρατιωτικές δυνάμεις, προκειμένου να χαμηλώσει το ύψος των πολεμικών δαπανών, καταργώντας τον στόλο το 1284 και εγκαταλείποντας κατ' αυτό τον τρόπο τους κατοίκους των παράλιων περιοχών και αιγαιοπελαγίτικων νησιών της αυτοκρατορίας βορά στους πολυάριθμους πειρατές του Αιγαίου.⁴³

Η κακή οικονομική κατάσταση οφειλόταν κυρίως στην εκτεταμένη «ευρωπαϊκή» διπλωματική δράση του Μιχαήλ με ποικίλα κράτη, κυρίως δυτικά και βαλκανικά (Γαλλία, Αραγωνία, Βουλγαρία, Σερβία), αλλά και τους Μαμελούκους της Αιγύπτου, τους Μογγόλους της Περσίας και του Κιπτσάκ, με στόχο αφενός την οικουμενική ηγεμονία της αναγεννημένης βυζαντινής αυτοκρατορίας, που προσπαθούσε να

⁴¹ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 2-3. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 52-53, 263-265, 284-286. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 175, 177-180, 197.

⁴² NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 77-78. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 52. AHRWEILER, *La mer*, σ. 375. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 141, 143. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 30.

⁴³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, I, σ. 81.19-83.19. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 140.20-23, 174.10-175.3, 8-18. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 59-60, 263. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 76. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 40-41. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 153, 175-177, 185. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 190, 192-193. AHRWEILER, *La mer*, σ. 370-371, 375-379. PRYOR, *Geography*, σ. 69. NICOL, *Venice*, σ. 215-216. Κατά τον 13^ο αιώνα στην ανατολική Μεσόγειο δρούσαν πειρατές ποικίλης εθνικής προέλευσης: Γενουάτες, Βενετοί, Προβηγκιανοί, Πισάτες, Σικελοί, Δαλματοί, Καστιλιάνοι, Γάλλοι, αλλά και Βυζαντινοί. Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, έκαναν την εμφάνισή τους οι Τουρκομάνοι νομάδες των παραλιακών εμιράτων της δυτικής Μικράς Ασίας, συγκεκριμένα του Καρασί στη Μυσία και την Πέργαμο, του Σαρουχάν με έδρα την Μαγνησία του Έρμου (Manisa), του Αϊδινίου στη Ιωνία και του Μεντεσέ στην Καρία, ενώ κατά το β' τέταρτο του εν λόγω αιώνα θα αρχίσουν να αναδύονται οι Οθωμανοί. Την ίδια εποχή εμφανίστηκαν οι Καταλανοί του δουκάτου των Αθηνών (1311-1388) και οι Ιωαννίτες ιππότες με βάση τη Ρόδο (1309-1522). Βλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 187, 189-191. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Πειρατές», σ. 90, 101, 106. PRYOR, *Geography*, σ. 154, 168.

αναβιώσει το παλαιό της μεγαλείο, αφετέρου την ανατροπή των λατινικών σχεδίων για επανάκτηση της Κωνσταντινούπολης.⁴⁴ Οι Δυτικοί -μεταξύ αυτών οι Βενετοί, ο πάπας, οι γάλλοι βασιλείς, οι Ανδεγαβοί- αν και είχαν προσωρινά, μέσω της διπλωματίας του Μιχαήλ, αναβάλει την ανασυγκρότηση της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, δεν είχαν, όμως, επ' ουδενί εγκαταλείψει τα επεκτατικά τους σχέδια. Ο Μιχαήλ, προκειμένου να αντιμετωπίσει το δυτικό κίνδυνο, είχε στρέψει την προσοχή του προς τα Βαλκάνια και τη δυτική Ευρώπη, παραμελώντας έτσι τη Μικρά Ασία, την κύρια πηγή εσόδων και στρατιωτών.⁴⁵

Συγκεκριμένα, το 1274 ο Μιχαήλ, μέσω απεσταλμένων στη Σύνοδο της Λυών, συναίνεσε στις παπικές αξιώσεις για Ένωση των Εκκλησιών. Η διπλωματική αυτή κίνηση θεωρήθηκε έκφραση ενδοτισμού, ή ακόμα χειρότερα, πράξη προδοσίας από τους υπηκόους του, των οποίων η εμπιστοσύνη προς την κεντρική εξουσία κλονίστηκε. Μάλιστα, το γεγονός αυτό επέφερε σημαντικό διχασμό στη βυζαντινή κοινωνία που σταδιακά βάθαινε όλο και περισσότερο, ενώ ταυτόχρονα πρόσφερε στους ηγεμόνες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας την αφορμή να αποτινάξουν την κωνσταντινοπολίτικη επικυριαρχία.⁴⁶ Επίσης, ο Μιχαήλ με την εκθρόνιση του πατριάρχη Αρσενίου Αυτωρειανού (1265), εξαιτίας της αντίδρασης του τελευταίου στην τύφλωση του νόμιμου αυτοκράτορα Ιωάννη Δ' Λάσκαρη (1261), καθώς και την πρόκληση της παραίτησης του πατριάρχη Ιωσήφ Α' (1275) προκάλεσε πολύχρονα σχίσματα εντός της Εκκλησίας και σημαντικές αντιπαλαιολόγειες εστίες αντιπολίτευσης («Αρσενιάτες», «Ιωσηφίτες»), αποδυναμώνοντας ακόμα περισσότερο την ενότητα του κράτους και της κοινωνίας.⁴⁷

⁴⁴ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 139-154. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 233, 237-239, 242, 244. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 125, 134. ANGOLD, "Byzantium in exile", σ. 567. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 140-141.

⁴⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, I, σ. 293.24-29. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 140.14-141.3. SANUDO, *Istoria*, σ. 169.24-27, 171.14-16. VRYONIS, *Decline*, σ. 135-136. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 141-143. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 3, 21, 23, 26, 30. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 33. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Θρύλοι*, σ. 104. AHRWEILER, *La mer*, σ. 371. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 237-239.

⁴⁶ NICOL, "Lyons", σ. 119-120, 128-130. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 258-264, 269-276. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 31-33. ANGOLD, "Byzantium in exile", σ. 565-567. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 126-135.

⁴⁷ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, I, σ. 255.24-259.4, 267.26-271.7, II, σ. 345.15-351.3, 353.12-355.3, 379.30-385.21, 407.4-16, 437.3-13, 511.2-4, 15-513.25, 633.26-635.9. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 93.5-95.9, 125.20-126.2, 161.21-162.5. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Αρσενιάτες*, σ. 35-38, 112-119. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Σχίσμα», σ. 190-193, 201, 203. NICOL, "Lyons", σ. 117-118, 121-122, 124, 132. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 122, σημ. 15, 145, 195-196, 272-276. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 31-33, 31, σημ. 49, 46. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 80-83, 130-131. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 138. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 20-21. ANGOLD, "Byzantium in exile", σ. 565, 567.

2. Αλλαγή πλευσης

Η διπλωματική δράση καθοριζόταν τόσο από τις διαρκώς μεταβαλλόμενες πολιτικές εξελίξεις, όσο και από την χαρακτήρα και τις προσωπικές επιλογές του εκάστοτε αυτοκράτορα.⁴⁸ Ο Ανδρόνικος, λοιπόν, φύσει τελείως διαφορετικός από τον αποφασιστικό στρατιωτικό και ικανό διπλωμάτη Μιχαήλ,⁴⁹ διαφοροποίησε σημαντικά την εξωτερική πολιτική από αυτή του πατέρα του.⁵⁰ Εξ αρχής, αποκήρυξε την Ένωση των Εκκλησιών με τη σύγκληση της συνόδου των Βλαχερνών (1285)⁵¹ και επανέφερε τον ανθενωτικό πατριάρχη Ιωσήφ στον οικουμενικό θρόνο, επιλύοντας έτσι το πρόβλημα του σχίσματος των «Ιωσηφιτών». Γενικότερα, ο Ανδρόνικος, μέσω της γνήσιας ορθόδοξης πολιτικής στάσης του, αγωνίστηκε για την επαναφορά της ενότητας στην Εκκλησία και το κράτος και φυσικά την προσωπική του εδραίωση στην εξουσία.⁵² Το μεγαλύτερο εκκλησιαστικό πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπιστεί ήταν η σχισματική ομάδα των «Αρσενιατών». Ένα σημαντικό τμήμα της αποδέχθηκε τη δικαιοδοσία του οικουμενικού πατριαρχείου, μετά τη σύνοδο του Αδραμυττίου (1284), ενώ οι υπόλοιποι επανενώθηκαν με την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης μόλις το 1310, μέσω της αγιοκατάταξης του πατριάρχη Αρσενίου Αυτωρειανού.⁵³

Γενικά, η διπλωματία του Ανδρονίκου χαρακτηρίζεται από μετριοπάθεια και αυτοσυγκράτηση, με κύριο στόχο τη διασφάλιση των συνόρων της αυτοκρατορίας μέσω συνθηκών ειρήνευσης και συμμαχίας με τα γείτονα κράτη και όχι μόνο. Εξαιτίας των άδειων αυτοκρατορικών ταμείων και της επακόλουθης στρατιωτικής αδυναμίας, η εμβέλεια της βυζαντινής διπλωματικής δράσης περιορίστηκε σημαντικά

⁴⁸ ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 237-238.

⁴⁹ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 162.17-19. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 6. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 36. ΝΙΣΟΛ, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 153. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 168, 187.

⁵⁰ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 7, 21-22. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 35. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 237. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 168.

⁵¹ *Βίος αγίου Αθανασίου*, σ. 480.895-482.946. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 159.23-160.6. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2086, σ. 3. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Σχίσμα», σ. 204. ΝΙΣΟΛ, «Lyons», σ. 139-142. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 7, 21-22. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 58. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 173. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 168.

⁵² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, III, σ. 23.2-7, 27.4-18, 29.2-21, 31.23-35.3, 153.8-157.3. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 160.6-13. *Βραχεία Χρονικά*, αρ. 84, §2-4. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Αρσενιάτες*, σ. 121-122. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Σχίσμα», σ. 205-206. ΝΙΣΟΛ, «Lyons», σ. 139-140. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 58, 58, σημ. 59. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 36. ΝΙΣΟΛ, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 153-156, 161.

⁵³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, III, σ. 69.27-29, 71.9-12, 73.6-77.13. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 162.18-163.5, 166.13-167.6, 261.9-262.19. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2323, σ. 54-55. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Αρσενιάτες*, σ. 137-141, 183-185. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Σχίσμα», σ. 207-210, 223. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 58, 58, σημ. 59. ΝΙΣΟΛ, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 150-172.

και εγκαταλείφθηκε το όνειρο της παγκόσμιας εξουσίας.⁵⁴ Σε συνδυασμό με τον παραπάνω προσανατολισμό, ο αυτοκράτορας περιόρισε την πολιτική προσέγγισης των Λατίνων, όσο αυτό ήταν δυνατόν, δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία (διπλωματία βαλκανική ή ανατολική). Στα μεν Βαλκάνια, συνέχισε την πατρική πολιτική για επανενσωμάτωση των «βυζαντινογενών» και λατινικών κρατιδίων (δεσποτάτου της Ηπείρου, δουκάτου της Θεσσαλίας, πριγκιπάτου της Αχαΐας), η οποία απέφερε αξιόλογους καρπούς,⁵⁵ ενώ προσέγγισε τους Σέρβους και τους Βουλγάρους, για να επιτύχει την παύση των εφορμήσεών τους στα βόρεια εδάφη του Βυζαντίου, κατορθώνοντας να περιορίσει εν μέρει τις επεκτατικές τους τάσεις. Στη δε Μικρά Ασία πραγματοποίησε ριζική αλλαγή πλεύσης, με την επίδειξη προσωπικού ενδιαφέροντος, διαμένοντας μάλιστα εκεί (στη Νίκαια, το Λοπάδιον και το Νυμφαίον) την περίοδο 1290-1293, την αλλαγή της επίσημης θρησκευτικής πολιτικής και την ενδυνάμωση του ηθικού των κατοίκων, παράλληλα με την ενίσχυση της οικονομικής, στρατιωτικής και αμυντικής δύναμης της περιοχής, με σκοπό να αποκρούσει τη λαίλαπα των τουρκομανικών ορδών, που προήλυναν προς τα βυζαντινά δυτικά μικρασιατικά εδάφη.⁵⁶

Με τη Δύση διατήρησε σχετικά περιορισμένες -σε σύγκριση με την περίοδο 1261-1282- διπλωματικές επαφές για την αποτροπή σταυροφορικής εκστρατείας κατά της αυτοκρατορίας· όπερ και εγένετο, μέσω συμμαχίας με τους Γιβελλίνους και πολιτικών γάμων. Επίσης, επεδίωκε την εξασφάλιση στρατιωτικής ενίσχυσης από τους χριστιανούς της Δυτικής Ευρώπης για την απώθηση των Τουρκομάνων (των Οθωμανών και των υπόλοιπων τουρκομανικών εμιράτων των δυτικών μικρασιατικών παραλίων, κυρίως του Καρασί και του Αϊδινίου) από τη Μικρά Ασία. Όμως, η βοήθεια αυτή δεν προσφέρθηκε ποτέ, διότι προαπαιτούσε την υλοποίηση της Ένωσης των Εκκλησιών.⁵⁷ Ωστόσο, σε στιγμές μεγάλου κινδύνου, ο Ανδρόνικος αναγκάστηκε

⁵⁴ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 173.10-16. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 234. ORIGONE, «Connections», σ. 228.

⁵⁵ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 3, 7, 21-22, 38. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 234, 237.

⁵⁶ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 22, 24-25. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 237-238, 242-243.

⁵⁷ ΛΑΙΟΥ, «Byzantine empire», σ. 798. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 23, 36, 168-169. Πρβλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 238. Οι Γιβελλίνοι ήταν μία από τις φατρίες των μεγάλων αστικών οικογενειών της Γένουας. Τον 13^ο αιώνα, μετά από εμφύλιο πόλεμο στο εσωτερικό της πόλης, εξελίχθηκε σε πανευρωπαϊκό αντιπαλικό συνασπισμό με πλήθος μελών, όπως το βασίλειο της Σικελίας, τη Δημοκρατία της Βενετίας, την Πίζα, τη μαρκωνία του Μομφερρά, τη Λούκα. Βλ. J. KOENIG, λήμμα «Guelphs and Ghibellines», στο: J. R. STRAYER κ. ά. (εκδ.), *Dictionary of the Middle Ages*, VI, New York 1985, σ. 6-7.

να συνδιαλλαγεί με το ενδεχόμενο να υποκύψει στις παπικές απαιτήσεις (1311, 1324-1327).⁵⁸

⁵⁸ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 7. LAIOU, “Byzantine empire”, σ. 798. NICOL, “Lyons”, σ. 144. Πρβλ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 36. Βλ. παρακάτω, σ. 36, 79.

Τα γαμικά συναλλάγια, δηλαδή ο γάμος μεταξύ αυτοκρατόρων, συγγενών τους ή ανώτερων κρατικών αξιωματούχων με αλλόφυλες πριγκίπισσες ή αριστοκράτισσες και ξένων ρηγών, ηγεμόνων ή αριστοκρατών με *Ρωμαῖες* του αυτοκρατορικού οίκου ή αρχόντισσες, αποτέλεσε βασική και διαδεδομένη μέθοδο της βυζαντινής διπλωματίας.⁵⁹ Εντοπίζονται στα μέσα του 6^{ου} αιώνα για τα άρρενα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας: ο Γερμανός, εξάδελφος του Ιουστινιανού Α΄ νυμφεύτηκε την Ματασούνθα, εγγονή του Οστρογότθου βασιλιά της Ιταλίας, Θεοδέριχου (550),⁶⁰ ενώ για τις γυναίκες το 776, όταν μία εξαδέλφη της *αὐγούστας* και συζύγου του Λέοντος Δ΄, Ειρήνης της Αθηναίας, παντρεύτηκε τον έκπτωτο Βούλγαρο ηγεμόνα Τέλεριγ (c.770-777).⁶¹ Η εν λόγω πρακτική αφορούσε κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο κυρίως νέες και όμορφες κοπέλες είτε νόθα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας είτε τέκνα της αριστοκρατίας, ίσως συγγενικά συνδεδεμένα με τον αυτοκρατορικό οίκο,⁶² οι οποίες θεωρούνταν “νεκρές” μετά την αποστολή τους σε εκτός της αυτοκρατορίας λαούς, πολιτιστικά κατώτερους σύμφωνα με τις βυζαντινές αντιλήψεις.⁶³

Ο βαθμός συγγενείας του προσφερόμενου από το Βυζάντιο μέλους με τον εν ενεργεία αυτοκράτορα σχετιζόταν με τους εκάστοτε στόχους της εξωτερικής πολιτικής και ήταν ανάλογος της σημασίας για την αυτοκρατορία του ξένου κράτους που προσεγγιζόταν.⁶⁴ Ιδιαίτερα σε περίπτωση ανάγκης ειρήνευσης, για λόγους κολακείας του εχθρού, προσφερόταν ως νύφη κοντινή συγγενής του αυτοκράτορα, όπως η Μαρία Λακαπηνή, κόρη του συναυτοκράτορα Χριστοφόρου και εγγονή του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, στον Πέτρο της Βουλγαρίας (927) ή η ανιψιά του Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή, Θεοφανώ, στον Όθωνα II της Γερμανίας (972). Η παραπάνω πρακτική

⁵⁹ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 16. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 241. LUTTWAK, *Strategy*, σ. 137. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, «Βυζαντινή διπλωματία», σ. 314.

⁶⁰ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 63-65. KAZHDAN, “Notion”, σ. 17. Πρβλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 241.

⁶¹ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 90, 404-405. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 23, 25.

⁶² Βλ. λήμμα «Diplomacy», σ. 635. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 25-27, 39-41.

⁶³ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 17, 50, 53. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 460. EASTMOND, “Women”, σ. 108. Αντίθετα, η αντίληψη αυτή δεν ίσχυε κατά τα παλαιολόγια χρόνια, εφόσον οι βυζαντινές πηγές συνέχισαν να αναφέρονται στις βυζαντινές νύφες που στάλθηκαν στο εξωτερικό, ενώ οι ίδιες διέθεταν συναίσθηση της καταγωγής τους και διατήρησαν συνεχή επικοινωνία με τη βυζαντινή πρωτεύουσα. Βλ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 62.

⁶⁴ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 405.

γαμήλιας ένωσης αυτοκρατορικών πριγκιπισσών με μέλη ξένων ηγεμονικών οίκων αντιμετωπιζόταν αρνητικά από τους Βυζαντινούς. Ακόμα πιο μειωτικό για το αυτοκρατορικό γόητρο και ανήκουστο ήταν πορφυρογέννητη πριγκίπισσα να αποστέλλεται ως νύφη σε ξένη ηγεμονική Αυλή (εκτός της Δύσης από τον 9^ο αιώνα κ. εξ.). Για λόγους, όμως, πολιτικής αναγκαιότητας σημειώθηκε η πρώτη παρέκκλιση από τον παραπάνω παραδοσιακό κανόνα της βυζαντινής γαμικής πολιτικής, με την προσφορά της αδελφής του Βασιλείου Β΄ και του Κωνσταντίνου Η΄, Άννας πορφυρογέννητης, στον ηγεμόνα του Κιέβου, Βλαδίμηρο (988/989).⁶⁵

Η λειτουργία των επιγάμιων συμφωνιών ήταν διττή· αφενός επισφράγιζαν την ένταξη ξένων κρατών στη σφαίρα επιρροής του Βυζαντίου και την επακόλουθη πολιτική, πολιτιστική και οικονομική επιρροή του μέσω της ανάπτυξης ή της ενίσχυσης των φιλικών σχέσεων (*amicitia*) με ηγεμονικούς οίκους, τη πολιτικοστρατιωτική συμμαχία ή την ειρήνευσή τους. Χαρακτηριστική ήταν η αλλαγή του ονόματος ορισμένων επείσακτων νυφών κατά τη βάπτισή τους ή τη γαμήλια τελετή και η υιοθέτηση του ονόματος *Ειρήνη*, μέσω του οποίου επιδιωκόταν, λόγω του συμβολικού του περιεχομένου, η δήλωση των ειρηνικών σχέσεων του κράτους καταγωγής της ξένης πριγκίπισσας με την αυτοκρατορία (π.χ. Cičak [πρώτη σύζυγος του Κωνσταντίνου Ε΄], Piroška [σύζυγος του Ιωάννη Β΄], Bertha του Sulzbach [πρώτη σύζυγος του Μανουήλ Α΄], Γιολάντα του Μομφερρά [δεύτερη σύζυγος του Ανδρονίκου Β΄], Αδελαΐδα του Brunswick [πρώτη σύζυγος του Ανδρονίκου Γ΄]).⁶⁶ Αφετέρου εξασφάλιζαν νομικό έρεισμα είτε για επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του συγγενικού κράτους είτε για τη διεκδίκηση των εδαφών του. Ακριβώς, αυτή η δεύτερη χρησιμότητα ήταν ο λόγος που οι συγγενικοί δεσμοί διατηρούνταν ζωντανοί στη μνήμη για μεγάλο χρονικό διάστημα⁶⁷ και οι πολιτικοί γάμοι αποφεύγονταν στο μέτρο του δυνατού από τη βυζαντινή πλευρά κατά την πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο, εποχές επικράτησης της αυτοκρατορίας ως υπερδύναμης στα διεθνή

⁶⁵ MACRIDES, “Kinship”, σ. 268, σημ. 26, 273. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 9-12, 25-28, 38-42. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 131-139, 133-134, σημ. 70, 152-170, 172-178, 406-407, 417, 460. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 25-26. KAZHDAN, “Notion”, σ. 17. Πρβλ. LUTTWAK, *Strategy*, σ. 137, 141. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 206-207.

⁶⁶ MACRIDES, “Kinship”, σ. 263, 265-266, 271-272, 276-277. Α. KAZHDAN, λήμμα «Irene», *ODB*, II, σ. 1008. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 85-86, 264, 135, 267, 432, 453, 455, 487-489. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 20-21, 27-28, 42, 45. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 22-23, 88, 128. LUTTWAK, *Strategy*, σ. 137-138. KAZHDAN, “Notion”, σ. 11. Πρβλ. ΚΟΛΙΑΣ, «Διαχείριση», σ. 102.

⁶⁷ MACRIDES, “Kinship”, σ. 265, 271-272. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 416-417, 456, 491-492.

δεδομένα.⁶⁸ Αντίθετα, τα αυτοκρατορικά συνοικέσια συνιστούσαν ένα ιδιαίτερα δημοφιλές διπλωματικό μέσο τον 13^ο και 14^ο αιώνα,⁶⁹ διότι ήδη από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα, λόγω της ανατροπής του πολιτικού σκηνικού στην ανατολική Μεσόγειο και τη σταδιακή αποδυνάμωση της αυτοκρατορίας, οι Βυζαντινοί αναπροσάρμοσαν τη διπλωματική γαμική πολιτική τους.⁷⁰

Οι δυναστικοί γάμοι, μαζί με την αναδοχή και την υιοθεσία -τα οποία αφορούσαν εκχριστιανισμένους λαούς-, αποτελούσαν μέσα δημιουργίας δεσμών συγγένειας με πολιτικές προεκτάσεις. Οι οικογενειακοί δεσμοί με μέλη της αυτοκρατορίας και δη του ηγέτη της αναβάθμιζαν το ξένο έθνος στην κλίμακα ιεραρχίας της Οικουμένης.⁷¹ Τα βασιλικά συνοικέσια επικυρώνονταν μέσω της υπογραφής των κειμένων με τους όρους της συμφωνίας (γαμικά συναλλάγματα) από τις δύο πλευρές και όρκων τήρησης των συμφωνηθέντων, ακολουθούνταν δε από στρατιωτική συμμαχία, ίσως και από όρκους υποταγής και αναγνώρισης του αυτοκράτορα τῶν Ρωμαίων ως επικυρίαρχου. Γενικά, οι Βυζαντινοί θεωρούσαν αυτόματα το κράτος με το οποίο συγγένευαν υποτελές στην αυτοκρατορία και ότι το ευεργετούσαν μέσω της επιγάμιας συμφωνίας. Τέλος, προβλεπόταν η ανταλλαγή δώρων ως ένδειξη καλής θέλησης, ορισμένα εκ των οποίων σε κάποιες περιπτώσεις προορίζονταν για τους πρέσβεις, ενώ καθορίζονταν η προίκα της νύφης και το *υπόβολον* (*donatio propter nuptias*) του γαμπρού.⁷²

Το *υπόβολον* συνιστούσε τη γαμήλια δωρεά του γαμπρού προς τη νύφη προ του γάμου, η οποία ανήκε στη σύζυγο, αλλά ο σύζυγος κατείχε την επικαρπία της⁷³ και λειτουργούσε ως αποζημίωση για την προίκα της. Σε σχέση με τις βυζαντινές θυγατέρες ή συγγενείς του βυζαντινού αυτοκράτορα συνήθως περιλάμβανε αυτοκρατορικές περιοχές που προσφάτως είχαν καταληφθεί από ξένη δύναμη, όπως τη Χερσώνα που προσφέρθηκε από τον Βλαδίμηρο του Κιέβου, όταν νυμφεύθηκε την

⁶⁸ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 416-417.

⁶⁹ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 34, 247. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Διπλωματία Ύστερου Βυζαντίου», σ. 119-120.

⁷⁰ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 25, 247. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 410, 417. ΚΑΖΗΔΑΝ, «Notion», σ. 18.

⁷¹ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 16, 20-21. ΜΑΚΡΙΔΕΣ, «Kinship», σ. 264.

⁷² ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 423-424, 435, 487-488. ΜΑΚΡΙΔΕΣ, «Kinship», σ. 265, 273-274. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 53. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 76, 85.

⁷³ Marie Theres FÖGEN, λήμμα «Donatio propter nuptias», *ODB*, I, σ. 649-650. BEAUCAMP, «Προικοϋπόβολον», σ. 155-156, 158. ΛΑΙΟΥ, «Marriage strategies», σ. 135, 160. BEAUCAMP, «La situation», σ. 164, 171. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 77. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 437. Διάφορα συνώνυμα του *υπόβολου* είναι *προγαμιαία/πρόγαμος/πρό γάμου/διὰ τοὺς γάμους δωρεά*, *προικοϋπόβολον*, *θεωρετροϋπόβολον*, *υπόβολοθεώρετρον*. Βλ. BEAUCAMP, «Προικοϋπόβολον», σ. 154-155, 161.

Άννα την πορφυρογέννητη, το 988, ή εκτάσεις στις περιοχές της Βουλγαρίας και της Σερβίας που καταλήφθηκαν κατά το διάστημα 1182-1183 από τον Βελά III της Ουγγαρίας και επεστράφησαν από τον ίδιο στον γαμπρό του, Ισαάκιο Β΄ Άγγελο, όταν νυμφεύθηκε την κόρη του, Μαργαρίτα (1185).⁷⁴ Τα προαναφερθέντα προικοϋπόβολα αποτελούσαν υποσύνολα της γυναικείας περιουσίας και ως συνέπεια δεν μεταβιβάζονταν σε καμία περίπτωση στο κράτος καταγωγής του συζύγου, όπως ακριβώς και η προίκα (*dos*).⁷⁵

Ως συμπλήρωμα της παραπάνω *δωρεᾶς* λειτουργούσε το *θεώρετρον*. Πρόκειται για γαμήλιο δώρο του γαμπρού προς τη νύφη ως επιβράβευση της αγνότητάς της (*pretium virginitatis*).⁷⁶ Υπολογιζόταν με βάση τη νυφική προίκα με ελάχιστο όριο το 1/12 αυτής. Προβλεπόταν από την εποχή του Κωνσταντίνου Ζ΄, μόνον, όμως, στην περίπτωση του πρώτου γάμου. Βρισκόταν στην πλήρη δικαιοδοσία της νύφης, ακριβώς όπως τα *ἐξώπροικα*.⁷⁷

Αναφορικά με την προίκα, προσφερόταν ως δώρο στο γαμπρό και το κράτος του από την πλευρά της νύφης. Έπρεπε να είναι αντάξια της θέσης των πριγκιπισσών (είτε Βυζαντινών, είτε αλλοεθνών) στη ξένη Αυλή και να εντυπωσιάζει με το μέγεθος και τον πλούτο των περιεχομένων της, τα οποία θα μπορούσαν να είναι κινητά αγαθά (κοσμήματα, χρήματα, μετάξι, έπιπλα και πολύτιμα οικιακά σκεύη, ενδύματα, εισοδήματα), αυλικοί τίτλοι και γη.⁷⁸ Τα εδάφη συγκαταλέχθηκαν στα γαμήλια δώρα από τον 13^ο αιώνα, με πρώτο βυζαντινό ηγεμόνα δωρητή γης, τον Ιωάννη Α΄ Άγγελο, δούκα της Θεσσαλίας (1267/8-*c.*1289).⁷⁹ Συνηθιζόταν, μάλιστα, να προσφέρονται ως προίκα περιοχές που είχαν ήδη κατακτηθεί από το κράτος του γαμπρού.⁸⁰ Γενικότερα, η ψιλή κυριότητα της προίκας παρέμενε δια βίου στα χέρια της νύφης, ενώ ο σύζυγος

⁷⁴ MACRIDES, “Kinship”, σ. 278-279, 279, σημ. 102. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 175, 380-381, 437-438.

⁷⁵ MACRIDES, “Kinship”, σ. 279. LAIOU, “Marriage strategies”, σ. 135, 151-152. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 438-439.

⁷⁶ Marie Theres FÖGEN, λήμμα «Theorettron», στο: *ODB*, III, σ. 2068. LAIOU, “Marriage strategies”, σ. 135. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 77. Πρβλ. MACRIDES, “Dowry”, σ. 91.

⁷⁷ Βλ. λήμμα «Theorettron», σ. 2068-2069.

⁷⁸ Marie-Theres FÖGEN, λήμμα «Dowry», *ODB*, I, σ. 659. WHITE, “Property”, σ. 539. LAIOU, “Role of Women”, σ. 238. MACRIDES, “Dowry”, σ. 90. LAIOU, “Marriage strategies”, σ. 135-136, 138-139. LAIOU, “Transmission”, σ. 63-64, 67. MACRIDES, “Kinship”, σ. 278. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 435, 437. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 76-77, 254.

⁷⁹ MACRIDES, “Kinship”, σ. 264-265, 273-274, 278. Πρβλ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 436.

⁸⁰ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 79, 254. Βλ. παρακάτω, σ. 54.

διέθετε μόνο τη νομή, και αν πέθαινε πρώτος, αυτή επέστρεφε στη σύζυγό του.⁸¹ Σε περίπτωση θανάτου της γυναίκας, η προίκα μεταβιβαζόταν στα τέκνα ή στους συγγενείς της, ίσως και στον σύζυγό της, αν συμπεριλαμβανόταν ως κληρονόμος στη διαθήκη της. Ο χήρος άνδρας θα μπορούσε απλώς να διαχειρίζεται την κληρονομημένη από τα τέκνα προικιά περιουσία, χωρίς να του ανήκει.⁸²

Παράδοση εξαίρεση στον παραπάνω θεσμό αποτελεί η καθιερωμένη πρακτική τόσο των Μογγόλων (Ιλχανίδων και Χάνων της Χρυσής Ορδής), όσο και των Τουρκομάνων μπέηδων να προσφέρουν οι ίδιοι κάποια δωρεά στο κράτος καταγωγής της νύφης (*kalim*) και να μη δέχονται προίκα (*mahr*), αν και την αποδεχόταν ο μουσουλμανικός ιερός νόμος (*shari'a*). Όμως, στις επιγάμιες συμφωνίες τους με τον αυτοκράτορα ή με άλλους βυζαντινούς ηγεμόνες, π.χ. τους Μεγαλοκομνηνούς της Τραπεζούντας, πραγματοποιήθηκε συμβιβασμός και από τις δύο πλευρές. Έτσι, συνδυάστηκε η προίκα των *Ρωμαίων* και η προσφορά προς το κράτος της νύφης από τους Τουρκομάνους, π.χ. στρατιωτική βοήθεια από τον εμίρη των Οθωμανών, Ορχάν, το 1346, όταν νυμφεύθηκε την κόρη του Ιωάννη Στ' Καντακουζηνού, Θεοδώρα. Η πρώτη ήταν αναγκαία για λόγους κύρους της βυζαντινής πριγκίπισσας εντός της ξένης Αυλής, ενώ η δεύτερη λειτουργούσε ως εξαγορά της κυριαρχίας του γαμπρού επί της νύφης ("bride-price") και έμμεσα στο κράτος καταγωγής της, το οποίο, από την πλευρά του γαμπρού, θεωρούνταν πλέον υποτελές.⁸³

Οι επιγάμιες συμφωνίες, εκτός των άλλων, αποτελούσαν το μοναδικό διπλωματικό τρόπο για συγγενική σύνδεση με τη Δύση, ορισμένα κράτη της οποίας από τον 8^ο αιώνα αποτελούσαν ανερχόμενες δυνάμεις του χριστιανικού κόσμου (φραγκικό βασίλειο, Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία Γερμανικού Έθνους). Γι' αυτό, ήδη από το β' μισό του 8^{ου} αιώνα, ξεκίνησαν οι αμοιβαίες αποστολές πρεσβειών για τη σύναψη τέτοιου είδους συμφωνιών, με πρώτη προσπάθεια το αποτυχημένο συνοικέσιο για το γάμο του Λέοντος (μετέπειτα Δ') και της Gisela, κόρης του Φράγκου ρήγα, Pepin III του Βραχύ (765/7). Η συγκεκριμένη πρακτική συνδιαλλαγής με τους Δυτικούς συνεχίστηκε τους

⁸¹ Βλ. λήμμα «Dowry», σ. 659. LAIOU, "Role of Women", σ. 237. MACRIDES, "Dowry", σ. 89, 95. BEAUCAMP, "La situation", σ. 164, 172. LAIOU, "Transmission", σ. 57. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 77. Πρβλ. LAIOU, "Marriage strategies", σ. 146.

⁸² LAIOU, "Role of Women", σ. 237. Βλ. λήμμα «Dowry», *ODB*, I, σ. 659. BEAUCAMP, "La situation", σ. 157. WHITE, "Property", σ. 541.

⁸³ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 85-87. BRYER, "Historians", σ. 486.

επόμενους αιώνες και διογκώθηκε σταδιακά από τον 11^ο αιώνα κ. εξ.⁸⁴ Το συγκεκριμένο διπλωματικό σκηνικό αποδίδεται στο έργο του Κωνσταντίνου Ζ΄, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, το σπουδαιότερο διπλωματικό εγχειρίδιο των μέσων του 10^{ου} αιώνα. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος υποδείκνυε να αποφεύγονται οι γάμοι πορφυρογέννητων αυτοκρατορικών τέκνων με (ἐ)ξωτικούς, εκτός από τους Δυτικούς, εκφράζοντας την υπεροψία και την ανωτερότητα των Βυζαντινών έναντι των υπόλοιπων ἐθνῶν της Οικουμένης.⁸⁵

Αποκορύφωμα αυτής της διπλωματικής οδού αποτέλεσε ο 12^{ος} αιώνας, καθώς την εποχή των Κομνηνών οι δυναστικοί γάμοι μετατράπηκαν στο συχνότερο και βασικότερο διπλωματικό εργαλείο. Ως συνέπεια, καθιερώθηκε οι αυτοκράτορες και μέλη του οίκου τους να νυμφεύονται συζύγους λατινικής καταγωγής (Ιωάννης Β΄-Ειρήνη [Piroska] της Ουγγαρίας [1104/5], Μανουήλ Α΄-Ειρήνη [Bertha] του Sulzbach [1146] και Μαρία της Αντιοχείας [1161], Αλέξιος Β΄-Άννα [Αγνή] της Γαλλίας [1180], Ανδρόνικος Α΄-Άννα [Αγνή] της Γαλλίας [1183]).⁸⁶ Ο αυξημένος αριθμός των βυζαντινών βασιλικών συνοικεσίων με Λατίνους την περίοδο αυτή οφείλεται στη διευρυμένη κομνήγεια εξωτερική πολιτική, καθώς και στην εντατικοποίηση των οικονομικών και στρατιωτικών επαφών με τους Δυτικούς στα αυτοκρατορικά εδάφη από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα.⁸⁷

Αυτή η πρακτική διαδόθηκε ιδιαίτερα τον 13^ο-15^ο αιώνα, όχι μόνον αναφορικά με τη Δύση, αλλά και στις επαφές με διάφορα άλλα κράτη, γειτονικά και μη (βαλκανικά,

⁸⁴ MACRIDES, "Kinship", σ. 268, σημ. 26, 269-271. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 87-90, 404-405, 417. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 16, 29-30, 42, 53. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 206. LUTTWAK, *Strategy*, σ. 139.

⁸⁵ ΔΑΙ, σ. 70.104-72.126, ιδίως 70.114-119, 72.121-122: τοῦ μηδέποτε βασιλέα Ρωμαίων συμπευθερίασαι μετὰ ἔθνοισι παρηλλαγμένοις καὶ ξένοις ἔθεσι χρωμένον τῆς Ρωμαϊκῆς καταστάσεως, μάλιστα δὲ ἀλλοπίστου καὶ ἀβαπτίστου, εἰ μὴ μετὰ μόνων τῶν Φράγγων· τούτους γὰρ μόνους ὑπεξείλετο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ, Κωνσταντῖνος ὁ ἅγιος, ὅτι καὶ αὐτὸς τὴν γένεσιν ἀπὸ τῶν τοιούτων ἔσχε μερῶν, ὡς συγγενείας καὶ ἐπιμιξίας πολλῆς τυγχανούσης Φράγγοις τε καὶ Ρωμαίοις... Διὰ τὴν ἄνωθεν τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ γενῶν περιφάνειαν καὶ εὐγένειαν. MACRIDES, "Kinship", σ. 266-267. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 85-86, 403-404, 450. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 13-15, 26-27. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 25. LUTTWAK, *Strategy*, σ. 139-142. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, «Βυζαντινὴ διπλωματία», σ. 308. Πρβλ. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Διπλωματία Ὑστερου Βυζαντίου», σ. 126.

⁸⁶ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 236-242, 258-274, 312-323, 368-376, 410, 412, 450. MACRIDES, "Kinship", σ. 270-271. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 26. LUTTWAK, *Strategy*, σ. 142. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Διπλωματία Ὑστερου Βυζαντίου», σ. 126. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 16-17, 43. СНЕУNET, "Diplomatie", σ. 330. Πρβλ. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 206. Αποκορύφωμα αποτέλεσε η βασιλεία του Μανουήλ Α΄ (1143-1180). Σχετικά, βλ. P. MAGDALINO, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge 1993¹, σ. 209-217. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 257-376. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 26.

⁸⁷ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 26. Σχετικά με την αλλαγή των δεδομένων της βυζαντινολατινικής συνάντησης εντός του Βυζαντίου, βλ. Αθηνά ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης στα εδάφη της Αυτοκρατορίας. Οι απόψεις των Βυζαντινών για τους Σταυροφόρους*, Αθήνα 2000.

βόρεια, ασιατικά), καθιστώντας τους Παλαιολόγους κορυφαίους στη χρήση της διπλωματικής μεθόδου των βασιλικών γάμων.⁸⁸

Οι δυτικές πριγκίπισσες, οι οποίες κατά τον 12^ο-15^ο αιώνα συνιστούσαν κατά κανόνα συζύγους των αυτοκρατόρων και των συγγενών τους, προτού παντρευτούν, αποδέχονταν το ορθόδοξο δόγμα και βαπτίζονταν κατά το ορθόδοξο τυπικό (δηλαδή με βύθιση, όχι ραντισμό), αλλάζοντας το όνομά τους.⁸⁹ Η πρώτη μαρτυρία της παραπάνω πρακτικής, που καθιερώθηκε τον 13^ο αιώνα, συναντάται στα τέλη του 12^{ου} αιώνα (1185) με την Μαργαρίτα, κόρη του Βελά III της Ουγγαρίας, η οποία έλαβε το όνομα Μαρία.⁹⁰ Η αλλαγή δόγματος και ονόματος των Λατίνων εντασσόταν στο πλαίσιο της γενικότερης αφομοίωσης των “επίσακτων” νυφών από τους Βυζαντινούς, που λάμβανε χώρα εξαιτίας της ανώτατης θέσης που πίστευαν πως κατείχαν στην Οικουμένη σε σύγκριση με τους άλλους λαούς. Γι’ αυτό, άλλωστε, επηρεάστηκαν περιορισμένα από τον πολιτισμό των ξένης προέλευσης συζύγων, αντιμετωπίζοντας με κριτική διάθεση κάθε ξένο στοιχείο.⁹¹

Αντίθετα, οι Βυζαντινές που αποστέλλονταν ως νύφες σε ξένα κράτη συνέβαλαν στην επίδραση του Βυζαντίου στον πολιτισμό της νέας τους πατρίδας μέσω των συνηθειών τους και της βυζαντινής τελετουργίας, των ακολούθων τους (υψηλών, εκκλησιαστικών ανδρών, ανθρώπων των γραμμάτων και καλλιτεχνών) και των πολύτιμων αντικειμένων που απάρτιζαν τις προίκες τους, εξαιτίας της ανωτερότητας του βυζαντινού πολιτισμού και του θαυμασμού των ξένων λαών.⁹² Οι βυζαντινές νύφες εντάσσονταν σε περιβάλλοντα άγνωστα ως προς την κουλτούρα, τη γλώσσα, το αυλικό τυπικό, ακόμα και τη θρησκεία ή το δόγμα. Στόχος τους, εκτός από τα οφέλη

⁸⁸ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 34, 247. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 241-243. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Διπλωματία Ύστερου Βυζαντίου», σ. 126-127. CHEYNET, “Diplomatie”, σ. 330. ORIGONE, “Connections”, σ. 226.

⁸⁹ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 450, 453-454. ΜΑΛΑΜΟΥΤ, “Cour”, σ. 645, 654. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 128-129. ORIGONE, “Connections”, σ. 228-229. ΜΑΚΡΙΔΕΣ, “Kinship”, σ. 276.

⁹⁰ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 384, 451.

⁹¹ Ο. π., σ. 456, 496. EASTMOND, “Women”, σ. 111, 133. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 49. Εξαίρεση αποτελεί η Άννα της Σαβοΐας, δεύτερη σύζυγος του Ανδρονίκου Γ’, εξαιτίας αφενός της γενικότερης αυξημένης δυτικής επιρροής στο Βυζάντιο την εποχή αυτή, αφετέρου της προσκόλλησής της στον ρωμαιοκαθολικισμό -παρότι έλαβε το ορθόδοξο χρίσμα- και της επιρροής της στον γιο της Ιωάννη Ε’. Βλ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 131. NICOL, *Lady*, σ. 84, 88, 93-94. ORIGONE, “Connections”, σ. 239-240.

⁹² ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 430, 494-496. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 23, 46, 57. EASTMOND, “Women”, σ. 107. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 214. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η Θεοφανώ, σύζυγος του Όθωνα II της Γερμανίας (973-983). Βλ. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, *Η επίδραση της βυζαντινής τέχνης στη γερμανική της εποχής των Οθωνιδών και των πρώτων Σαλιδών αυτοκρατόρων (β’ μισό 10^{ου} - α’ μισό 11^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 2003. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 168, 495-496. DROCOURT, «Διπλωματία», σ. 214.

που παρείχαν στην αυτοκρατορία δια του γάμου τους, ήταν να αξιοποιήσουν -ανάλογα με την προσωπικότητά τους- τη θέση που κατείχαν στην Αυλή του συζυγικού κράτους τους, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα βυζαντινά συμφέροντα, είτε επηρεάζοντας το σύζυγό τους ή οποιοδήποτε άλλο κατάλληλο πρόσωπο προς αυτή την κατεύθυνση είτε αποκτώντας μερίδιο εξουσίας. Οι ίδιες διέθεταν αυξημένο κύρος, εφόσον προέρχονταν από το κράτος τῶν *Ρωμαίων*, των επικεφαλής της χριστιανικής Οικουμένης.⁹³

Αναφορικά με τον Ανδρόνικο Β΄, στα χρόνια της βασιλείας του η πρακτική των πολιτικών γάμων εντάθηκε και αναδείχθηκε στο κατ' εξοχήν διπλωματικό μέσο του εν λόγω αυτοκράτορα, ο οποίος την αξιοποίησε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο μέλος της δυναστείας του. Η γαμήλια πολιτική του δεύτερου Παλαιολόγου βασιλέως διέθετε πολυάριθμους στόχους, όπως την απορρόφηση δυτικών δυναστικών διεκδικήσεων, την κατάπαυση εχθροπραξιών και την εξεύρεση συμμάχων, την ενίσχυση υπαρχουσών συμμαχιών, την ανταμοιβή σημαντικής εξυπηρέτησης από ξένη δύναμη, την ενσωμάτωση παλαιών βυζαντινών εδαφών.⁹⁴

1. Για την “απορρόφηση” δυτικών διεκδικήσεων

Ι. Ειρήνη (Γιολάντα) του Μομφερρά

Το 1284 ο Ανδρόνικος Β΄, χήρος από το 1281, νυμφεύτηκε τη δεύτερη σύζυγό του, Γιολάντα (μετονομασθείσα σε Ειρήνη), εντεκάχρονη εγγονή του Alfonso X, βασιλιά της Καστίλης και κόρη του μαρκησίου του Μομφερρά, Γουλιέλμου VII. Ο Γουλιέλμος και ο Alfonso αποτελούσαν μέλη της αντιανδεγαβικής κίνησης. Ο Ανδρόνικος μέσω αυτής της επιγαμίας απέβλεπε να ενισχύσει τους δεσμούς μεταξύ των εταίρων της συγκεκριμένης σύμπραξης.⁹⁵ Ταυτόχρονα, κατόρθωσε να επιστρέψουν στο βυζαντινό θρόνο τα δικαιώματα διεκδίκησης των εδαφών του αλλοτινού βασιλείου της Θεσσαλονίκης του Βονιφάτιου του Μομφερρατικού, που

⁹³ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 24, 56-57. EASTMOND, “Women”, σ. 106, 112-114.

⁹⁴ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 126, 261. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 240-243.

⁹⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, II, σ. 629.19-20, III, σ. 99.26-101.3. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 167.22-168.15. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίαι*, I, 11.18-21. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2098, σ. 5. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 45. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 96-97, 126-127, 169-170. NICOL, *Lady*, σ. 48-49. RUNCIMAN, “Inheritance”, σ. 30-31. ORIGONE, “Connections”, σ. 229, 233-234.

συγκροτήθηκε μετά το 1204, και διατηρούσαν ακόμα οι μαρκήσιοι του Μομφερρά.⁹⁶ Απώτερος σκοπός του ήταν η αποτροπή μελλοντικής εκστρατείας με στόχο την ανακατάληψη αυτών των εδαφών.⁹⁷ Συμπληρωματικά, ο Ανδρόνικος επιζητούσε την αναγνώριση της εξουσίας του από μία δυτική δύναμη, για να εδραιωθεί στο θρόνο, διότι διάφοροι παράγοντες στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας τον αμφισβητούσαν σαν τον γιο ενός παράνομου αυτοκράτορα, π.χ. οι «Αρσενιάτες».⁹⁸

Έτσι, ο Ανδρόνικος αναγνώρισε στον Γουλιέλμο τις διεκδικήσεις του επί του λατινικού Βασιλείου της Θεσσαλονίκης, του κατέβαλε ένα σημαντικό ποσό ως συμψηφισμό των προσόδων που είχε εισπράξει η αυτοκρατορία έως τότε από το “βασίλειό” του και συναίνεσε να διατηρεί πεντακόσιους στρατιώτες στη μαρκωνία του Μομφερρά ως βοήθεια για τους ιταλικούς πολέμους που βρίσκονταν σε εξέλιξη.⁹⁹ Η Ειρήνη έλαβε ως προίκα της, εκτός από ένα αξιόλογο χρηματικό ποσό, τη Θεσσαλονίκη, όπως αποδεικνύεται από το γεγονός ότι, μετά το θάνατό της, το 1317, ο Ανδρόνικος Β΄ και ο Μιχαήλ Θ΄ εξαγόρασαν με χρήματα και γαίες την εν λόγω πόλη και την ενδοχώρα της από το Θεόδωρο και το Δημήτριο, τους νόμιμους κληρονόμους της μητέρας τους.¹⁰⁰

Η Θεσσαλονίκη προσφέρθηκε ως προίκα της Ειρήνης, η οποία την κυβέρνησε σαν προσωπικό της βασίλειο, αφού εγκαταστάθηκε εκεί από το 1303 έως τον θάνατό της.¹⁰¹ Της εγκατάλειψης της Κωνσταντινούπολης από την Ειρήνη προηγήθηκε η άρνηση του συζύγου της να δεχθεί τα φιλόδοξα σχέδιά της για διανομή τμημάτων της αυτοκρατορίας στους γιούς τους, Ιωάννη, Θεόδωρο και Δημήτριο, ως προσωπικά

⁹⁶ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 145. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 82, 96, 169-170, 255, 261. NICOL, *Lady*, σ. 48-49. RUNCIMAN, “Inheritance”, σ. 28-31. ORIGONE, “Connections”, σ. 237-238. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 186. LAIOU, “A prince latinized”, σ. 387. Ο Βονιφάτιος διεκδίκησε την περιοχή της Θεσσαλονίκης, διότι στα 1180 ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός είχε προσφέρει τη συγκεκριμένη περιοχή ως πρόνοια στον αδελφό του Βονιφάτιου, Renier-Ιωάννη τον Μομφερρατικό, γαμπρό του και σύζυγο της κόρης του, Μαρίας. Βλ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 364-365, σημ. 822, 401, σημ. 1, 436, 455. RUNCIMAN, “Inheritance”, σ. 28. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 96, 170. NICOL, *Lady*, σ. 48. LAIOU, “A prince latinized”, σ. 387. Το 1187/8 άλλος ένας αδελφός του Βονιφατίου, ο Κονράδος νυμφεύτηκε την αδελφή του Ισαακίου Β΄, Θεοδώρα Αγγελίνα. Βλ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι*, σ. 387-390, 401, σημ. 1. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 82.

⁹⁷ NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 186. LAIOU, “A prince latinized”, σ. 388.

⁹⁸ LAIOU, “A prince latinized”, σ. 389-390.

⁹⁹ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 44-46. NICOL, *Lady*, σ. 49. ORIGONE, “Connections”, σ. 233-234. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 186.

¹⁰⁰ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 45. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 82, 82, σημ. 294, 170. LAIOU, “A prince latinized”, σ. 388, 390. Πρβλ. NICOL, *Lady*, σ. 56.

¹⁰¹ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 235.13-18. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 48, 229. NICOL, *Lady*, σ. 49, 52-53. RUNCIMAN, “Inheritance”, σ. 31, 32, σημ. 12, 33. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 47-49. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 186, 242. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 167. Σχετικά με 2 προστάγματα της Ειρήνης, βλ. *Actes de Kutlumas*, έκδ. P. LEMERLE, Archives de l’Athos II, Paris 1988, αρ. 8.34, 11.16. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 168, 168, σημ. 647.

κρατίδια, σύμφωνα με το δυτικό φεουδαλικό σύστημα. Η Ειρήνη προσπαθώντας να αποκαταστήσει τα άρρενα τέκνα της, καθότι ζήλευε τον πρωτότοκο γιο του Ανδρονίκου και συναυτοκράτορα από το 1294, Μιχαήλ, έδρασε ανεξάρτητα από το σύζυγό της.¹⁰² Επιχείρησε (1297-1301) τη σύναψη επιγαμίας μεταξύ του γιου της Ιωάννη και της Ισαβέλλας Βιλλαρδουίνου, πριγκίπισσας του πριγκιπάτου της Αχαΐας, κόρης του Γουλιέλμου II και χήρας του Φλωρέντιο d'Hainaut. Επίσης, προσπάθησε ανεπιτυχώς να τον καταστήσει *ἄρχοντα τῶν Αἰτωλῶν τε καὶ Ἀκαρνάνων, καὶ ὅση τῆς Ἠπείρου περίχωρος*.¹⁰³ Ο γάμος, όμως, του Ιωάννη με την Ειρήνη, κόρη του Νικηφόρου Χούμνου, κατά παραγγελία του Ανδρονίκου, το 1303, αποτέλεσε τη χαριστική βολή στις σχέσεις των δύο συζύγων. Έκτοτε η αυτοκράτειρα έφυγε οριστικά από την πρωτεύουσα και εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Θεσσαλονίκη, παρά τις πατριαρχικές παρακλήσεις του Αθανασίου Α΄ να επιστρέψει στον σύζυγό της.¹⁰⁴

Η Ειρήνη από τη Νύμφη του Θερμαϊκού δημιούργησε δίκτυο προσωπικών συμμαχιών και άσκησε πολιτική που υπέσκαπτε τα συμφέροντα του συζύγου της. Αρχικά, διαπραγματευόταν (1303-1306) το γάμο του γιού της Θεοδώρου με την κόρη του Δούκα των Αθηνών, Guy II de la Roche, και σχεδίαζαν μαζί την κατάλυση του κρατιδίου της Θεσσαλίας, προκειμένου τα εδάφη του να αποτελέσουν την προσωπική ηγεμονία του Θεοδώρου. Μετά την απόρριψη του συνοικεσίου από τον De la Roche, η αυτοκράτειρα στράφηκε προς τον κράλη της Σερβίας και γαμπρό της από το 1299, Στέφανο Ούρεση II Μιλιούτιν. Με τον τελευταίο ανέπτυξε ιδιαίτερα καλές σχέσεις, καθώς έλπιζε ο Στέφανος να επικρατήσει στα Βαλκάνια εναντίον του Ανδρονίκου. Προσπαθούσε, μάλιστα, να τον πείσει να υιοθετήσει ως διάδοχό του έναν από τους

¹⁰² ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 233.14-235.13, ιδίως σ. 233.14-15, 20-21, 234.23, 235.1-2 : *Ἡ δὲ τοῦ βασιλέως σύζυγος Ἀνδρονίκου Εἰρήνη φύσει φιλότιμος οὕσα ἠβούλετο....τρόπον Λατινικὸν διανειμαμένους τὰς Ῥωμαίων πόλεις καὶ χώρας ἄρχειν κατὰ μέρη τῶν νείων ἕκαστον....τοῦ δὲ βασιλέως ἀδύνατον εἶναι λέγοντος παραλῦειν τὰ διὰ πολλῶν ἤδη τῶν χρόνων κυρωθέντα τε καὶ βεβαιωθέντα βασιλικά νόμιμα*. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, III, σ. 219.3-221.16. *Βραχέα Χρονικά*, αρ. 22, §6. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 48, 229. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 67, 179, 252. NICOL, *Lady*, σ. 49-51. RUNCIMAN, "Inheritance", σ. 31. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 47-48. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 186, 242. LAIOU, "A prince latinized", σ. 391. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 167.

¹⁰³ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 240.15-20. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 319.22-26. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 40, 44-45, 179. NICOL, *Lady*, σ. 52. RUNCIMAN, "Inheritance", σ. 31-32. NICOL, *Epiros*, σ. 55.

¹⁰⁴ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 240.20-241.13. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. 75.1-56. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 319.14-22. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 229-230. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 40, 48, 180. NICOL, *Lady*, σ. 52. RUNCIMAN, "Inheritance", σ. 32-33. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 243. TALBOT, *Correspondence*, σ. 397-398. Σχετικά με τον Νικηφόρο Χούμνο, βλ. παρακάτω, σ. 53, σημ. 190.

γιούς της, αρχικά τον Δημήτριο και αργότερα τον Θεόδωρο. Όμως, αν και ο κράλης δέχθηκε, αρνήθηκαν διαδοχικά οι ίδιοι οι γιοί της.¹⁰⁵

Ίσως, για να εξασφαλίσει τα παιδιά της, να συνεργάστηκε με τον Κάρολο του Βαλουά στην προσπάθειά του για την ανασυγκρότηση της πάλαι ποτέ λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης. Όμως, αυτή η υπόθεση αντικρούεται αφενός από τη συμβολή της Ειρήνης στην άμυνα της Θεσσαλονίκης κατά την πολιορκία της πόλης από τους Καταλανούς (1308-1309), οι οποίοι είχαν ήδη συμμαχήσει με τον Κάρολο.¹⁰⁶ Αφετέρου, οι βούλλες των μολυβδόβουλλων λόγων της έφεραν την τιτλοφορία *Ειρήνη εύσεβεστάτη Αύγουστα / Κομνηνή Δούκαινα Παλαιολογίνα*, δηλώνοντας την υπεροχή που ένοιωθε για το αυτοκρατορικό αξίωμα του συζύγου της.¹⁰⁷ Άλλωστε, ως αυτοκράτειρα είχε πολύ μεγαλύτερο κύρος και εξουσία, παρά ως σύμμαχος του Καρόλου.¹⁰⁸ Εν τέλει, ο μόνος γιός που κατόρθωσε να αποκαταστήσει, όπως ονειρευόταν, ήταν ο δευτερότοκος Θεόδωρος. Αυτόν τοποθέτησε στη θέση της ως μαρκήσιο του Μομφερρά το 1306, με συνέπεια να μεταστραφεί στον ρωμαιοκαθολικισμό.¹⁰⁹

II. Αικατερίνη του Κουρτεναί

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1288, θα ξεκινούσε ένας νέος διπλωματικός κύκλος με τους Λατίνους, για τη σύζευξη του πρωτότοκου γιου του Ανδρονίκου Β΄, Μιχαήλ Θ΄ και της Αικατερίνης του Κουρτεναί. Η Αικατερίνη ήταν η από το 1283 τιτουλάρια αυτοκράτειρα της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης και εγγονή του τελευταίου Λατίνου αυτοκράτορα, Βαλδουίνου II. Τα έτη 1288-1290, 1291 και 1294 στάλθηκαν τρεις πρεσβείες στη Νάπολη, η πρώτη και στον πάπα Μαρτίνο IV. Το παράδοξο ήταν η θετική προς αυτή την προσέγγιση στάση τόσο των Ανδεγαβών, όσο και του πάπα. Η αλλαγή αυτή ήταν προσωρινή, αλλά οι Ανδεγαβοί επιθυμούσαν μέσω αυτού του συνοικεσίου την μεταστροφή της βυζαντινής πολιτικής υπέρ τους για να

¹⁰⁵ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 237.11-19, 241.13-244.15. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 609.1-3. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 230-231. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 53. NICOL, *Lady*, σ. 52-54. MAVROMATIS, *Milutin*, σ. 59-62. RUNCIMAN, "Inheritance", σ. 31-32. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 242-243. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 168.

¹⁰⁶ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 219. NICOL, *Lady*, σ. 55. Πρβλ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 56.

¹⁰⁷ ZACOS-VEGLERY, *Seals*, αρ. 125a-d, σ. 120-121. NICOL, *Lady*, σ. 57.

¹⁰⁸ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 219.

¹⁰⁹ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 239.22-240.15. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 174. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 180. NICOL, *Lady*, σ. 53, 55. RUNCIMAN, "Inheritance", σ. 32. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 242-243. Βλ. παρακάτω, σ. 41-42, 44.

τους υποστηρίζει ο αυτοκράτορας στους πολέμους εναντίον των Αραγωνέζων στην Καμπανία. Παράλληλα, μαζί με τον πάπα, έλπιζαν η Αικατερίνη να μεταστρέψει συν τω χρόνω τον συναυτοκράτορα Μιχαήλ και την αυτοκρατορική οικογένεια στον παπισμό.¹¹⁰

Την περίοδο αυτή ο Ανδρόνικος Β΄ προσπαθούσε να εξασφαλίσει ειρήνη στο δυτικό μέτωπο, προσεγγίζοντας και το πριγκιπάτο της Αχαΐας, με το οποίο σύναψε συμφωνία ειρήνης (1290). Εκτός των επιμέρους στόχων, ο αυτοκράτορας, σε μία εποχή καλών σχέσεων με τις ιταλικές ναυτικές δυνάμεις, επιδίωκε να ειρηνέψει με τους Δυτικούς, προκειμένου να στρέψει όλες τις δυνάμεις της αυτοκρατορίας στην καταπολέμηση του σημαντικότερου κινδύνου, των εξ Ανατολών τουρκομανικών ορδών, που προήλυναν στα βυζαντινά δυτικά μικρασιατικά εδάφη.¹¹¹

Τελικά, οι διαπραγματεύσεις δεν ευοδώθηκαν. Αφενός, διότι ο Ανδρόνικος έμενε αμετακίνητος στο ζήτημα της Ένωσης των Εκκλησιών,¹¹² αφετέρου, διότι ο Φίλιππος IV της Γαλλίας επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Αικατερίνη και την πολλά υποσχόμενη κληρονομιά της, επιδιώκοντας την επιγάμια ένωσή της με το βασιλικό οίκο των Βαλουά.¹¹³ Όμως, το 1293, ο βασιλιάς της Αραγωνίας, James II, αντιπρότεινε στον Κάρολο II της Νάπολης, θείο και προστάτη της Αικατερίνης, το γάμο της ανιψιάς του με τον αδελφό του, Φρειδερίκο, που θα συνοδευόταν με σημαντικές εδαφικές παραχωρήσεις προς τον Κάρολο και τον πάπα: η Καμπανία θα προσφερόταν απευθείας στον Κάρολο και η Σικελία στον πάπα μετά το θάνατο του James. Αν και ο πάπας Βονιφάτιος VIII υποστήριξε το εγχείρημα, υπήρξαν διαφωνίες από την πλευρά του Φρειδερίκου.¹¹⁴ Τελικά, το 1301, η Αικατερίνη, η πλέον πολυπόθητη νύφη στη Δύση, παντρεύτηκε τον Κάρολο του Βαλουά, αδελφό του Φιλίππου IV της Γαλλίας.¹¹⁵

¹¹⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, III, σ. 171.7-25, 227.22-229.7. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 193.14-18. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2129, 2143, 2156a, 2157, σ. 13, 15-16, 18-19. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 48-52. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 82, 127, 170-172. BRATIANU, "Courtenay", σ. 59-60. MARINESCU, "Tentatives", σ. 139. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 60. Πρβλ. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 241.

¹¹¹ ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 61-62. BON, *Morée*, σ. 166. Βλ. παρακάτω, σ. 81.

¹¹² ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 193.20-22. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 172. MARINESCU, "Tentatives", σ. 139. LAIOU, "A prince latinized", σ. 388. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 241.

¹¹³ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 52. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 172. BRATIANU, "Courtenay", σ. 62. MARINESCU, "Tentatives", σ. 139. LAIOU, "A prince latinized", σ. 388.

¹¹⁴ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 53-54. BRATIANU, "Courtenay", σ. 62. MARINESCU, "Tentatives", σ. 139-140.

¹¹⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, IV, σ. 433.2-5. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 48-54. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 172. BRATIANU, "Courtenay", σ. 61-62. MARINESCU, "Tentatives", σ. 139. LAIOU, "A prince latinized", σ. 388. CHRISSIS, "Crusades", σ. 35. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 221, 241.

III. Αικατερίνη του Βαλουά

Αντίστοιχη προσπάθεια σημειώθηκε από την πλευρά του Ανδρονίκου το 1311. Αυτή τη φορά το αυτοκρατορικό συνοικέσιο αφορούσε στην Αικατερίνη του Βαλουά, κόρη του Καρόλου του Βαλουά και της Αικατερίνης του Κουρτεναί, και σε έναν από τους γιους του Ανδρονίκου Β΄, μάλλον το Δημήτριο. Ίσως, όμως, να πρόκειται για κάποιον από τους εγγονούς του και γιους του Μιχαήλ Θ΄, Ανδρόνικο ή Μανουήλ. Για την υλοποίηση της εν λόγω επιγάμιας συμφωνίας προτάθηκε ακόμα και η αποδοχή του παπικού δόγματος από τον αυτοκράτορα, την οικογένειά του και τους υπηκόους του.¹¹⁶

Η Αικατερίνη του Βαλουά, μετά το θάνατο της μητέρας της, το 1308, είχε κληρονομήσει τα δικαιώματα επί του θρόνου της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, με αποτέλεσμα ο πατέρας της να αρνηθεί την πρόταση του Ανδρονίκου. Αντίθετα την πρόσφερε ως νύφη στο γιο του Καρόλου II της Νάπολης, Φίλιππο του Τάραντα, που είχε χωρίσει από την Θάμαρ της Ηπείρου (1309) και ήταν πρόθυμος να τον βοηθήσει στην υλοποίηση των αντιβυζαντινών του σχεδίων (1313).¹¹⁷ Ο Φίλιππος, ήδη από το 1294, είχε προσλάβει τον τίτλο του *Δεσπότης της Ρωμανίας*, διεκδικώντας κατ' αυτό τον τρόπο εκ μέρους των Ανδεγαβών την επικυριαρχία όλων των λατινοκρατούμενων ελλαδικών περιοχών.¹¹⁸

Αυτό το *nuptiale commercium* επιδιωκόταν, ώστε ο Ανδρόνικος να συμφιλιωθεί με τους Ανδεγαβούς και να προασπίσει την αυτοκρατορία του από την επικείμενη δυτική σταυροφορία που οργανωνόταν και την απειλούσε με κατάλυση. Ο Κάρολος του Βαλουά επιχείρησε ανεπιτυχώς να εφαρμόσει το φιλόδοξο σχέδιό του (1311-1313), να ανασυστήσει δηλαδή τη λατινική αυτοκρατορία, κληρονόμος της οποίας ήταν η σύζυγός του, μέσω της συγκρότησης σταυροφορίας από τον πάπα Κλήμεντα V και τον αδελφό του, Φίλιππο IV της Γαλλίας, για την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ. Αυτό, όμως, το εγχείρημα διέθετε ως παράπλευρες επιδιώξεις την κατάκτηση της

¹¹⁶ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2327, σ. 56. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 237-238, 241-242. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 82, 172. MARINESCU, "Tentatives", σ. 141.

¹¹⁷ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 237-238, 241-242. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 80, 172-173. MARINESCU, "Tentatives", σ. 141. NICOL, *Lady*, σ. 30-31. CHRISSIS, "Crusades", σ. 36. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 191. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 44. Βλ. παρακάτω, σ. 58.

¹¹⁸ NICOL, *Epiros*, σ. 47. NICOL, *Δεσποσύνες*, σ. 54. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 190-191. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 52-53. Βλ. παρακάτω, σ. 57.

βυζαντινής αυτοκρατορίας και την ενίσχυση των χριστιανικών βασιλείων της ανατολικής Μεσογείου (Κύπρου, Ρόδου, Μικράς Αρμενίας).¹¹⁹

Είχε προηγηθεί η οκτάχρονη προσωπική δράση του Καρόλου (1302-1310), ο οποίος φιλοδοξούσε να υλοποιήσει το σχέδιό του με ένα πολύπλοκο πλέγμα συμμαχιών με το Γάλλο βασιλιά, τους Βενετούς (ως το 1310, οπότε έλαβε χώρα βενετο-βυζαντινή συμμαχία κατά των Καταλανών), τον Φρειδερίκο III της Σικελίας, τους Καταλανούς της Μεγάλης Καταλανικής Εταιρείας, τους Ανδεγαβούς (Φίλιππο του Τάραντα, Κάρολο II της Νάπολης), τον Κράλη της Σερβίας, Στέφανο Ούρεση II Μιλιούτιν (1308 κ. εξ.), φιλενωτικούς και απελπισμένους Βυζαντινούς, κυρίως Μικρασιάτες κατοίκους και στρατιώτες, που έλπιζαν στον Κάρολο για την απώθηση των Τουρκομανών.¹²⁰ Παραλίγο να κατορθώσει το στόχο του, αν δεν τον εμπόδιζαν, όχι η ακόμη ανύπαρκτη ως προς τη Δύση διπλωματική δράση του Ανδρονίκου, αλλά οι αντίξοες συνθήκες.¹²¹

2. Για την ενίσχυση συμμαχιών κατά αντιβυζαντινών δυνάμεων

Ι. Κόρη Alfonso X Καστίλλης

Αμέσως, μετά την ανάρρησή του στο θρόνο, καθώς επίσης την αποκήρυξη της Ένωσης της Λυών (1282), ο Ανδρόνικος Β΄ αναζητούσε συμμάχους στη Δύση εναντίον του ανδεγαβικού συνασπισμού. Έτσι, το 1283 προσέγγισε τον Alfonso X της Καστίλλης, παραδοσιακά αρνητικά διακείμενο προς τους Ανδεγαβούς, επιζητώντας τη σύσφιξη των φιλικών σχέσεων των δύο κρατών μέσω της επίτευξης βασιλικού συνοικεσίου μεταξύ του ιδίου -χήρου από το 1281- και μίας κόρης του Ισπανού

¹¹⁹ DVL, αρ. 33-34, σ. 61-62. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 238-239, 241-242. THIRIET, *Romanie*, σ. 157. CHRISSIS, "Crusades", σ. 39-35.

¹²⁰ DVL, αρ. 21, σ. 38, αρ. 27, σ. 48-53, αρ. 28, σ. 53-55. MUNTANER, *Crònica*, σ. 234-235. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 200, 209-210, 242. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 221-222. CHRISSIS, "Crusades", σ. 35-36. THIRIET, *Romanie*, σ. 157-159. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 57. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 178. NICOL, *Venice*, σ. 224-226. ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 56-57. Διασώζονται επιστολές τριών Ρωμαίων προς τον Κάρολο του Βαλουά και την Αικατερίνη του Κουρτεναί: του Ιωάννου Μονομάχου, διοικητή της Θεσσαλονίκης, του Κωνσταντίνου Δούκα Λιμπιδάρη ή Λιμπαδάρη, κρατικού υπαλλήλου στη Μικρά Ασία και του ιερομονάχου Σωφρονίου, με τις οποίες εξέφραζαν τον πόθο τους να συστρατευτούν με τον Κάρολο για να αντιμετωπίσουν τους Τούρκους. Βλ. ΜΜ, σ. 242-245. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 341-343. NICOL, *Lady*, σ. 55. ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 64-65. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 222.

¹²¹ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 242. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 57.

ηγεμόνα. Τελικά, εξαιτίας απουσίας κόρης αποστάλθηκε ως νύφη η εγγονή του Alfonso, Γιολάντα του Μομφερρά.¹²²

II. Κόρη Πέτρου III Αραγωνίας

Την ίδια εποχή (1283), ο Ανδρόνικος επιχείρησε να επισφραγίσει εκ νέου την ανδεγαβική συμμαχία της αυτοκρατορίας με το βασίλειο της Αραγωνίας, που είχε εγκαινιάσει ο πατέρας του ένα χρόνο πριν (1282), επιδιώκοντας τη σύναψη γάμου μεταξύ του ιδίου και μίας κόρης του βασιλιά της Αραγωνίας, Πέτρου III. Όμως, ο Ισπανός βασιλιάς αρνήθηκε, καθώς φοβήθηκε τις ήδη υπάρχουσες αντιδράσεις σημαντικών δυνάμεων της περιοχής, όπως του πάπα Μαρτίνου IV, ο οποίος τον είχε αφορίσει, ενώ είχε κηρύξει τη λεγόμενη «Αραγωνική Σταυροφορία» για την ανάκτηση της Σικελίας από τους Ανδεγαβούς της Νάπολης.¹²³

III. Γιολάντα Αραγωνίας

Στο πλαίσιο ενδυνάμωσης των αντιανδεγαβικών δεσμών και της ανανέωσης της βυζαντινοαραγωνικής συμμαχίας, προτάθηκε στον Φρειδερίκο III της Σικελίας από την πλευρά του Βυζαντίου ο γάμος του διαδόχου και πρεσβύτερου γιου του Ανδρονίκου Β΄, Μιχαήλ Θ΄, με την αδελφή του Αραγωνέζου ηγεμόνα, Γιολάντα, την άνοιξη του 1294. Την εποχή αυτή πραγματοποιούνταν παράλληλες προσπάθειες για συνοικέσιο του Μιχαήλ Θ΄ με την Αικατερίνη του Κουρτεναί, την αδελφή του Ερρίκου II των Λουζινιάν της Κύπρου και την αδελφή του Het'um II της Μικράς Αρμενίας. Αν και η απάντηση του Φρειδερίκου υπήρξε θετική, καθυστέρησε σημαντικά (άνοιξη 1296) και ως αποτέλεσμα ο Μιχαήλ είχε ήδη νυμφευθεί την Ρίτα-Μαρίας της Αρμενίας (1295).¹²⁴

IV. Ειρήνη (Αδελαΐδα) του Brunswick

Ο Ανδρόνικος Γ΄, εγγονός και συναυτοκράτορας του Ανδρονίκου Β΄, νυμφεύθηκε, το 1317, μετά από παρότρυνση του παππού του, την Αδελαΐδα, μετέπειτα Ειρήνη,

¹²² ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 167.24-168.2. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2087, σ. 3. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 45. NICOL, *Lady*, σ. 49. Πρβλ. ORIGONE, "Connections", σ. 229. Βλ. παραπάνω, σ. 31.

¹²³ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2089, σ. 3. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 44-45. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 169. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία*, σ. 40, 63. RUNCIMAN, "Inheritance", σ. 30.

¹²⁴ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2157b, σ. 19. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 56. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 169. Βλ. παραπάνω, σ. 34-35 και παρακάτω, σ. 41.

αδελφή του Ερρίκου ΙΙ, δούκα του Brunswick-Grubenhagen. Το συγκεκριμένο δουκάτο, παλαιό μέλος της αντιανδεγαβικής συμμαχίας, συνδεόταν συγγενικά με τη μαρκωνία του Μομφερρά, όπου κόμης ήταν πλέον ο τριτότοκος γιός του Ανδρονίκου, Θεόδωρος.¹²⁵

Η δυτική Ευρώπη εκείνης της περιόδου ταλανιζόταν από τη διαμάχη μεταξύ του Γερμανού αυτοκράτορα Λουδοβίκου ΙV της Βαυαρίας και του πάπα Ιωάννη XXII. Ο Λουδοβίκος συνάσπισε γύρω του όλες τις αντιπαπικές δυνάμεις (Βενετία, Μομφερρά, Σικελία), ενώ ο πάπας βρήκε υποστηρικτές του τον Γάλλο βασιλιά (τον Φίλιππο V αρχικά και μετά τον Κάρολο ΙV) και τους Ανδεγαβούς (Ροβέρτο της Νάπολης, Φίλιππο του Τάραντα). Μάλιστα, ο τελευταίος ως σύζυγος της Αικατερίνης του Βαλουά διεκδικούσε τον κωνσταντινοπολίτικο θρόνο και είχε ξεκινήσει επιθέσεις στην Πελοπόννησο εις βάρος των εκεί βυζαντινών κτήσεων (1309 κ. εξ.),¹²⁶ ενώ κατά τα έτη 1320 και 1323-1325 οργάνωνε μαζί με τον Ροβέρτο, βασιλιά της Νάπολης (1309-1343) εκστρατεία για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης.¹²⁷

Ταυτόχρονα, ο πάπας συνέχιζε να καταστρώνει κάθε χρόνο (1316-1318, 1319, 1320, 1321, 1322) μαζί με το Φίλιππο V της Γαλλίας σταυροφορίες εναντίον των Μамελούκων της Αιγύπτου για την απελευθέρωση της Αγίας Γης, γεγονός άκρως επικίνδυνο για την αυτοκρατορία λόγω πιθανότητας παρέκκλισης της σταυροφορίας εναντίον της *Βασιλεύουσας* και των εδαφών της,¹²⁸ εφόσον οι σχέσεις μεταξύ Ρώμης και Βυζαντίου χαρακτηρίζονταν από εχθρότητα κατά το α' τέταρτο του 14^{ου} αιώνα. Σε έγγραφο του πάπα Ιωάννη XXII του 1318 ο *imperator Constantinopolitanus* προσδιοριζόταν ως *hostis Romane ecclesie ac omnium fidelium christianorum*.¹²⁹ Δι' αυτού, λοιπόν, του δυναστικού γάμου, ο Ανδρόνικος Β' κατόρθωσε να συσφίξει τις σχέσεις του με συμμετέχοντες στον αντιανδεγαβικό συνασπισμό, που στρεφόταν κατά των κατεξοχήν αντιβυζαντινών δυνάμεων, δηλαδή του πάπα και του Φιλίππου του Τάραντα. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Ανδρόνικος εγκαίνιασε μια νέα δυτική διπλωματική πολιτική που θα ακολουθούσε ως το τέλος της βασιλείας του (1328): την παρέμβαση

¹²⁵ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, Ι, σ. 167.24-168.2, 277.17-19. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίες*, Ι, σ. 119.8-12. *Βραχεία Χρονικά*, αρ. 8, §11b. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 252. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 182, 261. ΝΙΣΟΛ, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 244. ΟΡΙΓΟΝΕ, "Connections", σ. 229-230.

¹²⁶ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 249-254, 267.

¹²⁷ ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 46. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 178.

¹²⁸ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 249-254, 267.

¹²⁹ DVL, αρ. 64, σ. 111. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 42.

στα δυτικά πολιτικά πράγματα για την αναχαίτιση επικράτησης των αντιβυζαντινών δυνάμεων.¹³⁰

V. Άννα (Γιοβάννα) Σαβοΐας

Στα πλαίσια αυτής της δραστήριας δυτικής διπλωματικής δράσης ο Ανδρόνικος Β΄, το 1325, έπεισε, μετά από προτροπή του γιού του Θεοδώρου, τον εγγονό του Ανδρόνικο Γ΄, χήρο από το 1324, να ξανανυμφευθεί· συγκεκριμένα, με την Γιοβάννα, κόρη του μέγα κόμη της Σαβοΐας, Αμεδαίου V και αδελφή του κόμη Εδουάρδου.¹³¹ Η κομητεία της Σαβοΐας διατηρούσε ιδιαίτερα καλές σχέσεις με τον κόμη Θεόδωρο του Μομφερρά και πολύ διακριτική στάση απέναντι στη σύγκρουση των συνασπισμών των Γιβελλίνων (Βενετία, Λούκα, Πίζα, Σικελία, Μομφερρά) και των Γουέλφων (πάπας, Γάλλος βασιλιάς, Ανδεγαβοί), που ξέσπασε ως φατριαστικός πόλεμος στο εσωτερικό της Γένουας και εξελίχθηκε, από το 1318-1319 -είχε προηγηθεί η εκδίωξη των Γιβελλίνων (κυρίως των μεγαλοαστικών οικογενειών των Spinola και των Doria) από την πόλη το 1317- σε πανευρωπαϊκή διαμάχη, με κέντρο την Τοσκάνη και τη Λομβαρδία. Το 1318/1319, ο Ανδρόνικος Β΄, ξανά με προτροπή του Θεοδώρου του Μομφερρά, είχε συμμαχήσει με τους Γιβελλίνους ως αντιπαπική και αντιανδεγαβική δύναμη, προσφέροντάς τους ενίσχυση 10.000 υπέρπυρων.¹³²

Το 1326 τελέστηκε ο γάμος του Ανδρονίκου Γ΄ και της Άννας (όπως μετονομάσθηκε) της Σαβοΐας, μιας μορφής που έμελλε να παίζει ιδιαίτερα σημαίνοντα ρόλο στην μετέπειτα πορεία της αυτοκρατορίας ως αντιβασιλεύς του ανήλικου γιου της και διαδόχου, Ιωάννη Ε΄, κατά τον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο (1341-1347).¹³³ Η συγκεκριμένη επιγαμία πρόσφερε στην αυτοκρατορία περαιτέρω ενίσχυση των σχέσεων μεταξύ των αντιπαπικών και αντιανδεγαβικών δυνάμεων, καθώς ο πάπας και οι Ανδεγαβοί συνέχιζαν να αποτελούν μόνιμες απειλές για την αυτοκρατορία. Ταυτόχρονα, λειτούργησε ως ένας έμμεσος τρόπος προσέγγισής τους, δια της

¹³⁰ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 249-254, 267. Πρβλ. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 45.

¹³¹ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 383.23-384.1. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 193.18-196.7. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2533, σ. 103-104. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 302-303. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 182-183. NICOL, *Lady*, σ. 82-83.

¹³² ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 286.16-287.8. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2421, σ. 76. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 263-266, 302-304. ORIGONE, "Connections", σ. 23-235. ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 39.

¹³³ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 384.1-2. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίες*, I, 204.3-206.4. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 303-304. NICOL, *Lady*, σ. 82-83, 87. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 252. ORIGONE, "Connections", σ. 230. Σχετικά με τον ρόλο της Άννας της Σαβοΐας στον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο, βλ. NICOL, *Lady*, σ. 85-91. Σχετικά με τον δεύτερο βυζαντινό εμφύλιο γενικότερα, βλ. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 294-330.

σχετικής ουδετερότητας της κομητείας της Σαβοΐας έως το 1328, οπότε υπογράφηκε συνθήκη μεταξύ Ανδρονίκου Β΄ και Λουδοβίκου ΙV.¹³⁴

3. Για την αντιμετώπιση κοινού εχθρού

Ρίτα-Μαρία Αρμενίας

Μετά την αλλαγή της παπικής και ανδεγαβικής στάσης υπέρ της αραγωνέζικης πρότασης για συνοικέσιο του Φρειδερίκου και της Αικατερίνης του Κουρτεναί, το 1293, ο Ανδρόνικος στράφηκε προς άλλη κατεύθυνση για το γάμο του γιου του Μιχαήλ· συγκεκριμένα προς τα δύο τελευταία εναπομείναντα χριστιανικά βασίλεια της Ανατολικής Μεσογείου, την Κύπρο και τη Μικρά Αρμενία. Το 1294, εστάλησαν δύο επάλληλες πρεσβείες στην αυλή του κυπριακού βασιλείου. Καμία, όμως, εξ αυτών δεν απέδωσε το αναμενόμενο αποτέλεσμα λόγω της επιμονής του Λουζινιάν βασιλιά, Ερρικού ΙΙ, για παπική συναίνεση. Μετά την Κύπρο, ο αυτοκράτορας απευθύνθηκε στην κίλικιακή Αρμενία, όπου κατόρθωσε να υλοποιηθεί επιγάμια συμφωνία με τον βασιλιά Het'um ΙΙ (1289-1307). Έτσι, το 1295, ο Μιχαήλ Θ΄ νυμφεύθηκε την αδελφή του Αρμένιου βασιλιά, Ρίτα, που μετονομάσθηκε τότε σε Μαρία. Στόχος του Ανδρονίκου δεν ήταν μόνον η εξεύρεση υποστήριξης εναντίον πρωτίστως του αμοιβαίου τουρκομανικού (στη Μικρά Ασία) και δευτερευόντως του μαμελουκικού κινδύνου, αλλά και η -ίσως αρκετά φιλόδοξη- επιδίωξη για μία ισχυρή και διευρυμένη χριστιανική σύμπραξη σε βάρος των μουσουλμανικών δυνάμεων της περιοχής.¹³⁵

4. Ως ανταμοιβή

Ι. Θεόδωρος του Μομφερρά

Ο Θεόδωρος, δεύτερος γιος του Ανδρονίκου Β΄ και της Ειρήνης του Μομφερρά, τοποθετήθηκε από τη μητέρα του μαρκήσιος της συγκεκριμένης μαρκωνίας στη θέση

¹³⁴ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 299, 304-306. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 97. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 243. ORIGONE, «Connections», σ. 230.

¹³⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, ΙΙΙ, σ. 231.23-233.10. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, Ι, σ. 193.18-20, 22-194.1, 194.9-13, 195.6-8, 283.5-6. *Βραχεία Χρονικά*, αρ. 8, §10. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία*, Ι, σ. 11.22-12.2. DÖLGER, *Regesten*, ΙV, αρ. 2156b, σ. 18-19. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 54-56, 77. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 128, 149, 173-174. GHAZARIAN, *Armenians*, σ. 68. STEWART, *Kingdom*, σ. 99. ORIGONE, «Connections», σ. 233-234, 241. Alice-Mary TALBOT, A. CUTLER, λήμμα «Michael IX Palaiologos», ODB, ΙΙ, σ. 1367. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 241.

της, το 1306, μετά το θάνατο του αδελφού της, Ιωάννη Ι.¹³⁶ Αρχική πρόθεση της Ειρήνης ήταν να αποστείλει στην Ιταλία τον πρωτότοκο γιο της, Ιωάννη. Αντίθετα, ο Ανδρόνικος, μετά από παρέμβαση του πατριάρχη Αθανασίου Α΄ (1289-1293, 1303-1309), πρότεινε τον Δημήτριο.¹³⁷ Ο πατριάρχης του απέστειλε επιστολή για να τον αποτρέψει να εγκρίνει την αποστολή του Ιωάννη στην Ιταλία, φοβούμενος τη μελλοντική πιθανότητα να ανέλθει στον κωνσταντινοπολίτικο θρόνο ως τριτότοκος γιος του αυτοκράτορα. Επίσης, με την επιστολή αυτή απηχεί την ανησυχία των Βυζαντινών για το ενδεχόμενο διεκδίκησης αυτοκρατορικών εδαφών από Δυτικούς, στη συγκεκριμένη περίπτωση από τους Ιταλούς.¹³⁸

Ως μέση λύση στάλθηκε ο Θεόδωρος, τέταρτος γιος του Ανδρονίκου Β΄, ο οποίος μετέβη στην Ιταλία με το γενουάτικο στόλο που είχε πλεύσει προς την Κωνσταντινούπολη εκείνη τη χρονιά (1306) για να βοηθήσει στην αντιμετώπιση των Καταλανών.¹³⁹ Από το 1304 η Καταλανική Εταιρεία των Ισπανών μισθοφόρων μετατράπηκε σε μεγάλη απειλή για την αυτοκρατορία, η οποία διογκωνόταν συν τω χρόνω, ιδιαίτερα μετά τη δολοφονία του Ρογήρου de Flor και τη βυζαντινή ήττα στην Άπρο (1305). Με προπύργιό τους την Καλλίπολη και τη χερσόνησό της, καθώς επίσης με τη βοήθεια Τουρκομάνων επιδρομέων από τη Μικρά Ασία -οι οποίοι για πρώτη φορά διάβηκαν τον Ελλήσποντο και επιτέθηκαν στην Ευρώπη-, οι Καταλανοί καταλήστευαν επί τρία χρόνια τη Θράκη, τὰ πάνδευνα τὴν χώραν ἀπεργαζόμενοι, μετατρέποντάς την σε Σκυθικὴν ἔρημον.¹⁴⁰

¹³⁶ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 174. ΛΑΙΟΥ, “A prince latinized”, σ. 386, 390. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικήσια*, σ. 96, 180. NICOL, *Lady*, σ. 52. RUNCIMAN, “Inheritance”, σ. 32. Πρβλ. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 242-243.

¹³⁷ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, IV, σ. 659.13-15. ΛΑΙΟΥ, “A prince latinized”, σ. 392. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 173. TALBOT, *Correspondence*, σ. 411-412. Πρβλ. NICOL, *Lady*, σ. 52-53.

¹³⁸ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. 84.1-95. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 173-174. ΛΑΙΟΥ, “A prince latinized”, σ. 392-393. NICOL, *Lady*, σ. 52-53. TALBOT, *Correspondence*, σ. 314.

¹³⁹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, IV, σ. 649.25-29, 657.30-659.23. MUNTANER, *Crònica*, σ. 192. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 171, 174. TALBOT, *Correspondence*, σ. 413. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία*, σ. 193, σημ. 254. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 242-243.

¹⁴⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, IV, σ. 575.6-577.7, 577.20-583.9, 599.10-607.15, 625.14-627.7, 631.16-19, 643.16-647.12, 651.2-24, 669.4-26, 671.6-20, 683.13-685.31, 693.2-697.13. MUNTANER, *Crònica*, σ. 145-192, 201-203. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 224.3-12, 224.13-18, 226.2-232.14, 244.16-24, 245.4-5, 248.5-15. *Βραχεία Χρονικά*, αρ. 60, § S4-5, K4-5, αρ. 61, §4, αρ. 62, §3, αρ. 63, §1, αρ. 64, §K1, L1, αρ. 71, §1. *Βίος αγίου Σάββα*, σ. 183.12-184.22. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “Turks”, σ. 159-160. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 146-147, 174. ΛΑΙΟΥ, “Provisioning”, σ. 98-99. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 207-208, 212. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 212-215. ΛΑΙΟΥ, “A prince latinized”, σ. 397. Η συγκεκριμένη ηροδότεια φράση δήλωνε την κατεξοχήν ακατοίκητη, ερημωμένη περιοχή και ήταν εξαιρετικά αρεστή στον βυζαντινούς λογίους. Σχετικά, βλ. R. RADIC, “Scythian desert” in the Works of the Late-Byzantine Authors. Several Examples”, στο: Τ. ΚΟΛΙΑΣ, Κ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ (επιστ. επιμ.), *AUREUS. Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Ευάγγελο Χρυσό*, Αθήνα 2014, 683-688.

Ο αυτοκράτωρ δεν διέθετε ούτε ικανές χερσαίες μισθοφορικές δυνάμεις για να τους αναχαιτίσει, ούτε ναυτικό ώστε να επιτεθεί στην Καλλίπολη από τη θάλασσα και να εμποδίσει τη διάβαση των τουρκομανικών ληστρικών ορδών στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Γι' αυτόν τον λόγο, μέσω πρεσβείας στη Γένουα στα τέλη του 1305 κατέθεσε αίτημα για την αποστολή στόλου, του οποίου τα έξοδα θα κάλυπτε το αυτοκρατορικό ταμείο, με στόχο την αντιμετώπιση των καταλανικών δυνάμεων στα Δαρδανέλλια και τη χερσόνησο της Καλλίπολης. Ως αντάλλαγμα πρόσφερε τον γιο του Θεόδωρο και μέλλοντα μαρκήσιο του Μομφερρά γαμπρό στους Doria, μία από τις γιβελλινικές αρχοντικές οικογένειες που διοικούσαν τη Γένουα.¹⁴¹

Αν και η συμφωνία επιτεύχθηκε, χρειάστηκε δεύτερη βυζαντινή πρεσβεία προς τους Γενουάτες για να τους πείσει να τηρήσουν τα συμφωνηθέντα (14 Οκτωβρίου 1306). Οι Γενοβέζοι, τελικά, απέστειλαν ναυτική βοήθεια 19 πλοίων, η οποία αποδείχθηκε αναποτελεσματική, διότι η πλειοψηφία αποτελούταν από μεταγωγικά, οι δε πλοίαρχοι απαιτούσαν αστρονομικά ποσά ως πληρωμή. Τελικά, τα γενονατικά καράβια, μαζί με επτά βυζαντινά υπό τις διαταγές του Andrea Moresco, επιτέθηκαν στην Καλλίπολη, χωρίς να κατορθώσουν να την εκπορθήσουν. Ο αυτοκράτωρ διατήρησε στην υπηρεσία του μόνο τέσσερα πλοία των Γενουατών, για να περιπολούν τον Ελλήσποντο.¹⁴²

Το 1306, ο μαρκήσιος Θεόδωρος νυμφεύτηκε την Αργεντινή Spinola, κόρη του Oricino Spinola, ενός από τους διοικητές της Γένουας, ως ανταπόδοση για τις παρεχόμενες προς τον Ανδρόνικο Β' -σχετικά περιορισμένες και τελικά ανεπαρκείς- ναυτικές υπηρεσίες της Γένουας. Η εν λόγω επιγαμία, αν και δεν πρόσφερε ιδιαίτερα στην αυτοκρατορία εκείνη τη χρονική στιγμή, ενίσχυσε το κύρος της οικογένειας Σπινόλα, κύριο μέλος της γενοβέζικης φατρίας των Γιβελλίνων, έναντι της άλλης γιβελλινικής οικογένειας των Doria.¹⁴³ Ταυτόχρονα, αναβαθμίστηκε και το κύρος της μαρκωνίας του Μομφερρά εν μέσω των υπόλοιπων ιταλικών κρατιδίων. Αυτά τα δύο στοιχεία θα αξιοποιούσε καταλλήλως μερικά χρόνια αργότερα ο Ανδρόνικος, την

¹⁴¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 649.25-29, 657.30-659.23. MUNTANER, *Crònica*, σ. 192-193. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2290, σ. 46. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 171-174.

¹⁴² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 659.24-661.27. MUNTANER, *Crònica*, σ. 192-201. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2301, σ. 48. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 19, σημ. 38, 171-172. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 212.

¹⁴³ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 237.19-238.5. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 659.11-13. MUNTANER, *Crònica*, σ. 192-193. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2290, σ. 46. LAIOU, "A prince latinized", σ. 395-396, 398, 400. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 174. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 180-181. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία*, σ. 193, σημ. 254. ORIGONE, "Connections", σ. 235. NICOL, *Lady*, σ. 53, 55. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 212, 242-243.

τελευταία δεκαετία της βασιλείας του.¹⁴⁴ Ο Θεόδωρος στην πορεία εκλατινίστηκε και μεταστράφηκε στον παπισμό, επηρεάζοντας, μάλιστα, τον πατέρα του για αναθεώρηση της στάσης του προς το ζήτημα της Ένωσης, κατά τη δεκαετία του 1320.¹⁴⁵

II. Ferran Ximenes de Arenos

Οι Καταλανοί λυμαίνονταν την ανατολική Θράκη από το 1305 έως το 1307, οπότε λόγω εξάντλησης των λεηλασιών στην περιοχή και ελλείψει προμηθειών μετακινήθηκαν δυτικά προς τη Μακεδονία, ιδίως προς τη χερσόνησο της Κασσάνδρας και τη Θεσσαλονίκη. Είχαν ήδη απορρίψει τρεις ειρηνευτικές προτάσεις του Ανδρονίκου Β' (1305-1306). Μετά το θάνατο του Ρογήρου de Flor, τρεις από τους ηγέτες των μισθοφόρων διεκδικούσαν την αρχηγία: ο Berengar de Rocafort, ο Berenguer d'Entença και ο Ferran Ximenes de Arenos. Ο καθένας εκ των τριών διασπάστηκε από το σύνολο με τη δική του ομάδα στρατιωτών. Εν τέλει, ο Rocafort δολοφόνησε τον Berenguer d'Entença,¹⁴⁶ ενώ ο τρίτος παραδόθηκε με 30 έμπιστους του στον βυζαντινό διοικητή της Χριστούπολης (σημ. Καβάλας), επειδή φοβήθηκε τις δολοφονικές διαθέσεις του Rocafort (1307).

Ο αυτοκράτορας υποδέχθηκε με ευχαρίστηση τους λιποτάκτες Ισπανούς, εφόσον έτσι αποδυναμώνονταν οι καταλανικές δυνάμεις που λυμαίνονταν την επικράτειά του. Μάλιστα, για την αξιόλογη συμβολή του στην αντιμετώπιση του καταλανικού κινδύνου επιβράβευσε τον Ferran Ximenes de Arenos με το σημαντικό αξίωμα του *μεγάλου δουκός*, καθώς ο προηγούμενος κάτοχός του, Berenguer d'Entença, είχε δολοφονηθεί, όπως επίσης τον νύμφεψε με την Μαρία, ανιψιά του και χήρα του Ρογήρου de Flor από το 1305.¹⁴⁷

Το επόμενο έτος (1308) συνέχισαν τις δραστηριότητές τους στη Μακεδονία και το Άγιον Όρος. Αφού λεηλάτησαν τη Θεσσαλία (1309-1310), κατέλαβαν το φραγκικό

¹⁴⁴ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 174. Βλ. παραπάνω, σ. 38-40.

¹⁴⁵ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 239.22-240.15. LAIOU, "A prince latinized", σ. 402. Βλ. παρακάτω, σ. 79.

¹⁴⁶ MUNTANER, *Crònica*, σ. 204-217, 222-223. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 615.3-625.12, 667.26-29, 697.15-699.10, 701.6-16, 705.9-707.4. 709.18-711.17. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 244.24-245.20. *Βραχέα Χρονικά*, αρ. 23, §6. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2285, 2298, 2302, σ. 46, 48-49. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 181-183. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 178-179. ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ, "Catalans", σ. 63. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 215-216. Πρβλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 209.

¹⁴⁷ MUNTANER, *Crònica*, σ. 217. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 711.17-20. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2306, σ. 50. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 132, σημ. 16, 183. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συννοικέσια*, σ. 179. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 215. TALBOT, *Correspondence*, σ. 314.

δουκάτο των Αθηνών, μετά τη νικηφόρα μάχη στην Κωπαΐδα (1311) και εγκαθίδρυσαν εκεί τη δική τους δυναστεία έως το 1388.¹⁴⁸

5. Για εξεύρεση συμμάχων

Ι. Ρογήρος de Flor

Η συνθήκη ειρήνης της Caltabellotta μεταξύ των Ανδεγαβών της Νάπολης και του Φρειδερίκου ΙΙΙ της Σικελίας επέφερε τη λήξη των εχθροπραξιών μεταξύ των δύο κρατών, εφόσον επισημοποιήθηκε το ισχύον status quo· η Σικελία επιδικάστηκε στους Αραγωνέζους και αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητο βασίλειο, ενώ οι Ανδεγαβοί διατήρησαν την νότια Ιταλία.¹⁴⁹ Ως αποτέλεσμα, τα ονομαστά για τις στρατιωτικές τους ικανότητες ισπανικά μισθοφορικά στρατεύματα της Μεγάλης Καταλανικής Εταιρείας, της μεγαλύτερης και ικανότερης εταιρείας μισθοφόρων στη Δύση, αποδεσμεύτηκαν από το αραγωνικό βασίλειο της Σικελίας. Στη συνέχεια, αν και παρέμειναν υποτελείς του Φρειδερίκου ΙΙΙ της Σικελίας, ο επικεφαλής τους Ρογήρος de Flor πρόσφερε τις υπηρεσίες τους στον Ανδρόνικο Β΄, για να αντιμετωπιστούν οι Τουρκομάνοι κατακτητές της δυτικής Μικράς Ασίας (1302). Ο βυζαντινός αυτοκράτορας, απελπισμένος από την τελευταία νίκη των Τουρκομάνων - συγκεκριμένα των Οθωμανών- στη Βιθυνία (μάχη του Βαφέα), δέχτηκε την καταλανική προσφορά, παρά τις υπερβολικές χρηματικές απαιτήσεις τους.¹⁵⁰

Έτσι, το 1303 πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη η συμφωνία μεταξύ του αυτοκράτορα και του Ρογήρου de Flor. Ο Ανδρόνικος προσέλαβε 6.500 στρατιώτες (1.500 ιππείς και 5.000 πεζούς) με υπερβολικά υψηλούς μηνιαίους μισθούς, διπλάσιους από αυτούς των υπόλοιπων μισθοφόρων του βυζαντινού στρατού, καθώς και την προκαταβολική πληρωμή τεσσάρων μηνών. Μετά από απαίτηση του Ρογήρου,

¹⁴⁸ MUNTANER, *Crònica*, σ. 246-252. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, Ι, σ. 245.6-248.5, 249.4-254.2. *Βίος αγίου Σάββα*, σ. 184.22-40, 187.59-70. Alice-Mary TALBOT, λήμμα «Catalan Grand Company», *ODB*, Ι, σ. 389. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 181-183. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 216-218. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 209. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 153.

¹⁴⁹ MUNTANER, *Crònica*, σ. 91-111. SANUDO, *Istoria*, σ. 215.6-13. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, ΙV, σ. 431.20-433.1. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, Ι, σ. 127.14-219.21. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 130. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 206. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 120. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία*, σ. 91, σημ. 22, σ. 92, σημ. 27, σ. 98, σημ. 47, σ. 110-111, σημ. 76. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 204-205.

¹⁵⁰ MUNTANER, *Crònica*, σ. 114-116. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, ΙV, σ. 433.12-19, 22-24, 435.21-437.1, 5-9. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, Ι, σ. 220.2-, 221.19-222.11. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 131-134, 143-145. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 207-208. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 203-205. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 54, 56, 196. Βλ. παρακάτω, σ. 48.

ορίστηκε να του αποδοθεί το υψηλόβαθμο τίτλο του *μεγάλου δουκός* με το ανάλογο εισόδημα (*ρόγα*), όπως επίσης να νυμφευθεί την Μαρία, κόρη του Ιωάννη III Ασάν και ανιψιά του αυτοκράτορα από την πλευρά της μητέρας της Ειρήνης, αδελφής του Ανδρονίκου Β', για να αυξήσει το κύρος του και να εδραιωθεί στην αυλική ιεραρχία.¹⁵¹ Ο αυτοκράτορας με την παραχώρηση του αξιώματος του ναυάρχου επιδίωκε αφενός ο Καταλανός στρατιωτικός ηγέτης ως σύζυγος αυτοκρατορικής συγγενούς να διαθέτει θέση ανάλογη με αυτή της νύφης, αφετέρου την ενσωμάτωσή του στην αυτοκρατορική Αυλή και τη σταδιακή αφομοίωσή του.¹⁵²

II. Ferran Ximenes de Arenos

Ένα ακόμα *nuptiale commercium* που συνάφθηκε εκ μέρους της βυζαντινής αυτοκρατορίας με τους Καταλανούς ήταν αυτό της ανιψιάς του Ανδρονίκου Β', Θεοδώρας -κόρη και αυτή του Ιωάννη III Ασάν και της Ειρήνης Παλαιολογίνας- και του Ferran Ximenes de Arenos, ενός από τους ηγέτες της Καταλανικής Εταιρείας (1304). Το συνοικέσιο αποφασίστηκε μετά από προτροπή του Ρογήρου de Flor,¹⁵³ προκειμένου οι Καταλανοί μισθοφόροι να εδραιωθούν ως σύμμαχοι της αυτοκρατορίας και να προστατευτούν από τυχόν γενουατικές επιθέσεις, διότι υπήρχε ανταγωνισμός με τους Γενουάτες και είχαν σημειωθεί αιματηρά επεισόδια μεταξύ τους. Οι τελευταίοι φοβούνταν πως η προνομιακή θέση τους στο Βυζάντιο ως

¹⁵¹ MUNTANER, *Crònica*, σ. 115-122. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 433.19-24, 437.2-5. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 220.14, 18-21. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. 8.17-18. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2252, σ. 40. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 132, 134-135, 142. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 103, 178, 261. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία*, σ. 115, σημ. 86, σ. 146-147, σημ. 156. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 205. Πρβλ. TALBOT, *Correspondence*, σ. 314. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 56, 109-110, σημ. 322. Ο παραπάνω αριθμός παραδίδεται στο έργο του Ramon Muntaner, Καταλανού ακόλουθου της Εταιρείας, ενώ οι βυζαντινοί ιστορικοί διαφοροποιούνται σημαντικά. Ο Παχυμέρης κάνει λόγο για 8.000 άνδρες, ενώ ο Γρηγόρας για 2.000. Βλ. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 134. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 205, σημ. 9. *Μέγας δούξ* από τον 11^ο αιώνα ονομαζόταν το αξίωμα του αρχηγού του αυτοκρατορικού στόλου. Επί Ανδρονίκου Β', εξαιτίας της κατάργησης του στόλου (1284), ο ναύαρχος μετατράπηκε σε τιμητικό τίτλο. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περί τάξεως*, σ. 134.10, 137.3, 153.11-154.7. Αικατερίνη ΡΕΒΑΝΟΓΛΟΥ, «Παρατηρήσεις σχετικά με το αξίωμα του μεγάλου δουκός», *Βυζαντινά* 22 (2002), 71-113, ιδίως σ. 104-106, 112. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, λήμμα «Megas Doux», *ODB*, II, σ. 1330. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 109-110, σημ. 322.

¹⁵² ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 50. Σχετικά με τους μηχανισμούς αφομοίωσης των ξένων από τη βυζαντινή αυτοκρατορία, βλ. Angeliki LAIOU, "Institutional mechanisms of integration", στο: Hélène AHRWEILER, Angeliki LAIOU (εκδ.), *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, Washington D.C. 1998, 161-181.

¹⁵³ MUNTANER, *Crònica*, σ. 125. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίες*, I, 91.7-9. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2263, σ. 42-43. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία*, σ. 125, σημ. 120, σ. 146-147, σημ. 156.

κατεξοχήν στρατιωτικών συμπαραστατών της αυτοκρατορίας και τα πλεονεκτήματα που αυτή συνεπαγόταν θα καταλαμβάνονταν από τους Ισπανούς.¹⁵⁴

III. Ιλχανάτο Περσίας

Ο Ανδρόνικος Β΄, συνεχίζοντας την πολιτική του Μιχαήλ Η΄, προσπάθησε να εξασφαλίσει τη φιλία και συμμαχία των Μογγόλων, τόσο του Ιλχανάτου της Περσίας (Δ. Ασία), όσο και της Χρυσής Ορδής (Ουκρανία και Ν. Ρωσία).¹⁵⁵ Για το συγκεκριμένο σκοπό πρόσφερε νόθες κόρες του ως συζύγους των παγανιστών και πολυγαμικών χάνων, που δεν έδιναν ιδιαίτερη σημασία στη διάκριση ανάμεσα σε νόμιμο και εξώγαμο τέκνο.¹⁵⁶ Μία, όμως, από τις επιπτώσεις της ύπαρξης πολλών συζύγων ήταν η αδυναμία των βυζαντινών νυφών να κυριαρχήσουν στο αυλικό περιβάλλον και να επηρεάζουν τον ηγεμόνα-σύζυγό τους.¹⁵⁷

Ως προς τους Μογγόλους της Περσίας, οι οποίοι κατείχαν, εκτός των άλλων, την ανατολική Μικρά Ασία, ο Ανδρόνικος αξιοποίησε το κύρος και την επιρροή που είχε αποκτήσει στην ιλχανιδική Αυλή η ετεροθαλής αδελφή του Μαρία, σύζυγος του Ιλχάν Abaka (1265), η οποία αποκαλούνταν *δέσποινα τῶν Μουγουλίων* από τους *Ρωμαίους* και από τους Μογγόλους «*Δέσποινα Hatun*».¹⁵⁸ Το 1307, την απέστειλε στη Νίκαια ως επικεφαλής πρεσβείας για να πείσει τους Οθωμανούς να αναγνωρίσουν την κυριαρχία του, αλλά κυρίως ως επικεφαλής πρεσβείας για να επισπεύσει το γάμο του Ολγκαϊτού (Olğaitü), σουλτάνου των Μογγόλων της Περσίας -το συνοικέσιο ήταν ήδη σε εξέλιξη από το 1304 με το Σουλτάνο G(h)azan- και μίας, όχι απόλυτα βεβαιωμένα, νόθας κόρης του Ανδρονίκου, με απώτερο σκοπό την αποστολή μογγολικής στρατιωτικής ενίσχυσης για την αντιμετώπιση των Τούρκων στη Μικρά

¹⁵⁴ MUNTANER, *Crònica*, σ. 122-126. SANUDO, *Istoria*, σ. 215.6-13. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 437.12-439.8. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 147-148. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 207-208. Πρβλ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 103.

¹⁵⁵ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 188.6-11: *συνιδόντες δὲ οἱ βασιλεῖς Ρωμαίων, ὡς μάχη πρὸς αὐτοὺς διαγωνίζεσθαι ἀδύνατοι εἶεν, δώροις καὶ φιλοφροσύναις τοὺς αὐτῶν θεραπεύοντες σατράπας, τὸ μὴ ὑπ' αὐτῶν διαφθείρεσθαι ἐκαρποῦντο. μάλιστα δὲ αὐτοὺς ἐξημέρον καὶ φιλίως διετίθει πρὸς Ρωμαίους τὸ ἐκ τῶν βασιλικῶν οἴκων γυναικας ἄγεσθαι ἑαυτοῖς*, 18-20, II, σ. 587.6-7: *οὐκ ὀλίγοι [βασιλεῖς] Σκύθαις καὶ ἄλλοις τισὶ βαρβάρους τὰς θυγατέρας ἐξέδωκαν τὰς ἑαυτῶν πρὸς τὸ λυσιτελοῦν τοῖς ὑπηκόοις*. RUNCIMAN, “Ladies”, σ. 46. RICHARD, “Mongols”, σ. 88-89. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 244. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 126.

¹⁵⁶ RUNCIMAN, “Ladies”, σ. 46. RICHARD, “Mongols”, σ. 100. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 127. Πρβλ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 70.

¹⁵⁷ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 60.

¹⁵⁸ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 235.3-5, 10-21, IV, σ. 673.13-19. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 57, 153-154. RUNCIMAN, “Ladies”, σ. 50-51. RICHARD, “Mongols”, σ. 89, 92. CONNOR, *Women*, σ. 314-315. ORIGONE, “Connections”, σ. 227, σημ. 2. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 137, 225.

Ασία.¹⁵⁹ Η Αγγελική Λαΐου υποστηρίζει ότι πρόκειται για την Ειρήνη, μετέπειτα σύζυγο του Ιωάννη Β΄ της Θεσσαλίας.¹⁶⁰ Ο S. Runciman, από την πλευρά του, αναφέρει ότι ο γάμος συντελέστηκε το 1303 με τον G(h)azan, αδελφό του Ολγκαϊτού, και ότι αγνοούμε το όνομά της.¹⁶¹ Στην απουσία ονόματος συναινεί και ο D. M. Nicol.¹⁶² Μάλλον, δεν ονομαζόταν Μαρία λόγω ύπαρξης ετεροθαλούς αδελφής της με αυτό το όνομα.¹⁶³

Ο αυτοκράτορας προσεταιρίστηκε τους Ιλχανίδες ως κατ' εξοχήν εχθρούς των τουρκικών φυλών που είχαν εγκατασταθεί στη Μικρά Ασία.¹⁶⁴ Το τελειωτικό χτύπημα για τις εναπομείνουσες ανατολικές κτήσεις της αυτοκρατορίας δόθηκε το 1302. Κατ' αυτό το έτος τα βυζαντινά στρατεύματα της βόρειας μικρασιατικής μεθορίου ηττήθηκαν στη μάχη του Βαφέα, κοντά στη Νικομήδεια, από τις δυνάμεις των Οθωμανών. Η συγκεκριμένη ήττα σηματοδότησε την έναρξη της σταδιακής κατάκτησης των βιθυνιακών εδαφών από τους Τουρκομάνους νομάδες και αποτέλεσε την τελευταία πράξη του δράματος της τουρκικής επικράτησης στη Μικρά Ασία. Η τελευταία, μετά τη μάχη του Βαφέα, θεωρούνταν πλέον «χαμένη υπόθεση»,¹⁶⁵ διότι η ύπαιθρος ήταν έρμαιο στα χέρια των τουρκόφωνων, ενώ μόνο ολιγάριθμες καλά οχυρωμένες μεγάλες πόλεις (Φιλαδέλφεια, Ποντοηράκλεια, Σμύρνη), κυρίως της Βιθυνίας (Προύσα, Λοπάδιον, Νίκαια, Νικομήδεια) αντιστέκονταν ακόμα στην κατακτητική λαίλαπά τους.¹⁶⁶

¹⁵⁹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, IV, σ. 441.23-28: πέμπει [ο Ανδρόνικος Β'] καὶ πρὸς Καζάνην, τὸν τῶν ἀνατολικῶν Τοχάρων,...καὶ γαμικὰς ἐπιμιξίας προτείνει καὶ ἐπαμύνειν προσαξιῶι τοῖς τῶν Ρωμαίων ἐσχάτως ἔχουσι πράγμασιν. Ὁ δὲ καὶ τὴν ἀξίωσιν δέχεται καὶ τὸ κῆδος - ἐπὶ γὰρ φυσικῇ θυγατρὶ, ἧς αὐτὸς βασιλεὺς πατὴρ ἐνομίζετο, συνεφώνει - προσαπεδέχετο καὶ ὑποσχέσεις ἀσφαλεῖς ἐδίδου μετελεύσεσθαι τοὺς ἀλάστορας, σ. 503.17-19, 505.25-26, 683.6-11, 701.18-22. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2265, 2280, σ. 43, 45. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 175-176. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 61, 70-71, 254. NICOL, *Τελευταῖοι αἰῶνες*, σ. 225-226. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 243. RICHARD, “Mongols”, σ. 92-93. CONNOR, *Women*, σ. 315.

¹⁶⁰ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 176, σημ. 66.

¹⁶¹ RUNCIMAN, “Ladies”, σ. 50.

¹⁶² NICOL, *Τελευταῖοι αἰῶνες*, σ. 225.

¹⁶³ RUNCIMAN, “Ladies”, σ. 53.

¹⁶⁴ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 503.19-21, 507.9-21. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 243-245. NICOL, *Venice*, σ. 223.

¹⁶⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 359.4-7, 365.8-367.32, 451.22-30. *Βραχέα Χρονικά*, αρ. 70, §4, αρ. 62, §2. FAILLER, “Émirs”, σ. 77, 82-83, 96-98. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 90-91, 122. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 54, 196, 198-199. NICOL, *Τελευταῖοι αἰῶνες*, σ. 203-204, 233-234.

¹⁶⁶ ΚΥΔΩΝΗΣ, *Συμβουλευτικός*, στ. 965: Τὴν μὲν γὰρ ἀφ’ Ἑλλησπόντου καὶ πρὸς ἀνατολάς, καὶ ὅσον μέχρι τῶν τῆς Ἀρμενίας ὁρῶν ἐκαρπούμεθα γῆν, πᾶσαν ἡμῶν ἀφελόμενοι [οἱ βάρβαροι]. SANUDO, *Istoria*, σ. 167.18-20, 171.33-173.2. FAILLER, “Émirs”, σ. 72, 78. VRYONIS, *Decline*, σ. 219. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Θρύλοι*, σ. 70, 78, 105, 110. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 91. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 196, 196, σημ. 825. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 168, σημ. 170 (σ. 290). LAIOU, “Byzantine empire”, σ. 799.

Οι Τουρκομάνοι κατά το β' μισό του 13^{ου} αιώνα αυτονομήθηκαν από το Σελτζουκικό Σουλτανάτο του Rum και ίδρυσαν ανεξάρτητα εμιράτα ή μπεϊλίκια στα άλλοτε βυζαντινά εδάφη της δυτικής Μικράς Ασίας, ένα εκ των οποίων ήταν αυτό του Οσμάν στη Βιθυνία.¹⁶⁷ Έως την πρώτη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα σχεδόν όλα τα ανατολικά βυζαντινά εδάφη, είχαν κατακτηθεί από τους Τουρκομάνους εμίρηδες, οι οποίοι ίδρυσαν σε αυτά περισσότερα από είκοσι κράτη και τοπικές δυναστείες. Από αυτά, τα τέσσερα εδράζονταν στα δυτικά παράλια. Συγκεκριμένα, λίγο πριν το 1303-1304, ιδρύθηκε το εμιράτο του Καρασί στην περιοχή της Τρωάδας, στα παράλια του Ελλησπόντου. Η ίδρυση του εμιράτου του Αϊδίν χρονολογείται λίγο αργότερα (1304/5) και εκτεινόταν στην Ιωνία και σε τμήμα της Λυδίας. Ιδρυτής του μπεϊλικιού του Μεντεσέ στην περιοχή της Μιλήτου, της Πριήνης και της Καρίας κατά τη δεκαετία του 1270 (πριν την έλευση του Ανδρονίκου Β' [1278]), υπήρξε ο Μανταχίας. Τέλος, την ίδια περίοδο, ο Σαρουχάν (Σαρχάνης) θεμελίωσε το μπεϊλίκι του στην νότια Αιολίδα και τη βόρεια Λυδία (μεταξύ Περγάμου και Σμύρνης), με πρωτεύουσα τη Μαγνησία του Έρμου (σημ. Manisa).¹⁶⁸

Ως αποτέλεσμα της καταλήστευσης, των σφαγών ή του εξανδραποδισμού των ντόπιων από τις πολύχρονες τουρκομανικές επιδρομές και λεηλασίες, οι μικρασιατικοί πληθυσμοί έσπευδαν να μεταναστεύσουν προς την Κωνσταντινούπολη ή τις οχυρωμένες πόλεις της περιοχής. Οι αγρότες, προκειμένου να προστατευτούν από τις βίαιες επιθέσεις των τουρκόφωνων, είτε τους προσεταιρίζονταν, είτε κατέφευγαν στις πλησιέστερες οχυρωμένες πόλεις και τα φρούρια. Όμως, επειδή τα τείχη των αστικών κέντρων δεν εγγυόνταν την αντίσταση στις αδυσώπητες πολιορκίες των κατακτητών, πολλοί Μικρασιάτες προτιμούσαν τη φυγή στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά πλησίον των μικρασιατικών ακτών ή στην Κωνσταντινούπολη και στις βαλκανικές περιοχές της αυτοκρατορίας.¹⁶⁹ Συνεπώς, μεγάλο τμήμα των δυτικών περιοχών της Ανατολίας

¹⁶⁷ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 33.13-35.27, 185.24-187.4. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 81.14-82.10, 137.22-138.22, 141.3-8, 204.20-24, 207.6-12. SANUDO, *Istoria*, σ. 167.18-20, 171.33-173.2. VRYONIS, *Decline*, σ. 133-134, 136-137, 244-245, 249-250, 273-274. KUNT, "Rise of Ottomans", σ. 842-843. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Θρύλοι*, σ. 29-30, 64-65, 78, 112. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, "War", σ. 213. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 228-229. Πρβλ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Trade*, σ. 3. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 22.

¹⁶⁸ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 214.1-215.2. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 609.11-16. FAILLER, "Émirs", σ. 106. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Θρύλοι*, σ. 30-31. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, "War", σ. 214. INALCIK, "Principalities", σ. 181. AHRWEILER, *La mer*, σ. 373, 375. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 91. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 191. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 982. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 232. PRYOR, *Geography*, σ. 168.

¹⁶⁹ ΚΥΔΩΝΗΣ, *Συμβουλευτικός*, στ. 965. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 349.12-32, 367.26-32, 369.2-11, 14-18, 23-33, 485.9-20. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 214.7-12, II, σ. 671.16-20. VRYONIS, *Decline*, σ. 248, 253-254, 279, 282, 286. FAILLER, "Émirs", σ. 73. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 76, 91, 122. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 144, 203-204. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 196.

ερημώθηκε κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 13^{ου} και τις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Οι εναπομείναντες βυζαντινοί πληθυσμοί εκτουρκίστηκαν σταδιακά, καθώς αφομοιώθηκαν από τον πολιτισμό των νέων κυριάρχων, αρχικά θρησκευτικά και ακολούθως γλωσσικά. Η αλλαγή της πολιτικής αρχής και η μετεξέλιξη της μικρασιατικής κοινωνίας επέφεραν τεράστιες δημογραφικές αλλοιώσεις, όπως επίσης αποφασιστικό μετασχηματισμό του εθνοτικού, γλωσσικού και θρησκευτικού χάρτη της Μικράς Ασίας.¹⁷⁰

Εξαιτίας των παραπάνω εξελίξεων, ο Ανδρόνικος έφθασε στο σημείο να προσλάβει το 1303 τους Καταλανούς μισθοφόρους του Ρογήρου de Flor, μισθοφόρους ονομαστούς στη Δύση, για να αντιμετωπιστεί ο τουρκομανικός κίνδυνος. Η αστραπιαία εκστρατεία της Μεγάλης Καταλανικής Εταιρείας στην Ιωνία και τη Λυδία απώθησε τους επιδρομείς προσωρινά, εφόσον η δραστηριοποίηση των Καταλανών στην Ανατολή διήρκησε μόλις 6 μήνες (Απρίλιος-Οκτώβριος 1304).¹⁷¹ Παρά τις φιλότιμες αυτοκρατορικές προσπάθειες κατά τα προηγούμενα χρόνια να εμψυχώσει τους κατοίκους και να ενισχύσει την άμυνα της περιοχής (1290-1293: εγκατάστασή του στη Βιθυνία, 1298-1300: στρατιωτική δράση του Ιωάννη Ταρχανειώτη και προσπάθεια κοινωνικοστρατιωτικής αναδιοργάνωσης του μικρασιατικού πληθυσμού, 1302: αποστολή στρατού υπό τον Μιχαήλ Θ', γιο και συναυτοκράτορά του, με πολλές χιλιάδες Αλανών στη Μαγνησία του Έρμου), η μικρασιατική πολιτική του απέτυχε.¹⁷² Μόνη εξαίρεση αποτέλεσαν οι ελπιδοφόρες νίκες του Αλεξίου Φιλανθρωπηνού κατά των Τούρκων, όμως, αποδείχθηκαν ιδιαίτερα πρόσκαιρες (1293-1294), εξαιτίας της αποτυχημένης αποστασίας του (1295/1296).¹⁷³

Τελικά, αν και το συνοικέσιο δεν έλαβε χώρα, το 1307 ο Ολγκαϊτού απέστειλε 30.000 στρατιώτες εναντίον του Οσμάν, χάρη στους οποίους καθυστέρησε η πτώση

¹⁷⁰ ΚΥΔΩΝΗΣ, *Συμβουλευτικός*, στ. 965. SANUDO, *Istoria*, σ. 169.30-33. VRYONIS, *Decline*, σ. 258, 279, 281-282, 286, 407.

¹⁷¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, IV, σ. 467.27-485.8. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 220.2-222.11. AHRWEILER, *La mer*, σ. 374-375. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 76, 92, 134-144, 176. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 208-210, 233. VRYONIS, *Decline*, σ. 219. FAILLER, "Émirs", σ. 78.

¹⁷² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, III, σ. 119.4-10, 171.1, 4-7, 285.7-289.15, IV, σ. 339.30-349.10. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 173.5-174.9, 204.14-207.12. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 2, 25, 76, 87-93, 119. FAILLER, "Émirs", σ. 111-112. AHRWEILER, *La mer*, σ. 374, 379. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 166, 199, 202-203. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 203-204. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 54, 192, 194-196, 200. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 187-188. Πρβλ. VRYONIS, *Decline*, σ. 218. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Θρόνοι*, σ. 105.

¹⁷³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, III, σ. 237.10-255.21. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, 195.8-202.6. *Βραχεία Χρονικά*, αρ. 23, §1, 4. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 80-83. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 45-46. LAIOU, "Byzantine empire", σ. 799. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 200-202. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 193-194.

των οχυρωμένων πόλεων της Βιθυνίας (Προύσα [1326], Λοπάδιον [1327], Νίκαια [1331], Νικομήδεια [1337]), αλλά δεν κατορθώθηκε να σωθεί η Μικρά Ασία.¹⁷⁴

6. Για λόγους ειρήνευσης

Ι. Μογγόλοι Χρυσής Ορδής

Αναφορικά με τη Χρυσή Ορδή, ο Ανδρόνικος Β΄ πάντρεψε το 1297 (Nicol, Connor) ή το 1299 (Βασιλοπούλου) μία νόθα κόρη του, τη Μαρία, με το νόμιμο χάνο του Kipchak, Τοχτού (Tohtu), ο οποίος ανέτρεψε τον Nogai (1260-1299/1300), σφετεριστή του θρόνου του χανάτου και σύζυγο της ετεροθαλούς αδελφής του αυτοκράτορα, Ευφροσύνης (από το 1269/1270).¹⁷⁵ Οι Μογγόλοι της Χρυσής Ορδής ήταν μία πανίσχυρη δύναμη της εποχής και η πλησιέστερη προς το Βυζάντιο μογγολική παρουσία, κοντινότερη ακόμα και από τους Ιλχανίδες της Περσίας.¹⁷⁶ Ήδη από την εποχή του Μιχαήλ Η΄, οι Τάταροι ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν τους Βουλγάρους στις επιδρομές τους στα βυζαντινά εδάφη (1264/65 κ. εξ.),¹⁷⁷ πραγματοποιώντας διαρκείς εισβολές στη Θράκη.¹⁷⁸ Σταδιακά, κατά το τελευταίο τέταρτο του 13^{ου} αιώνα, μετά από μία σειρά εχθρικών επιχειρήσεων, έγιναν οι επικυρίαρχοι των βουλγαρικών εδαφών (έως το 1299/1300), εκμεταλλευόμενοι την πολιτική διάσπαση των Βουλγάρων λόγω τοπικών αυτονομιστικών κινημάτων.¹⁷⁹ Για την αυτοκρατορία ήταν ένα κράτος ιδιαίτερης σημασίας, εφόσον ήλεγχε τα βορειοανατολικά Βαλκάνια, είχε τους Βουλγάρους υπό την εξουσία του και κατ' επέκταση ρύθμιζε τις επιθέσεις εναντίον της βυζαντινής Θράκης.¹⁸⁰

¹⁷⁴ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, IV, σ. 701.22-703.6. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 91, 176-177. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 61. RUNCIMAN, "Ladies", σ. 51. RICHARD, "Mongols", σ. 93. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 226. Πρβλ. CONNOR, *Women*, σ. 315.

¹⁷⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 243.3-10, 303.29-31, II, σ. 443.11-445.2, 445.5-22, III, σ. 289.19-291.11, 295.11-21. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 149.15-19. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2201, σ. 27. LAIOU, *Andronicus II*, σελ. 176, σημ. 66. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 51, 56, 70-71, 159-160, 176-177. RUNCIMAN, "Ladies", σ. 46-47. RICHARD, "Mongols", σ. 95, 97. CONNOR, *Women*, σ. 314-315. EASTMOND, "Women", σ. 106. ORIGONE, "Connections", σ. 227, σημ. 2. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 242, 244. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 117, 126, 137, 224, 324.

¹⁷⁶ NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 137.

¹⁷⁷ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 99.21-101.1. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 137. FINE, *Late medieval Balkans*, σ. 177-178.

¹⁷⁸ KANTAKOYZHNOΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 188.2-6. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 37.

¹⁷⁹ DUCELLIER, "Albania, Serbia and Bulgaria", σ. 792. OBOLENSKY, *Κοινοπολιτεία*, σ. 399. RICHARD, "Mongols", σ. 99. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 224.

¹⁸⁰ FINE, *Late medieval Balkans*, σ. 177-178. RICHARD, "Mongols", σ. 95.

Μια ακόμη περίπτωση επιγαμίας μεταξύ μιας νόθας κόρης του Ανδρονίκου Β΄ και του Χάνου της Χρυσής Ορδής (Altın Ordu), Uzbek (1312-1341), γιου του Τοχτού, αναφέρεται από τον μουσουλμάνο περιηγητή Ibn Battuta, ο οποίος επισκέφθηκε το χανάτο το 1332. Μάλιστα, ακολούθησε την εν λόγω Hatun, τρίτη σύζυγο του Ουζμπέκ, στο ταξίδι της στην Κωνσταντινούπολη για να γεννήσει.¹⁸¹ Πιθανότατα, δεν ήταν κόρη του Ανδρονίκου Β΄, αλλά νόμιμη θυγατέρα του Ανδρονίκου Γ΄ και πρόκειται για λάθος του περιηγητή, ένα από τα πολλά του έργου του. Υπάρχουν, πάντως, διάφορες υποθέσεις για την αναφερόμενη ως *Bayalun*: μία άποψη υποστηρίζει πως ήταν νόθα κόρη του Ανδρονίκου Γ΄, της οποίας το όνομα δεν διαθέτουμε.¹⁸² Είναι, βεβαίως, γνωστό ότι ο Ανδρόνικος Γ΄ είχε ακόμα μία εξώγαμη κόρη, που ονομαζόταν Ειρήνη, σύζυγο του Βασιλείου της Τραπεζούντας.¹⁸³

Άλλη άποψη την παρουσιάζει πλαστή απόγονο του αυτοκράτορα, μια από τις πολλές όμορφες αριστοκράτισσες ή χαμηλής καταγωγής κοπέλες που εγκαταβίωναν και εκπαιδούνταν στο *Ιερὸν Παλάτιον* σαν πριγκίπισσες, προκειμένου να χρησιμεύσουν για την σύναψη βασιλικών συνοικεσίων.¹⁸⁴ Στο πλαίσιο της εκπαίδευσής τους λάμβαναν γνώση του αυλικού τυπικού και μόρφωση, εφόσον θα λειτουργούσαν ως οι κύριοι φορείς του βυζαντινού πολιτισμού και του αυτοκρατορικού μεγαλείου στο κράτος στο οποίο θα αποστέλλονταν ως νύφες.¹⁸⁵ Κατά πάσα πιθανότητα, στην παραπάνω κατηγορία συγκαταλεγόταν η προαναφερθείσα σύζυγος του σουλτάνου των Μογγόλων της Περσίας, Ολγκαϊτού.¹⁸⁶

II. Στέφανος Ούρεσης II Μιλιούτιν (1282-1321)

Ένα από τα γνωστότερα και φρικαλεότερα βασιλικά συνοικέσια του Ανδρονίκου είναι αυτό της πεντάχρονης Σιμωνίδας, της μοναδικής νόμιμης κόρης του, με τον σαρανταεξάχρονο Κράλη της Σερβίας, Στέφανο Ούρεση II Μιλιούτιν, το 1299. *Η τῆς*

¹⁸¹ BATTUTA, *Voyages*, σ. 393-394, 411-430. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 57, 146-147. RUNCIMAN, "Ladies", σ. 47. CHRISTIDES, "Journey", σ. 313. BERGER, "Sightseeing", σ. 186. RICHARD, "Mongols", σ. 98. BRYER, "Historians", σ. 487.

¹⁸² RUNCIMAN, "Ladies", σ. 47-48. RICHARD, "Mongols", σ. 98. CHRISTIDES, "Journey", σ. 314. BERGER, "Sightseeing", σ. 186. Πρβλ. PRITSAK, A. CUTLER, λήμμα «Mongols», *ODB*, II, σ. 1395.

¹⁸³ RUNCIMAN, "Ladies", σ. 48, σημ. 1.

¹⁸⁴ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίαι*, I, σ. 188.10-11, 15-18: *μάλιστα δὲ αὐτοὺς ἐξημέρον καὶ φιλίως διετίθει πρὸς Ρωμαιοὺς τὸ ἐκ τῶν βασιλικῶν οἰκῶν γυναῖκας ἄγεσθαι ἑαυτοῖς...παρθένοὺς τὴν ὄψιν διαπρεπεῖς, οὐκ εὖ γεγονυίας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀσῆμων γενῶν ἐν τοῖς βασιλείοις ἐκτρέφοντες, ὡς θυγατέρας ἑαυτῶν, ὅποτε δέοι, τοῖς Σκυθῶν σατράπαις κατηγγύων.* Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 294.20-295.3. Βλ. BRYER, "Historians", σ. 481, 487.

¹⁸⁵ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 43-44, 47-48.

¹⁸⁶ RUNCIMAN, "Ladies", σ. 50.

πράξεως ταύτης οἰκονομία αποσκοπούσε στην κατάπαυση των επιδρομών και του ανταρτοπολέμου σε βάρος της αυτοκρατορίας.¹⁸⁷ Οι Σέρβοι είχαν ήδη καταλάβει σημαντικές πόλεις της Μακεδονίας (Σκόπια [1282]) και της Ηπείρου (Δυρράχιο [1296]). Έως το 1299 είχαν μετατοπίσει τα σύνορά τους νοτιότερα, μέχρι και τις πόλεις Δέβριδα (σημ. Debar), Βελεσό (σημ. Veles), Πρίλαπο και Στρούμνιτσα (σημ. Stip),¹⁸⁸ ανοίγοντας το δρόμο για περαιτέρω επέκταση προς τα νοτιοανατολικά και την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης.¹⁸⁹ Η σερβική δράση, παράλληλα με την τουρκομανική απειλή εξ Ανατολών και τον βενετογενουατικό πόλεμο που βρισκόταν σε εξέλιξη (1296-1302), δυσχέραινε ακόμα περισσότερο την ήδη επιβαρυνόμενη κατάσταση του βυζαντινού κράτους.

Όταν, όμως, η Ευδοκία, αδελφή του Ανδρονίκου Β΄ και χήρα του Ιωάννου Β΄ της Τραπεζούντας από το 1296, αρνήθηκε να παντρευτεί τον Μιλιούτιν, *ἀναγκασθεὶς* ο Ανδρόνικος κατέφυγε σε μία απελπισμένη λύση και *μηνύει τῷ Κράλῃ περὶ τῆς ἑαυτοῦ θυγατρὸς Σιμωνίδος, πέμπτον τῆς ἡλικίας ἀγούσης ἔτος*. Την πρεσβεία ανέλαβε ο Θεόδωρος Μετοχίτης, ο τότε *λογοθέτης τῶν οἰκειακῶν* και σημαντικός λόγιος, ο οποίος κατόρθωσε να αποσπάσει τον όρκο του Μιλιούτιν (1298-1299).¹⁹⁰ Η επιτυχία αυτής της επιγαμίας ήταν μεν σημαντική για την ειρήνευση των

¹⁸⁷ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Πρεσβευτικός*, σ. 118.1052. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, III, σ. 299.27-301.7, 303.14-24, IV, σ. 313.27-315.16. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 202.23-24, 204.8-13. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίαι*, I, σ. 35.17-19. ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 38-40. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 94, 99. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 52-53, 55, 117, 177, 261. ΜΑΚΣΙΜΟΝΙĆ, *Εθνογένεση*, σ. 29, 33. EASTMOND, “Women”, σ. 105. ΜΕΡΓΙΑΛΗΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 242-243. ΝΙCΟΛ, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 195. Πρβλ. ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, *Κοινοπολιτεία*, σ. 411.

¹⁸⁸ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 202.21-22. ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 29-35. ΜΑΚΣΙΜΟΝΙĆ, *Εθνογένεση*, σ. 32-33. DUCCELLIER, “Albania, Serbia and Bulgaria”, σ. 795. ΝΙCΟΛ, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 193, 195. Πρβλ. ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, *Κοινοπολιτεία*, σ. 410.

¹⁸⁹ ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 33. ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, *Κοινοπολιτεία*, σ. 410.

¹⁹⁰ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 202.14-21, 203.13-21. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, III, σ. 297.13-17, 303.10-35. ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Πρεσβευτικός*, ιδίως σ. 105.566-106.605, 109.698-119.1093. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2209, σ. 28. ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 33-38, 40-47. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 95-97, 99. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 55-56, 177-178. EASTMOND, “Women”, σ. 105-106, 117. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 53, 96. ΝΙCΟΛ, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 194-195. Απολογισμό της συγκεκριμένης πρεσβείας και των απαιτητικών διαπραγματεύσεων αποτελεί η επιστολή («πρεσβευτικός») του Μετοχίτη προς τον *μεσάζοντα* Νικηφόρο Χούμνο. Βλ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 40-41. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, “Byzantine Diplomacy”, σ. 77. Elisabeth MALAMUT, “Sur la route de Théodore Métochite en Serbie en 1299”, στο: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public. 26e congrès*, Aubazine 1996, 165-175. Σχετικά με τους δύο αυτούς λογίους, βλ. Eva DE VRIES-VAN DER VELDEN, *Théodore Métochite: une réévaluation*, Amsterdam 1987. I. ŠEVČENKO, *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Bruxelles 1962. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Το φιλοσοφικό έργο του Νικηφόρου Χούμνου*, Θεσσαλονίκη 2002. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 90-100. Ο *λογοθέτης τῶν οἰκειακῶν* υπήρξε αξίωμα της παλαιολόγιας περιόδου, το οποίο αντικατέστησε τον *ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν*, διαχειριστή της ιδιωτικής περιουσίας του αυτοκράτορα, ενώ διέθετε και δικαστικές αρμοδιότητες. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 138.20, 161.25-27. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, λήμμα «Oikeiakos», *ODB*, III, σ. 1515. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 108, σημ. 314.

βορειοδυτικών συνόρων, που συνεπαγόταν την προάσπιση της Θεσσαλονίκης και των λοιπών εναπομεινάντων μακεδονικών εδαφών.¹⁹¹ Όμως, παράλληλα, επικύρωσε στο σερβικό κράτος τα μεγάλα τμήματα της δυτικής Μακεδονίας που είχαν ήδη κατακτηθεί από τους Σέρβους έως το 1299, εφόσον προσφέρθηκαν ως προίκα της Σιμωνίδας, μαζί με ένα μικρό στρατιωτικό σώμα.¹⁹² Επομένως, ήταν ένας γάμος ιδιαίτερα δαπανηρός και τα οφέλη του αποδείχθηκαν προσωρινά.

Παρότι ανταποκρίθηκε στην έκκληση για βοήθεια της πεθεράς του, Ειρήνης -με την οποία διατηρούσε εξαιρετικά καλές σχέσεις- κατά την καταλανική πολιορκία της Θεσσαλονίκης (1308-1309) αποστέλλοντας στρατεύματα, ο Κράλης δεν θα αποδεικνυόταν τόσο συνεπής προς τον Ανδρόνικο. Το 1309 εισέβαλε στα βυζαντινά εδάφη, αλλά αντιμετωπίστηκε με επιτυχία από τους Βυζαντινούς. Από το 1311, όμως, έως το θάνατό του (1321), διατήρησε εξαιρετικά αρμονικές σχέσεις με την αυτοκρατορία.¹⁹³ Το συνοικέσιο αυτό, σε συνδυασμό με τις σερβικές κατακτήσεις βυζαντινών εδαφών στη Μακεδονία, συνέβαλε στη στροφή των Σέρβων προς το Βυζάντιο και στην έναρξη μίας μακράς περιόδου εκβυζαντινισμού του μεσαιωνικού σερβικού βασιλείου σε ζητήματα νομικά, διοικητικά, οικονομικά, εκκλησιαστικά, καλλιτεχνικά.¹⁹⁴

III. Θεόδωρος Σβιατοσλάβος (1300-1322)

Το 1308, έλαβε χώρα ο γάμος του Βούλγαρου τσάρου, Θεόδωρου Σβιατοσλάβου και της δωδεκάχρονης Θεοδώρας, κόρης του Μιχαήλ Θ' και εγγονής του Ανδρονίκου Β'. Η επιγάμια αυτή συμφωνία πραγματοποιήθηκε σε μια στιγμή ιδιαίτερα κρίσιμη για την αυτοκρατορία. Ο Ανδρόνικος, αν και αρχικά απρόθυμος να συνάψει αυτό το συνοικέσιο, εξασφάλισε μέσω αυτής την επανατροφοδότηση της Κωνσταντινούπολης και όλης της αυτοκρατορίας με σιτάρι από τα θρακιώτικα λιμάνια της Μεσημβρίας, της Αγχιάλου και της Αγαθούπολης στη βόρεια Θράκη. Τα εν λόγω λιμάνια είχαν καταληφθεί τρία χρόνια νωρίτερα (1305) από τον τσάρο, ο οποίος απαγόρευσε τη

¹⁹¹ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 99-100. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 53. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 196.

¹⁹² ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Πρεσβευτικός*, σ. 105.586-593. ΜΑΚΣΙΜΟΝΙĆ, *Εθνογένεση*, σ. 33. OBOLENSKY, *Κοινοπολιτεία*, σ. 411. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 195.

¹⁹³ ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 57-58, 60-61. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 99-100, 224, 232, 282. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 196. Πρβλ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 54. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 243.

¹⁹⁴ ΜΑΚΣΙΜΟΝΙĆ, *Εθνογένεση*, σ. 27, 34, 68. ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Milutin*, σ. 33. OBOLENSKY, *Κοινοπολιτεία*, σ. 411-412. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 196. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 23-24.

διακίνηση δημητριακών και την εμπορία γενουατικών πλοίων σε αυτά.¹⁹⁵ Η απαγόρευση αυτή, σε συνδυασμό με την απόσπαση των έφορων δυτικών μικρασιατικών περιοχών από τους Τουρκομάνους νομάδες, τις χιλιάδες προσφύγων που συνέρρεαν στα ευρωπαϊκά εδάφη της αυτοκρατορίας¹⁹⁶ και την τεχνική της «καμμένης γης» που εφαρμόστηκε στη Θράκη για την απόθεση των Καταλανών,¹⁹⁷ επέφερε φοβερό λιμό, που έπληξε τον κωνσταντινοπολίτικο και θρακιώτικο πληθυσμό.¹⁹⁸

Επίσης, ο αυτοκράτορας κατόρθωσε να αποτρέψει μια βουλγαρο-καταλανική συμμαχία εναντίον του Βυζαντίου, την οποία επεδίωκαν οι Καταλανοί από το 1306. Καθώς οι τελευταίοι λυμαίνονταν τη Θράκη (1304-1307), ο Σβιατοσλάβος συμμάχησε μαζί τους το 1306, οπότε προγραμματιζόταν ο γάμος της αδελφής του με τον Καταλανό αρχηγό, Berengar de Rocafort. Όμως, το 1307, πέτυχε τη σύναψη βυζαντινοβουλγαρικής συνθήκης ειρήνης με την οποία τα κατακτηθέντα από τον τσάρο εδάφη αναγνωρίζονταν ως βουλγαρικά. Μετά το γάμο του με τη Θεοδώρα, ο Σβιατοσλάβος παρέμεινε πιστός σύμμαχος του Ανδρονίκου χωρίς να εκδηλώσει εκ νέου κατακτητική διάθεση και να ξαναδημιουργήσει προβλήματα στην αυτοκρατορία έως το θάνατό του, το 1322.¹⁹⁹

IV. Μιχαήλ Šišman (1323-1330)

Μετά τον θάνατο του Θεόδωρου Σβιατοσλάβου, καθώς επίσης του γιου και διαδόχου του, Γεώργιου II Τέρτερη, εντός του ίδιου έτους (1322), τον βουλγαρικό θρόνο κατέλαβε ο ηγεμόνας της Βιδύνης Μιχαήλ Šišman, αφού *οί τῶν Μουσῶν δυνατοί, τοῦ βασιλεύσαντος αὐτῶν Τερτερῇ ἀδιαδόχου ἀποθανόντος, τον ἀπέδειξαν*

¹⁹⁵ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία*, I, σ. 13.6-7, 108.17-19. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 283.9-11. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 170-171. LAIOU, “Provisioning”, σ. 91-92, 102-103. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 224. BALARD, *Romanie*, II, σ. 756. Πρβλ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 56-57. NICOL, *Venice*, σ. 229.

¹⁹⁶ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. 22.6-7. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 349.12-32, 369.2-367.11. LAIOU, “Provisioning”, σ. 95. TALBOT, *Correspondence*, σ. 329. CHRYSOSTOMIDES, “Privileges”, σ. 316. NICOL, *Venice*, σ. 228-229.

¹⁹⁷ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 691.5-10. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. 67.1-32. Alice-Mary TALBOT, λήμμα «Andronicus II Palaiologos», *ODB*, I, σ. 94. TALBOT, *Correspondence*, σ. 379-380. CHRYSOSTOMIDES, “Privileges”, σ. 316-317. NICOL, *Venice*, σ. 229.

¹⁹⁸ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 691.10-15. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. 73.1-23, αρ. 74.1-18, αρ. 102.1-12, αρ. 106.1-21. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 170-171. LAIOU, “Provisioning”, σ. 97. TALBOT, *Correspondence*, σ. 395-397, 430. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 220-221. BALARD, *Romanie*, II, σ. 757. CHRYSOSTOMIDES, “Privileges”, σ. 317.

¹⁹⁹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 667.29-669.4, 691.16-29. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 170-171. LAIOU, “Provisioning”, σ. 102-103. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 224. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 57. Πρβλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Διπλωματία», σ. 243. ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 11.

βασιλέα *ἐαυτῶν* (1323). Ο νέος Βούλγαρος βασιλιάς, για να εδραιωθεί στην εξουσία, αλλά και επειδή ήθελε βασιλεῦσι *Ρωμαίων εἶναι φίλος, τὴν βασιλέως ἔγημεν ἀδελφὴν*, την Θεοδώρα, η οποία *τῷ πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκότι Μυσῶν συνώκει*.²⁰⁰

Αυτός ο πολιτικός γάμος, παρότι δεν ήταν αποτέλεσμα βυζαντινής πρωτοβουλίας, συνέβαλε στην παύση των εχθροπραξιών μεταξύ του βουλγαρικού βασιλείου και της αυτοκρατορίας (1322-1323). Ο Τέρτερης είχε εκμεταλλευτεί την ενδοβυζαντινή σύγκρουση του α' εμφυλίου μεταξύ των Ανδρονίκων Β' και Γ' (1321-1328) και κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης του *πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων συνεστῶτος πολέμου* (τέλη 1321-Ιούλιος 1322) επέδραμε στη βόρεια Θράκη έως την Αδριανούπολη το 1322. Αν και οι βουλγαρικές δυνάμεις απωθήθηκαν από τον Ανδρόνικο Γ', οι επιχειρήσεις στα βυζαντινά θρακικά εδάφη συνεχίστηκαν το επόμενο έτος (1323) από τον Μιχαήλ. Μετά την εκ νέου ήττα των Βουλγάρων από τα βυζαντινά στρατεύματα, ο Šišman αποφάσισε την ειρήνευση με το Βυζάντιο και την επισφράγιση της συμφωνίας μέσω του γάμου του με την Θεοδώρα, χήρα του Σβιατοσλάβου, εγγονή του Ανδρονίκου Β' και αδελφή του Ανδρονίκου Γ'.²⁰¹

7. Για την ενσωμάτωση παλαιών εδαφών

Ι. Θάμαρ

Παράλληλα με τις προσπάθειες για *γαμικὸν συναλλάγιον* μεταξύ του Μιχαήλ Θ' και της Αικατερίνης του Κουρτεναί, σημειώθηκε και μία ακόμη προσπάθεια, αυτή τη φορά με πρωτοβουλία του άλλου συμβαλλόμενου μέρους, του δεσποτάτου της Ηπείρου. Το 1294/1295, η Άννα της Ηπείρου, εξαδέλφη του Ανδρονίκου Β', που ακολουθούσε προσωπική εξωτερική πολιτική, πάντοτε προσανατολισμένη υπέρ των παλαιολόγειων συμφερόντων,²⁰² ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με τον Ανδρόνικο Β' για το γάμο της κόρης της, Θάμαρ, με τον Μιχαήλ, προσφέροντας ως αντάλλαγμα την επιστροφή τμήματος των εδαφών του κράτους της Ηπείρου στη δικαιοδοσία της

²⁰⁰ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίαι*, I, 169.19-23, 175.10-16, 186.19-187.13. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 390.9-11, 15-391.3. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2674-2675, σ. 128-129. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 290-291. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 185. NICOL, *Cantacuzene*, σ. 23. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 205.

²⁰¹ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίαι*, I, 169.23-171.6, 172.7-186.17. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 290-291. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 185. NICOL, *Cantacuzene*, σ. 22-23.

²⁰² ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 41. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 174. NICOL, *Epiros*, σ. 37, 45. NICOL, *Lady*, σ. 24, 28.

Κωνσταντινούπολης.²⁰³ Η Άννα φοβόταν τις εχθρικές διαθέσεις του Ιωάννη Α΄ της Θεσσαλίας, εξαιτίας της σύμπραξής της με τον Ανδρόνικο για κοινή δράση εναντίον του και τη σύλληψη του πρωτότοκου γιου και διαδόχου του, Μιχαήλ, από το δεσποτάτο.²⁰⁴

Εξαιρετικά επικίνδυνες τόσο για την Ήπειρο, όσο και για την Κωνσταντινούπολη διαφαίνονταν και οι επεκτατικές βλέψεις του Φιλίππου του Τάραντα, ο οποίος, από το 1291, συζητούσε με το σύζυγό της, Νικηφόρο της Ηπείρου, το γάμο του με τη Θάμαρ,²⁰⁵ στοχεύοντας στην αναβίωση της συμμαχίας του δεσποτάτου με το ανδεγαβικό βασίλειο της Νάπολης.²⁰⁶ Ο Φίλιππος, το Φεβρουάριο του 1294, είχε τοποθετηθεί πρίγκιπας του Τάραντα από τον πατέρα του, Κάρολο II Ανδεγαβικό, από τον οποίο κληρονόμησε, τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς, τα δικαιώματα επικυριαρχίας επί του πριγκιπάτου της Αχαΐας, του δουκάτου των Αθηνών, του δεσποτάτου της Ηπείρου, του κρατιδίου της Θεσσαλίας, του βασιλείου της Αλβανίας, της Κεφαλονιάς, της Κέρκυρας και του δουκάτου της Νάξου. Μάλιστα, την ίδια χρονική περίοδο, υιοθέτησε τον τίτλο του *Δεσπότης τῆς Ρωμανίας*, διατρανώνοντας τις διεκδικήσεις του για επικυριαρχία σε όλο το λατινοκρατούμενο ελλαδικό χώρο.²⁰⁷ Τελικά, λόγω των συνομιλιών για την επιγαμία του Μιχαήλ Θ΄ με την Κουρτεναί, το συνοικέσιο του Μιχαήλ με την Ηπειρώτισσα πριγκίπισσα απέτυχε.²⁰⁸ Αξιοσημείωτη ήταν και η αντίδραση του πατριάρχη Ιωάννη ΙΒ΄ Κοσμά λόγω της πολύ στενής συγγένειας των δύο προς σύζευξη υποψηφίων.²⁰⁹

Έτσι, η Θάμαρ παντρεύτηκε τον Φίλιππο (1294) και ο πατέρας της, δεσπότης Νικηφόρος, του παραχώρησε για προίκα, πέρα από μία πλούσια ετήσια χορηγία και τέσσερα φρούρια της επικράτειάς του (Ναύπακτο, Εύλοχο, Βόνιτσα,

²⁰³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, III, σ. 227.9-13. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 41-42. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 79-80, 128, 174. NICOL, *Lady*, σ. 27-28. NICOL, *Epiros*, σ. 37, 45.

²⁰⁴ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 41-43. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 174, 176. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 187-188.

²⁰⁵ NICOL, *Epiros*, σ. 44, 46. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 42. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 175. NICOL, *Lady*, σ. 26. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 49, 56. BON, *Morée*, σ. 166. Πρβλ. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 189-191.

²⁰⁶ NICOL, *Lady*, σ. 26. Το 1278 είχε συναφθεί συμμαχία μεταξύ του Καρόλου Ι και του Νικηφόρου της Ηπείρου. Βλ. σχετικά, D. NICOL, "The relations of Charles of Anjou with Nicephorus of Epirus", *BF* 4 (1972), 179-194. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 56, σημ. 95.

²⁰⁷ PERRAT - LONGNON, *Actes*, αρ. 116, σ. 113-114. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 43. NICOL, *Epiros*, σ. 44-45, 47. NICOL, *Lady*, σ. 27. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 189-191. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 49. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 43. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 52-53. Πρβλ. Alice-Mary TALBOT, λήμμα «Philip I of Taranto», *ODB*, III, σ. 1652.

²⁰⁸ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 43. NICOL, *Epiros*, σ. 45-46.

²⁰⁹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, III, σ. 227.9-16. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 80, 80, σημ. 284, 128, 174. NICOL, *Lady*, σ. 28. NICOL, *Epiros*, σ. 45. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 188.

Αγγελόκαστρο),²¹⁰ την επικυριαρχία της Ηπείρου μετά το θάνατό του.²¹¹ Κάτι που η Άννα, ως αντιβασίλισσα του ανήλικου γιου της, Θωμά, αναγνώρισε το 1295, μετά το θάνατο του συζύγου της, αλλά αμφισβήτησε τελικά, μετά το 1303, πυροδοτώντας έτσι μακροχρόνια πολεμική σύγκρουση με το γαμπρό της, ο οποίος διεκδικούσε το δεσποτάτο.²¹²

II. Θωμάς Άγγελος της Ηπείρου (1295-1318)

Στο πλαίσιο της σύγκρουσής του με το Φίλιππο του Τάραντα, ο δεσπότης της Ηπείρου, Θωμάς Άγγελος, γιός του Νικηφόρου Α΄ της Ηπείρου και της Άννας, στράφηκε προς την Κωνσταντινούπολη και το 1307 πέτυχε διπλωματικό γάμο με την Άννα, κόρη του Μιχαήλ Θ΄ και εγγονή του Ανδρονίκου Β΄.²¹³ Η συγκεκριμένη επιγάμια συμφωνία είχε ήδη προταθεί, το 1304, από την Άννα, μητέρα του Θωμά.²¹⁴ Ο Ανδρόνικος αύξησε κατ' αυτό τον τρόπο τα δικαιώματα διεκδίκησης της Ηπείρου. Ενίσχυσε, μάλιστα, το Θωμά στην αντιανδεγαβική του σύγκρουση, στέλνοντας στρατεύματα στην Ήπειρο για μεγάλο χρονικό διάστημα (1314-1317).²¹⁵

Τελικά, ο Θωμάς δολοφονήθηκε, το 1318, από τον ανιψιό του Νικόλαο Ορσίνι (Orsini), Ιταλό κόμη της Κεφαλονιάς (από το 1318), ο οποίος νυμφεύτηκε τη χήρα του και κατέλαβε τη θέση του, έως τη δική του δολοφονία (1323). Η δολοφονία του Θωμά πρόσφερε στον Ανδρόνικο Β΄ την ευκαιρία να ανακαταλάβει το βόρειο τμήμα του δεσποτάτου (περιοχή Ιωαννίνων), μετά από πρόσκληση των κατοίκων, οι οποίοι

²¹⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, III, σ. 227.17-19, IV, σ. 495.16-21. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 128, 175. NICOL, *Epiros*, σ. 46-47. NICOL, *Lady*, σ. 27-28. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 56. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 43.

²¹¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 495.21. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 191. NICOL, *Epiros*, σ. 47. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 42. NICOL, *Lady*, σ. 27. BON, *Morée*, σ. 167.

²¹² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, III, σ. 225.26-227.7, 16-17, IV, σ. 495.21-22. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 43. NICOL, *Epiros*, σ. 49-50. NICOL, *Lady*, σ. 29-30. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 191. Πρβλ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 62, σημ. 200.

²¹³ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 283.7-8. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία*, I, 13.3-6. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 257. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 181. NICOL, *Lady*, σ. 32. NICOL, *Epiros*, σ. 75. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 192, 284..

²¹⁴ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, IV, σ. 495.23-31. NICOL, *Epiros*, σ. 56, 75. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 192.

²¹⁵ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 257-258.

αποδέχθηκαν την κωνσταντινοπολίτικη κυριαρχία.²¹⁶ Η ανάκτηση του κρατιδίου ολοκληρώθηκε επί βασιλείας Ανδρονίκου Γ' (1337).²¹⁷

III. Ιωάννης Β' Άγγελος της Θεσσαλίας (1303-1318)

Ο Ανδρόνικος πραγματοποίησε διπλωματικό γάμο και με το άλλο «βυζαντινογενές» κράτος της κεντρικής Ελλάδας, αυτό της Θεσσαλίας. Το 1309, πάντρεψε τη νόθα κόρη του, Ειρήνη, με τον Ιωάννη Β' Άγγελο, δούκα της Θεσσαλίας, με απώτερο σκοπό τη μελλοντική επανένταξη του κρατιδίου στα εδάφη της αυτοκρατορίας.²¹⁸ Ο Ιωάννης προέβη σε αυτή την κίνηση για να ενισχύσει τη θέση του έναντι του εχθρικά διακείμενου προς τη Θεσσαλία δουκάτου των Αθηνών. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της προσέγγισης της Κωνσταντινούπολης, τιμήθηκε από τον Ανδρόνικο Β' με τον τίτλο του δεσπότη, το δεύτερο στην αυλική ιεραρχία αξίωμα, που προσφερόταν μόνο σε πολύ στενά συγγενικά πρόσωπα του αυτοκράτορα (αδελφούς, γιους).²¹⁹

Παράλληλα, το επόμενο έτος (1310), ο Ιωάννης ζήτησε και έλαβε στρατιωτική βοήθεια από τον πεθερό του για να αντιμετωπίσει τους Καταλανούς, που, από το 1309, λυμαίνονταν το κράτος του. Πράγματι, οι βυζαντινές δυνάμεις απώθησαν προσωρινά τους Καταλανούς προς το δουκάτο των De la Roche.²²⁰ Ο ηγεμόνας της Θεσσαλίας παρέμεινε άτεκνος και με το θάνατο του (1318), ο Ανδρόνικος Β' ανακατέλαβε το βορειότερο τμήμα του κρατιδίου, μέχρι την τελική επανενσωμάτωση

²¹⁶ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 283.8-9. Register, αρ. 110.1-9. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 258. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 49-50, 182. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 285. NICOL, *Epiros*, σ. 81-83, 92. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 57, 182.

²¹⁷ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία*, I, σ. 499.6-504.17. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 545.10-15. *Βραχεία Χρονικά*, αρ. 8, §30. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 285-290. LAIOU, "Byzantine empire", σ. 798.

²¹⁸ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 249.8-19, ιδίως στ. 8-11, 17-19: καὶ πρὶν ἐπιστῆναι τὸ θέρος, [οἱ Καταλανοί] ἐσβάλλουσιν ἐς τὰ Θετταλικά πεδία. ἔνθα δὴ χώραν εὐρόντες ἀγαθὴν τε καὶ πῖονα ὅλον ἐκεῖ διατετρίψασι τὸν ἐνιαυτὸν τὴν τε χώραν δηρὸντες καὶ διαφθείροντες...γυναῖκα μὲν γὰρ οὗτος ἡγάγετο ἑαυτῷ πρὸ βραχέος Εἰρήνην, τὴν νόθην τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου θυγατέρα. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 230. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 70. NICOL, *Epiros*, σ. 74-75. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 217. Πρβλ. EASTMOND, "Women", σ. 106. Η Αγγελική Λαΐου υποστηρίζει, βάσει αυτού του χωρίου, ότι ο γάμος τελέστηκε το 1309, όταν οι Καταλανοί ληλათούσαν τη Θράκη και όχι το 1315, όπως αναφέρεται στο παρακάτω απόσπασμα. Θεωρεί τη δεύτερη χρονολογία λάθος του Γρηγορά. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 278.23-24, 279.1-2: διαπρεσβευσάμενος [ο Ιωάννης] ἄγεται ἑαυτῷ γυναῖκα Εἰρήνην, τὴν νόθην Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως θυγατέρα. ἀλλὰ τρεῖς μόνους αὐτῇ συνοικήσας ἐνιαυτοὺς ἅπαις ἀπολείπει τὸν βίον (1318). LAIOU, *Andronicus II*, σ. 230, σημ. 127.

²¹⁹ ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 133.7, 10-11, 141.3-146.5, 167.3-6. NICOL, *Epiros*, σ. 74. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 647. Α. KAZHDAN, λήμμα «Despotes», *ODB*, I, σ. 614. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 102, σημ. 280. A. Failler, "Les insignes et la signature du despote", *RÉB* 40 (1982), 171-186, ιδίως σ. 171-172.

²²⁰ NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 217.

και του υπόλοιπου, το 1333, μετά το θάνατο του τοπικού άρχοντα των Τρικάλων, Στέφανου Γαβριηλόπουλου.²²¹

²²¹ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 279.2-12. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ 258. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 57-58, 184-185. ΝΙΣΟΛ, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 283-284.

Δ. Τιμητικοί Τίτλοι

Μετά την επιτυχημένη πολεμική δράση των Καταλανών στην κεντρική και βόρεια δυτική Μικρά Ασία (Μυσία, Ιωνία, Λυδία, Αιολίδα), την προσωρινή απώθηση των Τουρκομάνων κατακτητών και τη συσσώρευση λαφύρων (1304), ο επικυρίαρχος των Καταλανών μισθοφόρων στην Ανατολή, Φρειδερίκος III της Σικελίας, επιδίωξε να αξιοποιήσει ιμπεριαλιστικά το εν δυνάμει όφελος των μισθοφόρων, τόσο σε εμπορικό, όσο και σε γεωπολιτικό επίπεδο, επιδιώκοντας να ιδρύσει αραγωνέζικο κράτος στην Ανατολή μέσω της κατάκτησης τμήματος του Βυζαντίου ακόμα και τη ίδιας της Κωνσταντινούπολης. Στον ίδιο στόχο απέβλεπε και ο αδελφός και ανταγωνιστής του Φρειδερίκου, Ιάκωβος II της Αραγωνίας. Γι' αυτό τον σκοπό, έστειλε στην Κωνσταντινούπολη ως απεσταλμένο του τον Berenguer d'Entença, Καταλανό πολέμαρχο στη Σικελία, με ενισχύσεις για την Καταλανική Εταιρεία. Ο τελευταίος κατέφθασε στη βυζαντινή πρωτεύουσα το Δεκέμβριο του 1304. Ο Ανδρόνικος Β΄, για να επισφραγίσει τις παραδοσιακά καλές σχέσεις με τον αραγωνικό βασίλειο της Ισπανίας του απέδωσε το αξίωμα του *μεγάλου δονκός*, με τη σύμφωνη γνώμη του Ρογήρου de Flor, ο οποίος τον κατείχε έως τότε.²²²

Ως αντιστάθμισμα, λίγους μήνες αργότερα προσφέρθηκε στον Ρογήρο για τις εξαιρετικές υπηρεσίες του στην αυτοκρατορία ο ακόμα ανώτερος τίτλος του *καίσαρος* με τεράστια ετήσια πρόσοδο 33.000 υπέρπυρα (Φεβρουάριος 1305).²²³ Οι Καταλανοί από τον χειμώνα του 1304 μετακινήθηκαν από τα μικρασιατικά εδάφη στην περιοχή της Καλλίπολης, την οποία λεηλατούσαν, απαιτώντας υπέρογκα ποσά ως πληρωμή (300.000 υπέρπυρα).²²⁴ Η παραχώρηση του παραπάνω υψηλόβαθμου

²²² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 467.25-479.5, 531.28-533.13, 539.7-10, 547.2-28. MUNTANER, *Crònica*, σ. 124-145, 150-151. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 220.14-16, 221.7-223.15. Πρβλ. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 91.5-7. Βλ. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2274, σ. 44. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 132, σημ. 16, 137-141. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 208-212, 221. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία*, σ. 151, σημ. 166. TALBOT, *Correspondence*, σ. 314. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 207. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 178.

²²³ MUNTANER, *Crònica*, σ. 151-153. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 553.18-561.20, 571.2-7. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 220.16-17. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2277, σ. 44. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 141, 143-145. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 212. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 102-103, σημ. 282. ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ, "Catalans", σ. 63, σημ. 3. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 178. Ο *καίσαρ*, τίτλος της ρωμαϊκής περιόδου για τον ίδιο τον αυτοκράτορα και τον διάδοχό του, στην παλαιολόγεια περίοδο υπήρξε ο τέταρτος στη σειρά ανώτερος τιμητικός τίτλος μετά τον βασιλέα. Παραχωρούνταν σε αυτοκρατορικούς συγγενείς ή σε (έ)ξωτικούς με ιδιαίτερα σημαντική προσφορά στην αυτοκρατορία. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περί τάξεως*, σ. 134.1, 148.22-149.14, 167.4-6. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 102-103, σημ. 282. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 647.

²²⁴ MUNTANER, *Crònica*, σ. 147-150. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 527.25-531.26, 539.3-541.14, 547.30-549.12. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 223.15-224.3. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. 17.1-27, αρ. 94.1-38. ΛΑΙΟΥ,

τιμητικού τίτλου, καθώς και η καταβολή ενός τμήματος των διεκδικούμενων χρημάτων από τον αυτοκράτορα αποσκοπούσαν στον κατευνασμό των Ισπανών και στην εκ νέου αποστολή τους κατά των τουρκομάνων νομάδων στη δυτική Ανατολία, η οποία συμφωνήθηκε να πραγματοποιηθεί την άνοιξη του 1305. Ταυτόχρονα, γινόταν προσπάθεια να αποσυμφορηθεί η Θράκη, στην οποία επέδραμε την ίδια περίοδο ο βασιλιάς των Βουλγάρων, Θεόδωρος Σβιατοσλάβος (στη βόρεια Θράκη έως την περιοχή της Αδριανούπολης), με αφορμή την καταλανική ληστρική δράση.²²⁵

Ένας ακόμα *ἀλλόφυλος* που τιμήθηκε με αυλικό αξίωμα έναντι της προσφοράς του προς το Βυζάντιο υπήρξε ο Γενουάτης πειρατής Andrea Moresco. Αναγορεύτηκε *βεστιάριος*, επειδή πρόσφερε τα καράβια και τις υπηρεσίες του στον Ανδρόνικο Β΄, αναλαμβάνοντας τη φύλαξη του Ελλησπόντου από τις πειρατικές επιδρομές και την παρεμπόδιση διέλευσης Τουρκομάνων πολεμιστών, οι οποίοι συνέπρατταν με τους Καταλανούς στην Καλλίπολη (1305).²²⁶

Andronicus II, σ. 141-143. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 210-212. ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ, “Catalans”, σ. 63, σημ. 3. TALBOT, *Correspondence*, σ. 322-323. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 207.

²²⁵ MUNTANER, *Crònica*, σ. 146-147, 153-154. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 445.21-29, 489.8-491.25, 561.23-563.31. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. 35.14-17. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 136, 143-145. ΛΑΙΟΥ, “Provisioning”, σ. 98-99, 102. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 211-212. TALBOT, *Correspondence*, σ. 344.

²²⁶ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 543.6-17, 625.23-30, 607.17, 609.6-13, 625.23-30, 641.2-30. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2276, σ. 44. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 151, 156, σημ. 101, 169, σημ. 38, 235. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 116-117, σημ. 357. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 214. ΛΑΙΟΥ-NICOL, *Venice*, σ. 222. Πρβλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “Turks”, σ. 160-162. Ο *βεστιάριος* λειτουργούσε ως ειδικός θησαυροφύλακας, ακολουθώντας τον αυτοκράτορα, όταν ηγούταν ναυτικής επιχείρησης. Την περίοδο αυτή κατέληξε να δηλώνει τον φροντιστή του εξοπλισμού και του εφοδιασμού των αυτοκρατορικών караβιών. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 139.7, 165.5-6, 186.18-23. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, λήμμα «Vestiariorum», *ODB*, III, σ. 2163. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 116-117, σημ. 357.

Ε. Εδαφικές παραχωρήσεις

Ο Ανδρόνικος στηριζόταν στρατιωτικά κυρίως στους Γενουάτες και τους ευνοούσε,²²⁷ όπως στην περίπτωση του βενετογενουατικού πολέμου των ετών 1294-1299, που διαδραματίστηκε στη βυζαντινή επικράτεια,²²⁸ αν και πολλές φορές αποδεικνύονταν αμφίβολοι ή και αναξιόπιστοι σύμμαχοι. Ιδιαίτερα μετά την κατάργηση του βυζαντινού ναυτικού (1284), ο βασιλεὺς αξιοποιούσε τα γενουατικά πλοία σε θαλάσσιες επιχειρήσεις ως αντιστάθμισμα του εγκαταλελειμμένου βυζαντινού στόλου, όπως εναντίον των τουρκομανικής καταγωγής πειρατών από τη Μικρά Ασία.²²⁹ Κατ' αυτό τον τρόπο, όμως, η αυτοκρατορία είχε θυσιάσει την ανεξαρτησία της.²³⁰

Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, πολλά από τα νησιά των μικρασιατικών ακτών, τα οποία έως τότε βρίσκονταν υπό -ονομαστική τουλάχιστον- βυζαντινή εξουσία, αφενός ερημώθηκαν, αφετέρου πέρασαν στην κυριαρχία Δυτικών, κυρίως Γενουατών, οι οποίοι είτε τα κατέκτησαν, είτε τους παραχωρήθηκαν βραχυπρόθεσμα από τον Ανδρόνικο Β', προκειμένου να τα προασπίσουν επαρκέστερα από την πειρατική λαίλαπα. Την περίοδο αυτή οι μουσουλμάνοι των παράλιων τουρκομανικών μπεϊλικιών (Καρασί, Σαρουχάν, Αϊδίν, Μεντεσέ), επιδόθηκαν σε θαλάσσιες ληστρικές επιδρομές, ξεκινώντας από τα νησιά πλησίον των μικρασιατικών ακτών, όπως η Χίος στην οποία επέδραμαν το 1302/1303 οι πειρατές του Μεντεσέ (στην Καρία και νότια Ιωνία) και το 1304/5 οι πολεμιστές του Αϊδινίου (στην Ιωνία και στη νότια Λυδία).²³¹

Κατά το α' τέταρτο του 14^{ου} αιώνα, οι άρχοντες της Ρωμανίας δρούσαν ατομικά εναντίον των Τουρκομάνων πειρατών, αξιοποιώντας για τον σκοπό αυτό τον υπάρχοντα εμπορικό στόλο τους. Στους πρώτους που συγκρούστηκαν με τα εμιράτα του Αϊδίν και του Σαρουχάν ανήκε η γενοβέζικη οικογένεια των Zaccaria, που

²²⁷ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 56, 60, 256-257. ΛΑΙΟΥ, "Reaction", σ. 675. NICOL, *Venice*, σ. 222. THIRIET, *Romanie*, σ. 156.

²²⁸ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, III, σ. 265.13-18, 24-267.3, IV, σ. 579.18-25, 595.14-24. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, 207.24-208.2. BALARD, *Romanie*, I, σ. 60-61. THIRIET, *Romanie*, σ. 156. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 181.

²²⁹ BALARD, *Romanie*, I, σ. 56-57, 61-62, 68. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 147. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 56, 59-60, 255, 263. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 40. THIRIET, *Romanie*, σ. 156. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 85.

²³⁰ ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 147.

²³¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, IV, σ. 557.22-28. ZACHARIADOU, "War", σ. 214. INALCIK, "Principalities", σ. 185. ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 7. AHRWEILER, *La mer*, σ. 378. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 91, 152.

διοικούσε τη Νέα Φώκαια και τη Χίο.²³² Σχετικά με την τελευταία, ο Γενουάτης άρχοντας της Φώκαιας Βενέδικτος Zaccaria απέκτησε τον έλεγχο του νησιού, μετά την παραχώρησή του από τον Ανδρόνικο Β' (1307 [Παπαδοπούλου] ή 1309 [Ζαχαριάδου]) και επάνδρωσε στόλο για την προστασία της περιοχής από την τουρκομανική πειρατεία. Όμως, η νήσος παρέμενε βυζαντινή, αν και ο νέος της κυρίαρχος δεν υποχρεούταν να παρέχει ετήσιο φόρο υποτέλειας.²³³ Το νησί ήταν ονομαστό και ιδιαίτερα προσοδοφόρο λόγω της παραγωγής μαστίχας.²³⁴ Η παραπάνω σύμβαση γνώρισε τρεις ανανεώσεις με πενταετή διάρκεια (1314, 1319, 1324).²³⁵

Οι Zaccaria έλεγχαν την παραλιακή ζώνη μεταξύ Φώκαιας και Αδραμυττίου. Για να προασπίσουν τα τεράστια συμφέροντα από το μονοπώλιο εμπορίας της μαστίχας Χίου και της στυπτηρίας της Φώκαιας, συγκρούστηκαν με τα γειτονικά εμιράτα του Αϊδίν και του Σαρουχάν, επιδράμοντας διαρκώς στα παράλια των παραπάνω κρατιδίων, καθιστώντας τα τελευταία φόρου υποτελή τους. Μάλιστα, το 1326 ο Μαρτίνος Zaccaria έγινε κύριος του λιμανιού της Σμύρνης έως το 1329. Κατά το τελευταίο έτος, ο Μαρτίνος αποδυναμώθηκε χάνοντας τη Σμύρνη από τον εμίρη του Αϊδινίου και την Χίο από τους Βυζαντινούς, αφού είχε εκπνεύσει η διάρκεια της τελευταίας παραχώρησης.²³⁶

Παρόμοια μεταχείριση γνώρισε και η Ρόδος, η οποία παραχωρήθηκε το 1305, μαζί με άλλα νησιά των Δωδεκανήσων, όπως η Κάρπαθος και η Κάσος, στους Γενουάτες Andrea και Lodovico Moresco,²³⁷ εξαιτίας των πειρατικών εφορμήσεων του εμιράτου του Μεντεσέ, ήδη από τα τέλη του 1302 ή τις αρχές του 1303. Οι συνεχείς εφορμήσεις του νεότευκτου στόλου του εν λόγω κρατιδίου σε αρκετά βυζαντινά νησιά κοντά στα νοτιοδυτικά μικρασιατικά παράλια, όπως η Ρόδος και η Κάρπαθος, προκάλεσαν την ερήμωσή τους σε σύντομο χρονικό διάστημα και την

²³² ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 7-9, 16. BALARD, *Romanie*, I, σ. 121, 165-167. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 69, 91, 152-153. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 184, 230, 273. PRYOR, *Geography*, σ. 169-170. NICOL, *Venice*, σ. 250.

²³³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 609.14-25, 699.17-23. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 370.10-371.7. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2259, σ. 41. BALARD, *Romanie*, I, σ. 119-120, 167. ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 7-9, 8, σημ. 24, 25. THIRIET, *Romanie*, σ. 156. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 172, σημ. 179 (σ. 292-293). NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 184-185, 230, 273. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 107. NICOL, *Venice*, σ. 222-223. Πρβλ. ZACHARIADOU, "War", σ. 214.

²³⁴ BALARD, *Romanie*, I, σ. 167-168, II, 745-746. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 152. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 107.

²³⁵ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2349, 2409, 2506, σ. 61, 72, 98.

²³⁶ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίες*, I, σ. 371.7-388.22, 470.14-473.5. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 438.7-439.11. ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 7-9, 16-17. BALARD, *Romanie*, I, σ. 121, 165, 168-169. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 184, 230, 273. PRYOR, *Geography*, σ. 169-170. Πρβλ. Πρβλ. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 107. INALCIK, "Principalities", σ. 206.

²³⁷ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2287, σ. 46. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 156, σημ. 101.

εγκατάσταση Τουρκομένων σε αυτά.²³⁸ Οι δύο παραπάνω αδελφοί υπήρξαν πειρατές και στις αρχές του ίδιου χρόνου δήλωσαν υποταγή στον βυζαντινό αυτοκράτορα, προσφέροντάς του τα τρία τους πλοία και τις υπηρεσίες τους ως κουρσάροι.²³⁹ Όμως, διατήρησαν τη Ρόδο μόνο έως το 1309, όταν κατακτήθηκε από τους Ιωαννίτες Ιππότες, μοναχικό τάγμα των σταυροφορικών κτήσεων στην Αγία Γη.²⁴⁰

²³⁸ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι*, IV, σ. 377.17-34. ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 6, 9-10. INALCIK, “Principalities”, σ. 185. AHRWEILER, *La mer*, σ. 378. ZACHARIADOU, “War”, σ. 214. Πρβλ. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 230.

²³⁹ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2276, σ. 44. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 156, σημ. 101. Βλ. παραπάνω, σ. 62.

²⁴⁰ ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 10-11. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 230. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 130. Σχετικά με την παρουσία των Ιωαννιτών ιπποτών στη Ρόδο, βλ. A. LUTTRELL, *The Hospitaller State On Rhodes And Its Western Provinces, 1306-1462*, Aldershot 1999. K. BORCHARDT, N. JASPERT, Helen NICHOLSON (εκδ.), *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe: Festschrift for Anthony Luttrell*, Aldershot 2007. A. LUTTRELL, *Studies on the Hospitallers After 1306: Rhodes and the West (Variorum Collected Studies Series)*, Aldershot 2007.

1. Συμφωνίες

Κατά το πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα, η Βενετία ήλεγχε το Αιγαίο ως *mare nostrum*, εφόσον αποδείχθηκε η κατ' εξοχήν πολιτική και εμπορική δύναμη μετά το τέλος της Δ' σταυροφορίας και τον κατακερματισμό του Βυζαντίου. Το σκηνικό άλλαξε ριζικά μετά τη συνθήκη του Νυμφαίου μεταξύ Βυζαντινών και Γενουατών το 1261, καθώς και την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους πρώτους την ίδια χρονιά. Από τη μια πλευρά διαμορφώθηκαν δύο ζώνες επιρροής στο Αιγαίο: η βορειοανατολική υπό τον έλεγχο των Βυζαντινών και η νοτιοδυτική υπό την κυριαρχία των Βενετών, από την άλλη η Γένουα βρέθηκε σε πλεονεκτικότερη θέση αναφορικά με τα εμπορικά της προνόμια εντός της βυζαντινής αυτοκρατορίας.²⁴¹

Ο Μιχαήλ Η' προσεταιρίστηκε τη ναυτική ιταλική πόλη της Γένουας ως κύριου ανταπαιτητή της Βενετίας στην ανατολική Μεσόγειο. Οι Βενετοί κατείχαν τα 3/8 των διαμοιρασμένων από τους σταυροφόρους εδάφη του Βυζαντίου, ενώ συνιστούσαν βασικό σύμμαχο της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης²⁴² και κύριο αποδέκτη του αντιλατινικού μίσους των Βυζαντινών, εξαιτίας του πρωτεύοντα ρόλου της στην Α' Άλωση της βυζαντινής πρωτεύουσας.²⁴³ Οι παραγκωνισμένοι από το εμπόριο της Ανατολής κατά το διάστημα 1204-1261 Γενουάτες ανέλαβαν τον προνομιούχο ρόλο της Βενετίας και το γενουατικό εμπόριο άκμασε έως τα μέσα του 14^{ου} αιώνα (1260-1345).²⁴⁴

Ένα από τα πολλά προνόμια στο οποίο οφειλόταν η άνθηση της γενουατικής οικονομικής δραστηριότητας ήταν η ανάμειξη της Γένουας στο εμπόριο του Εύξεινου Πόντου μέσω της δωρεάν πρόσβασης στα λιμάνια του. Οι Γενουάτες

²⁴¹ JGR, σ. 488-495. THIRIET, *Romanie*, σ. 145. NICOL, *Venice*, σ. 148-151, 176. BALARD, *Romanie*, I, σ. 46-47, 50-52, 54-55, 112. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Πειρατές», σ. 91-92, 94-95, 100-101, 106. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΛΕΚΙΔΙΣ, «Venice», σ. 22-25. ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Michael Palaeologus*, σ. 82-83, 86-91. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 67-68, 181. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 254. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 104. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 19. ΛΑΙΟΥ, «Sanudo», σ. 375-376. Πρβλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 186. PRYOR, *Geography*, σ. 145. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 2.

²⁴² NICOL, *Venice*, σ. 176-177. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 104. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινοί*, σ. 14. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 19. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βάιλος*, σ. 25.

²⁴³ ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία*, σ. 140, 144.

²⁴⁴ BALARD, *Romanie*, I, σ. 46-47, 50-52, 54-55, 113. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΛΕΚΙΔΙΣ, «Venice», σ. 25. NICOL, *Venice*, σ. 176. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 104-105. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 254.

εκμεταλλεύτηκαν (μονοπωλιακά έως το 1277) τη διακίνηση σιτηρών και ιχθύων, βασικών επισιτιστικών αγαθών, με μεγάλη ζήτηση, ιδίως στην Κωνσταντινούπολη.²⁴⁵ Ακόμα, ίδρυσαν σημαντικές αποικίες-εμπορικούς σταθμούς σε κομβικά σημεία των θαλάσσιων δρόμων του διαμετακομιστικού εμπορίου, όπως ο Γαλατάς απέναντι από την Κωνσταντινούπολη (1267) και ο Καφφάς στα παράλια της Κριμαίας (1266). Η εγκατάσταση των Γενουατών ήταν μόνιμη, ενώ διέθεταν διοικητή διετούς θητείας (*potestatus, προβλεπτής*), διορισμένο από τη μητρόπολη και υπεύθυνο για την κηδεμονία και υπεράσπιση των Γενουατών υπηκόων όλης της Ρωμανίας.²⁴⁶ Το καινοτόμο παραπάνω προνόμιο επισφράγισε την προϋούσα κατάρρευση του βυζαντινού εμπορίου και την πλήρη εξάρτηση της αυτοκρατορίας από τους δυτικούς εμπόρους,²⁴⁷ εφόσον η Μαύρη Θάλασσα αποτελούσε έως τα μέσα του 13^{ου} αιώνα τον μοναδικό αποκλειστικό χώρο εμπορικής δράσης των Βυζαντινών.²⁴⁸

Οι Βενετοί, από την πλευρά τους, πέρασαν στην αντεπίθεση οργανώνοντας πειρατικές επιθέσεις εναντίον των Γενουατών στο Αιγαίο, ενώ, αφού ἐπιάσθη ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν ἡ μεγαλόπολις Πτολεμαῖς (Ἄκρα, 1291), τελευταία σταυροφορική κτήση στην Παλαιστίνη και σημαντικότερη βενετική εμπορική βάση στην Ανατολή, συγκρούστηκαν ευθέως με τη Γένουα για τον έλεγχο της Μαύρης Θάλασσας, μέσω της οποίας πραγματοποιούνταν πλέον το διαμετακομιστικό εμπόριο της Ανατολής (1294-1299).²⁴⁹ Γενικότερα, η Βενετία από το 1291 κ. εξ. αναπροσάρμοσε το κέντρο βάρους της οικονομικής της πολιτικής στην ανατολική Μεσόγειο, επικεντρώνοντας την εμπορική δράση της στον Εύξεινο Πόντο, το Αιγαίο, την Κύπρο και την κιλικιακή Αρμενία, αν και δεν διέκοψε τις οικονομικές της σχέσεις με το

²⁴⁵ BALARD, *Romanie*, I, σ. 52, 55, II, σ. 700-707, 754-768. NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDIS, “Venice”, σ. 24-25. LAIOU, “Monopoly”, σ. 522, 524. LAIOU, “Reaction”, σ. 676-677, 682-684. DAY, “Trade”, σ. 813. NICOL, *Venice*, σ. 176. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 104. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 68, 180.

²⁴⁶ BALARD, *Romanie*, I, σ. 50-53, 55, 113-118, 182-184, 199-200, 356-368. NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDIS, “Venice”, σ. 25. NICOL, *Venice*, σ. 190. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 67-68. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 104, 106. Πρβλ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βάιλος*, σ. 25.

²⁴⁷ LAIOU, “Monopoly”, σ. 523. LAIOU, “Reaction”, σ. 683-686. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 68. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 104.

²⁴⁸ NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDIS, “Venice”, σ. 17. LAIOU, “Monopoly”, σ. 521-522. NICOL, *Venice*, σ. 180.

²⁴⁹ *Βραχέα Χρονικά*, αρ. 26, §12. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, III, σ. 257-24-31. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Πειρατές», σ. 91-92, 94-95, 100-101, 106. THIRIET, *Romanie*, σ. 152-153. BALARD, *Romanie*, I, σ. 58. NICOL, *Venice*, σ. 216-217. NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDIS, “Venice”, σ. 24. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 101-102. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 105. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 19. LAIOU, “Sanudo”, σ. 375-376. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 67-68, 181-182. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 82-83, 86-91. Πρβλ. ORTALLI, “Bans”, σ. 243. JACOBY, “Acre”, σ. 225.

μαμελουκικό σουλτανάτο της Αιγύπτου και Συρίας,²⁵⁰ παρά τις παπικές απαγορεύσεις εμπορικών δοσοληψιών με μουσουλμάνους.²⁵¹

Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στράφηκε προς τη Βενετία αφενός για να αξιοποιήσει προς όφελος της αυτοκρατορίας του τον βενετογενουατικό εμπορικό ανταγωνισμό,²⁵² αφετέρου επιχείρησε να την προσεταιριστεί, όταν οι Βενετοί συμμάχησαν με το Κάρολο Ανδεγαβό το 1267 εναντίον του Βυζαντίου (συνθήκη του Viterbo). Την επόμενη χρονιά (1268) παραχωρήθηκαν εκτεταμένα προνόμια στη Γαληνοτάτη, τα οποία ανανεώθηκαν το 1277, αντίστοιχα με την επικύρωση των γενουατικών προνομιακών ρυθμίσεων του 1275, καθιστώντας την ισότιμη με τη Γένουα.²⁵³

Αναφορικά με τον Ανδρόνικο Β΄, συνέχισε την πατρική πολιτική των διμερών οικονομικών συμφωνιών με τις ιταλικές ναυτικές δυνάμεις (Γένουα, Βενετία, Αγκώνα). Επί των ημερών του η πρώτη έλαβε χώρα, με βενετική πρωτοβουλία, το 1285 (15 Ιουνίου) με τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας και διέθετε δεκαετή διάρκεια.²⁵⁴ Ουσιαστικά, πρόκειται για την εκ νέου επικύρωση της συμφωνίας του 1277, με τη διαφορά ότι το κάθε συμβαλλόμενο κράτος θα μπορούσε να συμμαχήσει με οποιαδήποτε χριστιανική ή άλλης θρησκείας δύναμη, εχθρική προς το άλλο συμβαλλόμενο μέρος.²⁵⁵ Συγκεκριμένα, επαναλήφθηκαν οι ρυθμίσεις του 1277 σχετικά με τις μόνιμες εμπορικές και οικιστικές εγκαταστάσεις των βενετικών παροικιών στην Κωνσταντινούπολη (κατά μήκος του Κεράτιου κόλπου, εντός των τειχών) και στη Θεσσαλονίκη με είκοσι οκτώ παραχωρημένα δημόσια κτήρια στην καθεμία για τον διοικητή (*βάιλος* [*baiulus*] στην περίπτωση της πρωτεύουσας, πρόξενος [*consul*] στη Θεσσαλονίκη), τους συμβούλους του και ένα εξ αυτών ως

²⁵⁰ ORTALLI, “Bans”, σ. 243. NICOL, *Venice*, σ. 217. ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 148-149. Πρβλ. JACOBY, “Acre”, σ. 249-250. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 181.

²⁵¹ DVL, αρ. 39, σ. 74-75. THIRIET, *Romanie*, σ. 155, 158. ORTALLI, “Bans”, σ. 242-243. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 974.

²⁵² BALARD, *Romanie*, I, σ. 58. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 254-255.

²⁵³ MM, σ. 84-96. TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 358-359, 368, σ. 92-102, 133-149. DÖLGER, *Regesten*, III, αρ. 1960, 2019, 2026, σ. 53-54, 66, 68-69. NICOL, *Venice*, σ. 189-192, 197-202. THIRIET, *Romanie*, σ. 149, 151. BALARD, *Romanie*, I, σ. 50-54, 167. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΛΕΚΙΔΙΣ, “Venice”, σ. 25. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 255. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 178. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 180. Το 1265 είχε προηγηθεί προσέγγιση που απέτυχε, επειδή η Βενετία θεώρησε τους βυζαντινούς όρους μη ευνοϊκούς και δεν επικύρωσε τη συμφωνία. Βλ. TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 355, σ. 62-89. MM, σ. 76-84. DÖLGER, *Regesten*, III, αρ. 1934, σ. 48-49. NICOL, *Venice*, σ. 180-182.

²⁵⁴ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378-379, σ. 322-353. SANUDO, *Istoria*, σ. 153.33-155.4. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2104, σ. 6-7. NICOL, *Venice*, σ. 212-215. THIRIET, *Romanie*, σ. 154. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 255. BALARD, *Romanie*, I, σ. 59-60. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 152, σημ. 159 (σ. 285).

²⁵⁵ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 323-325, 334-336. NICOL, *Venice*, σ. 214.

αποθήκη, τα δε είκοσι πέντε για δωρεάν προσωρινή παραμονή διερχόμενων Βενετών εμπορών και εκκλησίες.²⁵⁶

Ακόμα, επικυρώθηκε η υπάρχουσα από το 1277 διάταξη που όριζε ότι τα τέκνα μικτών γάμων μεταξύ Βενετών ανδρών και Βυζαντινών γυναικών και οι απόγονοί τους (γασμούλοι) θεωρούνταν Βενετοί υπήκοοι (*Veneti per gratiam* και συγκεκριμένα *Veneti albi*), με τα ανάλογα προνόμια και φοροαπαλλαγές, με στόχο να αυξηθεί ο αριθμός των αφοσιωμένων στη Βενετία μόνιμων κατοίκων του Βυζαντίου και την πολιτική επιρροή της στην αυτοκρατορία.²⁵⁷ Γενικότερα, χάρη στα πολυάριθμα προνόμια και τις οικονομικές ελαφρύνσεις που αυτά επέφεραν πολλοί ήταν και οι Βυζαντινοί που επιδίωκαν να αποκτήσουν τη βενετική υπηκοότητα (*cittadinanza*) για οικονομικό συμφέρον. Αυτό το δεδομένο προκάλεσε την ανησυχία του βυζαντινού κράτους και την επακόλουθη αυστηρότητα στην αναγνώριση της υπαγωγής μη Βενετών στη βενετική εξουσία.²⁵⁸

Από τη συμφωνία του 1277 προβλεπόταν η άνευ δασμών και φόρων εμπορία σιτηρών, του επικερδέστερου αγαθού, σε όλο το Βυζάντιο και επεκτάθηκε και στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας. Η πρόβλεψη αυτή έλαβε νέα ισχύ το 1285,²⁵⁹ με την προϋπόθεση τα εξαγώγιμα δημητριακά να μην πωλούνται σε εχθρούς τις αυτοκρατορίας, παράλληλα με την ευνοϊκή για τους εξαγωγείς δέσμευση ότι η τιμή του ενός *κεντηναρίου* σιτηρών δεν θα υπερέβαινε το ποσό των 100 υπέρπυρων,

²⁵⁶ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 326-328. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βάιλος*, σ. 60. NICOL, *Venice*, σ. 198-200, 214-215. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 290-291. THIRIET, *Romanie*, σ. 154, 187. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 179. Ο Βενετός *βάιλος* λειτουργούσε αφενός ως σταθερός αντιπρόσωπος της βενετικής πολιτείας στο Βυζάντιο, αφετέρου ως διοικητής της κωνσταντινοπολίτικης βενετικής παροικίας, ανώτερος όλων των διοικητών βενετικών αποικιών στη Ρωμανία. Οι αρμοδιότητές του ήταν αντίστοιχες με αυτές του Γενουάτη *προβλεπτή*, δηλαδή η επίβλεψη των Βενετών εμπορών και κατοίκων της αυτοκρατορίας, η προάσπιση των βενετικών συμφερόντων, καθώς επίσης εξουσία νομοθετική και δικαστική. Βλ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βάιλος*, σ. 23, 27, 29, 70-77. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 187.

²⁵⁷ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 328. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Υπηκοότητα», σ. 2-3, 10. NICOL, *Venice*, σ. 199, 214. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 276-277, 287, 289. Πρβλ. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινοί*, σ. 45.

²⁵⁸ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Υπηκοότητα», σ. 8, 11, 15. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 277-279, 286-287. THIRIET, *Romanie*, σ. 160. NICOL, *Venice*, σ. 233-234.

²⁵⁹ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 331-332. NICOL, *Venice*, σ. 200, 214. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 272, 316. THIRIET, *Romanie*, σ. 154-155. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 258. ΛΑΙΟΥ, "Monopoly", σ. 522, 524. ΛΑΙΟΥ, "Reaction", σ. 683. ΛΑΙΟΥ, "Provisioning", σ. 93. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 179. Σχετικά με τις εμπορικές βάσεις των Βενετών στον Εύξεινο Πόντο, βλ. CH. VERLINDEN, "La colonie vénitienne de Tana, centre de la traite des esclaves au XIVe et au début du XVe siècle", στο: *Studi in onore di Gino Luzzatto*, II, Milan 1950, 1-25. F. THIRIET, "Les Venitiens en Mer Noire. Organisation et trafic (XIIIe-XVe siècle)", *Αρχείον Πόντου* 35 (1978), 38-58. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΙΣ, "Venice", σ. 26-43.

άλλως θα χρειαζόταν επίσημη άδεια εκ μέρους του βυζαντινού κράτους. Κατ' αυτό τον τρόπο, γινόταν πιο δύσκολη η εξαγωγή δημητριακών σε ενδεχόμενο λιμού.²⁶⁰

Οι Βενετοί διέθεταν και ανανέωσαν το προνόμιο, όχι μόνο οι ίδιοι και οι υπήκοοί τους να μην καταβάλλουν μία σειρά από φόρους στα αγαθά που εμπορεύονταν, με σημαντικότερο το *κομμέρκιον*, οπουδήποτε και αν κινούνταν εντός της αυτοκρατορίας, αλλά ούτε να επιβάλλεται το *κομμέρκιον* στους μη βενετικής υπηκοότητας καταναλωτές (Βυζαντινούς κ.ά.), προκειμένου να μην αυξάνεται έμμεσα η τιμή των προϊόντων, απολεσθεί η ανταγωνιστικότητά τους και μειωθεί η κατανάλωσή τους. Η ρύθμιση αυτή προβλεπόταν στην πρώτη συμφωνία του Μιχαήλ Η' με τους Βενετούς, το 1268, και διατυπώθηκε σαφέστερα το 1277.²⁶¹ Από την άλλη πλευρά, οι βενετικής καταγωγής ή υπηκοότητας πλοιοκτήτες όφειλαν να δηλώνουν στους αυτοκρατορικούς τελωνειακούς υπαλλήλους αν μετέφεραν εμπορεύματα που δεν ανήκαν σε Βενετούς ή εμπόρους άλλων προνομιούχων εθνοτικών ομάδων, προκειμένου τα προϊόντα αυτά να φορολογηθούν κανονικά.²⁶²

Άλλες ρυθμίσεις διατυπωμένες ήδη από το 1268 ήταν η αναγνώριση της βενετικής κυριαρχίας στην Κρήτη, τη Μεθώνη, την Κορώνη, τον Εύριπο και τα νησιά του δουκάτου του Αρχιεπιάγου (Κυκλάδες), η χρήση ίδιων μέτρων και σταθμών, η ελευθερία άσκησης των θρησκευτικών τους υποχρεώσεων κατά το δικό τους δόγμα, η εκδίκαση ετεροδικίας Βενετού υπηκόου με Βυζαντινό εντός των ορίων της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον *βάιλο* της Κωνσταντινούπολης, εκτός από την περίπτωση ανθρωποκτονίας, η οποία παρέμενε στη δικαιοδοσία του βυζαντινού αυτοκράτορα, καθώς και η διαχείριση από τον ίδιο των περιουσιών Βενετών που πέθαναν στο Βυζάντιο, η αμοιβαία απελευθέρωση αιχμαλώτων, η παροχή

²⁶⁰ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 331-332. KONTOΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 258. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 312-314, 316. NICOL, *Venice*, σ. 200, 214-215. LAIOU, "Monopoly", σ. 522. LAIOU, "Reaction", σ. 685. LAIOU, "Provisioning", σ. 93. Το *κεντηνάριον* αποτελούσε ρωμαϊκής προέλευσης μονάδα μέτρησης βάρους. Ισοδυναμούσε με 100 λογαρικές *λίτρες*, τη βασικότερη μονάδα μέτρησης βάρους διαφόρων μεγεθών. Η αξία μίας λογαρικής *λίτρας* χρυσού ήταν 72 χρυσά νομίσματα και 1/100 του *κεντηναρίου*. Πιο σπάνια, όπως σε αυτή την περίπτωση, το *κεντηνάριον* αντιστοιχούσε σε 100 *μοδίους* (μονάδα μέτρησης των σιτηρών και της γης). Βλ. E. SCHILBACH, λήμματα «Kentenarion», «Litra», *ODB*, II, σ. 1121, 1238. E. SCHILBACH – A. KAZHDAN, λήμμα «Modios», *ODB*, II, σ. 1388.

²⁶¹ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 329-330. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 268-271. NICOL, *Venice*, σ. 199, 214-215. KONTOΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 255. Το *κομμέρκιον* συνιστούσε από τον 8^ο αιώνα τελωνειακό δασμό επί των εισαγόμενων προϊόντων, ίσο με το 10% της αξίας τους. Τον πλήρωναν μισό-μισό από κοινού πωλητής και αγοραστής. Βλ. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, λήμμα «Kommerkion», *ODB*, II, σ. 1141-1142. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 269. KONTOΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 247.

²⁶² TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 330-331. NICOL, *Venice*, σ. 199. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 270-271.

αυτοκρατορικής βοήθειας σε περίπτωση ναυαγίου βενετικού πλοίου και αποζημίωσης, εάν ένας Βενετός υπήκοος είχε υποστεί βλάβη από Βυζαντινό (υπάλληλο ή πειρατή). Από την πλευρά της, η Γαληνοτάτη κατέστησε τον *βάλλο* της στην Κωνσταντινούπολη αρμόδιο για την πειρατική δράση των Βενετών, τη σύλληψή τους, την απόδοση δικαιοσύνης και την αποζημίωση των θυμάτων τους. Ιδιαίτερη μνεία υπήρξε για τις σχέσεις Γαληνοτάτης και Γένουας, οι οποίες έπρεπε να είναι αρμονικές στην περιοχή μεταξύ Αβύδου (στον Ελλήσποντο) και Εύξεινου Πόντου. Διαφορετικά, ο αυτοκράτορας είχε το δικαίωμα να επέμβει για να επιβάλλει την τάξη και προβλεπόταν να καταβληθούν αποζημιώσεις από τη μία αντιμαχόμενη πλευρά στην άλλη.²⁶³

Ακόμα, ο βασιλεύς δεσμεύτηκε να καταβάλει 24.000 υπέρπυρα σε Βενετούς πολίτες που είχαν πληγεί το διάστημα 1277-1281 από Βυζαντινούς φοροεισπράκτορες και πειρατές, αν και οι βενετικές οικονομικές διεκδικήσεις ήταν αρχικά τριπλάσιες σε ποσό.²⁶⁴

Η επόμενη εμπορική συμφωνία μεταξύ Βυζαντίου και Γαληνοτάτης υπογράφηκε το 1302 και συνιστούσε παράλληλα συνθήκη ειρήνης, με την οποία τερματιζόταν ο εν εξελίξει από το 1296 βενετοβυζαντινός πόλεμος. Είχαν προηγηθεί δύο αποτυχημένες βυζαντινές πρεσβείες για τον ίδιο σκοπό τον Απρίλιο του 1301 και τον Μάιο του 1302. Οι σπονδές, με ισχύ δέκα ετών, κατοχύρωναν την προηγούμενη συμφωνία του 1285 και τα προνόμια που αυτή παρείχε στους Βενετούς.²⁶⁵

Παράλληλα, σημειώθηκαν ορισμένες τροποποιήσεις, όπως η κατάργηση της καταβολής αποζημίωσης στους Γενουάτες, αν οι Βενετοί συγκρούονταν μαζί τους στην ουδέτερη ζώνη μεταξύ Αβύδου και Μαύρης Θάλασσας, εξαιτίας της βενετογενουατικής ειρήνης του Μιλάνου (1299), με την οποία είχαν επιλυθεί οι εκκρεμούσες απαιτήσεις των δύο πλευρών για αποζημίωση. Ακόμα, προστέθηκαν ορισμένοι όροι, λ.χ. σε περίπτωση αμοιβαίας σύγκρουσης του βυζαντινού και του βενετικού κράτους να αποδεικνύονται οι βλάβες και η ακρίβεια των καταγγελιών των

²⁶³ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 325-326, 328-329, 331-334. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, III, σ. 265.24-28. NICOL, *Venice*, σ. 191-192, 198-200, 214. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βάιλος*, σ. 71-76.

²⁶⁴ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 378, σ. 334-336. NICOL, *Venice*, σ. 214-215.

²⁶⁵ DVL, αρ. 7-8, σ. 12-19. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, IV, σ. 315.27-317.8. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2231, 2243, 2247, σ. 33, 37-39. NICOL, *Venice*, σ. 219-221. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 183. THIRIET, *Romanie*, σ. 154-155. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 92. Πρβλ. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 316. Σχετικά με τον βενετοβυζαντινό πόλεμο των ετών 1296-1302, βλ. TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 387, σ. 373-374. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, III, σ. 263.16-271.15. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 207.13-208.15, 209.15-210.13. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 101-114. NICOL, *Venice*, σ. 217-219. THIRIET, *Romanie*, σ. 154-155. BALARD, *Romanie*, I, σ. 59-61. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 105. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 182. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 43.

ζημιωμένων από την κάθε πλευρά, καθώς επίσης να επικυρώνεται από όρκο των τελευταίων. Επιπλέον, προβλεπόταν η υποχρέωση της αυτοκρατορίας να πληρώσει ως αποζημίωση το υπέρογκο ποσό των 124.000 υπέρπυρων: 79.000 αποζημίωση για τις βενετικές περιουσίες στην Κωνσταντινούπολη που είχαν δημευθεί στη διάρκεια του βενετοβυζαντινού πολέμου (1296-1302), 14.000 για τις φθορές σε περιουσίες Βενετών από τις βυζαντινές πολεμικές δυνάμεις, 24.000 αποκλειστικά για ζημιές που προκλήθηκαν σε βυζαντινά πλοία από Βυζαντινούς και 7.000 που κατασχέθηκαν από τους Βενετούς παροίκους της βυζαντινής πρωτεύουσας, όταν ο *βαίλος* και οι επικεφαλής των εμπορών βρίσκονταν υπό κράτηση (1296). Από την άλλη πλευρά, η Βενετία δεν αναγνώρισε ως ζημιές άξιες για αποζημίωση τις μεγάλης κλίμακας καταστροφές που επέφερε ο Βενετός ναύαρχος Ruggiero Morosini στην Κωνσταντινούπολη το 1296.²⁶⁶

Σε επίπεδο εδαφικής κυριαρχίας, αναγνωρίστηκε η κατοχή των νησιών Κέας, Σερίφου, Σαντορίνης και Αμοργού από βενετικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια του εν λόγω πολέμου.²⁶⁷ Τέλος, στο πλαίσιο περιορισμού της βενετικής παντοκρατορίας, απαγορεύθηκε η εμπορία αλατιού και της μαστίχας Χίου, καθιστώντας αυτά τα δύο καίριας σημασίας προϊόντα μονοπώλιο των Βυζαντινών.²⁶⁸

Λίγο καιρό μετά την ειρήνευση της αυτοκρατορίας με τους Βενετούς, οι Γενουάτες πρότειναν τη σύναψη νέας συνθήκης στον βυζαντινό αυτοκράτορα, προκειμένου να μην παραγκωνιστούν από τις καταλανικές συμμαχικές δυνάμεις (Μάρτιος 1304). Ο Ανδρόνικος δέχτηκε με χαρά τη γενουατική πρωτοβουλία, αποβλέποντας στην εξασφάλιση βοήθειας για την καταπολέμηση των Τουρκομάνων στα μικρασιατικά παράλια.²⁶⁹ Σύμφωνα με αυτή, εκτός από την πλήρη φορολογική απαλλαγή εντός της αυτοκρατορίας, προσφέρθηκε στους Γενουάτες ευρεία σε έκταση συνοικία στη Σμύρνη, ενώ η γενουατική αποικία του Γαλατά ήταν πλέον δυνατό να τοιχιστεί.²⁷⁰ Εξαιτίας των εκτεταμένων καταστροφών που προξένησαν οι Βενετοί στο Πέρα, ο Ανδρόνικος είχε ήδη από το προηγούμενο έτος (Μάιος 1303) παραχωρήσει

²⁶⁶ NICOL, *Venice*, σ. 217-219, 221. THIRIET, *Romanie*, σ. 155. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 183. Σχετικά με τη συνθήκη του Μιλάνου, βλ. TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, αρ. 390, σ. 391-392. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 182-183. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 60, σημ. 67.

²⁶⁷ NICOL, *Venice*, σ. 221. THIRIET, *Romanie*, σ. 155.

²⁶⁸ DVL, αρ. 8, σ. 17. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 258. CHRYSOSTOMIDES, “Privileges”, σ. 273-274, 319. NICOL, *Venice*, σ. 221.

²⁶⁹ JGR, σ. 529-533. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2261, σ. 41-42. BALARD, *Romanie*, I, σ. 61-62, 68. THIRIET, *Romanie*, σ. 156-157. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 148-149. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 256.

²⁷⁰ JGR, σ. 529-530. BALARD, *Romanie*, I, σ. 165, 186. NICOL, *Venice*, σ. 222. THIRIET, *Romanie*, σ. 156. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 105.

μεγαλύτερη έκταση στον Γαλατά προς επανοικοδόμηση των γενονατικών εγκαταστάσεων. Ως συνέπεια, ο Γαλατάς εξελίχθηκε σε κράτος εν κράτει, σχεδόν ανεξάρτητο από το Βυζάντιο.²⁷¹

Σε γενικές γραμμές επαναλήφθηκαν οι υπάρχουσες προνομιακές ρυθμίσεις υπέρ της Γένουας. Συγκεκριμένα, επιτρεπόταν η εμπορία όλων των αγαθών σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας, ακόμα και στον Εύξεινο Πόντο, χωρίς τελωνειακούς δασμούς και φόρους, εκτός, όμως, της μαστίχας και του αλατιού, όπως και στους Βενετούς. Ακόμα, όλοι οι Γενουάτες και οι αυτόχθονες με γενονατική υπηκοότητα υπάγονταν πολιτικά και δικαστικά στον Γενουάτη *προβλεπτή (ποτεστάτο)* του Γαλατά. Εξαίρεση αποτελεί η ανθρωποκτονία, όποτε δικάζονταν απευθείας από τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Επιπρόσθετα, σε ενδεχόμενο ναυαγίου γενονατικού πλοίου στα χωρικά ύδατα της αυτοκρατορίας, οι Γενουάτες θα λάμβαναν βυζαντινή βοήθεια. Εάν, όμως, τα πλοία τους λεηλατούνταν, αρπάζονταν ή βυθίζονταν από Βυζαντινούς, θα αποζημιώνονταν από το αυτοκρατορικό ταμείο, εφόσον οι πληγέντες είχαν ορκιστεί ενώπιον αυτοκρατορικού απεσταλμένου και του γενονατή *προβλεπτή*, όπως επίσης είχε εξακριβωθεί η αλήθεια των αιτημάτων τους.²⁷²

Μία άλλη ιταλική πόλη που διεκδίκησε εμπορικά προνόμια από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο υπήρξε η Αγκώνα. Με πρεσβεία της στην Κωνσταντινούπολη επιτεύχθηκε το 1308 η παραχώρηση ευνοϊκών ρυθμίσεων στους Αγκωνέζους σχετικά με την άσκηση των εμπορικών τους δραστηριοτήτων, όχι, όμως, πλέον ως υπηκόων της Γένουας ή της Βενετίας, αλλά ως ανεξάρτητης εθνοτικής ομάδας. Έτσι, οι τελωνειακοί δασμοί συρρικνώθηκαν στο 2% της τιμής των προϊόντων τους.²⁷³

Στα τέλη της ίδιας δεκαετίας, στις 11 Νοεμβρίου 1310, μετά από την αποτυχημένη συμμαχία τους με τον Κάρολο του Βαλουά κατά του Βυζαντίου (1306-1309), οι Βενετοί προσέγγισαν την αυτοκρατορία και μία νέα συμφωνία επιτεύχθηκε αφενός εμπορική, αφετέρου συμμαχία κατά της Μεγάλης Καταλανικής Εταιρείας, η οποία από το 1305 είχαν καταληλατήσει τις βαλκανικές βυζαντινές επαρχίες. Με αυτή τη συνθήκη ανανεώθηκαν για δώδεκα χρόνια τα συμφωνηθέντα το 1285 και 1302.

²⁷¹ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2256, σ. 41. BALARD, *Romanie*, I, σ. 61, 113-114, 184-186, 192, 196. NICOL, *Venice*, σ. 222. THIRIET, *Romanie*, σ. 156. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 147-149. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 104-105.

²⁷² JGR, σ. 530-532. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2261, σ. 41-42. BALARD, *Romanie*, I, σ. 364, II, 756. NICOL, *Venice*, σ. 222. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 149. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 258. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 184.

²⁷³ MM, σ. xvi-xix. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2314-2315, σ. 52. PERTUSI, "Colony", σ. 200. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 256.

Επιπλέον, αποφασίστηκε η απαγόρευση προς τους Βενετούς εμπόρους, με ποινή δήμευσης των εμπορευμάτων τους και σύλληψης, να δραστηριοποιούνται οικονομικά σε περιοχές υπό την εξουσία των Καταλανών. Το 1310 οι τελευταίοι βρίσκονταν στη Θεσσαλία, της οποίας το σπουδαιότερο λιμάνι υπήρξε ο Αλμυρός. Επίσης, ρυθμίστηκαν οι παλαιότερες οικονομικές οφειλές της αυτοκρατορίας προς τη Γαληνοτάτη - υπόλοιπα αποζημιώσεων για φθορές ήδη από το 1285- ύψους 40.000 υπέρπυρων, τα οποία ο βασιλεὺς θα αποπλήρωνε σε τέσσερεις ισόποσες ετήσιες δόσεις.²⁷⁴

Τέσσερα χρόνια προτού ο Ανδρόνικος Β΄ ανατραπεί από τον αυτοκρατορικό θρόνο, κατά τη διάρκεια του α΄ εμφυλίου πολέμου, συνάφθηκε η τελευταία βενετοβυζαντινή συνθήκη επί των ημερών του (1324). Οι Βενετοί, όχι μόνο διεκδικούσαν χρηματικές αποζημιώσεις για τις πειρατικές επιδρομές Βυζαντινών στα καράβια τους, αλλά παράλληλα επιδίωκαν καλές διπλωματικές σχέσεις με το Βυζάντιο για τη συγκρότηση κοινού μετώπου των δυνάμεων του Αιγαίου προς καταπολέμηση των παραλιακών τουρκομανικών εμιράτων της Μικράς Ασίας, που λυμαίνονταν το Αιγαίο. Από την πλευρά του, ο αυτοκράτορας επιζητούσε και αυτός την βενετική υποστήριξη, εφόσον βρισκόταν σε σύγκρουση με τον εγγονό του, Ανδρόνικο Γ΄, για την επικράτηση στην εξουσία.²⁷⁵

Η συμφωνία του 1324 (11 Ιουνίου) προέβλεπε την επικύρωση των συμφωνηθέντων προνομίων κατά το 1285 και 1302.²⁷⁶ Επιπρόσθετα, οριζόταν οι Βενετοί να εμπορεύονται οποιοδήποτε αγροτικό προϊόν από τις παρευξείνιες περιοχές οπουδήποτε στην αυτοκρατορία χωρίς καμία δέσμευση, εκτός από σιτάρι στην επίσημη αγορά δημητριακών της πρωτεύουσας.²⁷⁷ Ο Ανδρόνικος Β΄ ανέλαβε *ἵνα δώσει..ὑπερπύρων χρυσῶν χιλιάδας δώδεκα ἐντὸς διωρίας τριῶν ἐτῶν* στη Γαληνοτάτη και 11.217 υπέρπυρα προς επιφανείς Βενετούς ιδιώτες, εξαιτίας δολιοφθορών σε βενετικές περιουσίες και ανειλημμένων δανείων από πλευράς των Βυζαντινών αντίστοιχα. Η προβλεπόμενη διάρκεια των παραπάνω αποφάσεων ορίστηκε στα πέντε χρόνια και ίσχυσε από τον Οκτώβριο του ίδιου έτους.²⁷⁸

²⁷⁴ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2325, σ. 55. NICOL, *Venice*, σ. 225-227. THIRIET, *Romanie*, σ. 159-160. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 41, σημ. 1 (σ. 59).

²⁷⁵ THIRIET, *Romanie*, σ. 161. NICOL, *Venice*, σ. 246-248. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 259.

²⁷⁶ MM, σ. 100-105. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2510, 2515, 2530, σ. 99-101, 103. NICOL, *Venice*, σ. 248-249.

²⁷⁷ MM, σ. 101. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 320. THIRIET, *Romanie*, σ. 161. LAIOU, "Provisioning", σ. 93.

²⁷⁸ MM, σ. 100-103. NICOL, *Venice*, σ. 248-249.

2. Παράπονα

Εκτός από οικονομικές συμφωνίες, οι βυζαντινές πρεσβείες προς τις ιταλικές ναυτικές πόλεις διατράνωναν αυτοκρατορικά παράπονα σχετικά με τη δράση τους εντός της αυτοκρατορίας ή τη μη τήρηση συμφωνηθέντων όρων.

Τον Μάρτιο του 1308, ο βυζαντινός αυτοκράτορας διαμαρτυρήθηκε στη Γένουα για τους εγκατεστημένους στον Γαλατά Γενουάτες και την ασύμφωνη με τις έως τότε βυζαντινογενουατικές συνθήκες δράση τους. Ο Ανδρόνικος απαίτησε οι γενουατικές κοινότητες να επιβάλλουν σκληρές ποινές σε όσους Γενουάτες αφενός έβλαπταν τους αυτοκρατορικούς τελωνειακούς υπαλλήλους, αφετέρου μετέφεραν προϊόντα εμπορών χωρίς γενουατική υπηκοότητα. Ακόμα, οι καπετάνιοι, οι ναύτες και οι συμβολαιογράφοι να δεσμεύονται με όρκο πως τα αγαθά στα γενουατικά καράβια ανήκαν αποκλειστικά σε Γενουάτες. Άλλο αίτημα υπήρξε οι Γενουάτες του Πέρα που οικοδόμησαν, εμπορεύονταν ή κληρονόμησαν γη εκτός της παραχωρημένης έκτασης, να επιστρέψουν εντός των ορίων της γενουατικής παροικίας. Σχετικά με το εμπόριο, προτάθηκε η ισχύουσα απαγόρευση εμπορίας ξυλείας, σιδήρου και δούλων από τη Μαύρη Θάλασσα, να παυθεί και να επιτρέπεται, εφόσον τα παραπάνω εκτελωνίζονται και πληρώνονται οι ανάλογοι δασμοί στο βυζαντινό κράτος. Η Γένουα επικύρωσε τις αυτοκρατορικές απαιτήσεις, χωρίς να τις εφαρμόσει όλες.²⁷⁹

Σχετικά, με την βενετοκρατούμενη Κρήτη, πολυάριθμοι Βυζαντινοί είχαν από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα καταφύγει σε αυτήν από περιοχές υπό μουσουλμανικό έλεγχο (Μικρά Ασία) ή που απειλούνταν από τον τουρκομανικό πειρατικό κίνδυνο (νησιά κεντρικού και νότιου Αιγαίου, κυρίως Δωδεκάνησα). Ο Ανδρόνικος Β΄ με διάβημά του το 1315 ζήτησε από τη Βενετία την καλή μεταχείριση των βυζαντινών πολιτών στη νήσο, όπως επίσης να γίνει σεβαστεί η κοινωνική τους θέση και να μην μεταπέσουν στην τάξη του δουλοπαροίκου (*βιλλάνου*), αίτημα που η βενετική Δημοκρατία εφάρμοσε.²⁸⁰ Οι *villani* στις βενετοκρατούμενες περιοχές και σε όλη τη δυτική μεσαιωνική Ευρώπη συνιστούσαν την κατώτερη κοινωνική ομάδα και την πιο επισφαλή, μη ελεύθεροι και εξαρτημένοι όπως ήταν από τον φεουδάρχη-κύριό τους, ο οποίος είχε επάνω τους δικαίωμα πλήρους εκμετάλλευσης (πώλησης, ενοικίασης,

²⁷⁹ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2310, σ. 50-51. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 184.

²⁸⁰ DVL, αρ. 54, σ. 98. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2358, σ. 62-63. NICOL, *Venice*, σ. 232, 235, 241.

δωρεάς, ανταλλαγής κ. ά.) και σειρά οικονομικών απαιτήσεων (προσωπικές αγγαρείες, φόρους, γαιοπροσόδους, προσφορά δώρων).²⁸¹

Τέσσερα χρόνια αργότερα (Σεπτέμβριος 1319), διαβιβάστηκαν στη βενετική Γερουσία οι απαιτήσεις του βασιλέως, σύμφωνα με τις οποίες ζητούνταν όλοι οι βυζαντινοί υπήκοοι στην Κρήτη να έχουν τη δυνατότητα να εγκαταλείψουν το νησί με προορισμό το Βυζάντιο, καθώς και πλήρη διάθεση της περιουσίας τους.²⁸² Μετά το πέραςμα λίγων εβδομάδων (φθινόπωρο 1319) προτάθηκε στον Δούκα της Κρήτης (*Duca di Candia*), γενικό διοικητή του νησιού εκ μέρους της Γαληνοτάτης, Nicolo Zane, η αποπληρωμή εκ μέρους της αυτοκρατορίας των οφειλόμενων 14.000 υπέρπυρων έναντι της μετακίνησης των βυζαντινών υπηκόων της νήσου στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Η πληρωμή της θα γινόταν σε δύο ισόποσες δόσεις, η μία αμέσως μετά την παροχή άδειας για το συγκεκριμένο ταξίδι, η δεύτερη αφού άρχιζε να υλοποιείται η απόφαση.²⁸³ Όμως, παρά το χρηματικό κίνητρο, η βενετική πολιτεία δεν συναίνεσε στη βυζαντινή πρόταση. Η απόρριψη των προτάσεων προκάλεσε την έντονη αυτοκρατορική αντίδραση στον δόγη της Βενετίας, Giovanni Soranzo (φθινόπωρο 1319).²⁸⁴

Παράλληλα, στη διάρκεια των δύο τελευταίων συνομιλιών που έλαβαν χώρα το 1319 συζητήθηκε και το ζήτημα των βενετικής υπηκοότητας Εβραίων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι κατοικούσαν μαζί με τους Βυζαντινούς Εβραίους στην περιοχή του λιμανιού της Βλάχας (στην Προποντίδα) και όχι στη βενετική συνοικία στον Κεράτιο. Οι διαφορετικής υπηκοότητας Εβραίοι συμφώνησαν μεταξύ τους οι βυζαντινοί πολίτες να ασχολούνται με τη βυρσοδεψία, ενώ οι βενετοί υπήκοοι με την επεξεργασία γούνας. Πρόσφατα, όμως, ο Ανδρόνικος Β΄ είχε απαγορέψει στους Εβραίους της Κωνσταντινούπολης να ασκούν την παραδοσιακή τους απασχόληση, διότι η συνεργασία με τους Βενετούς Εβραίους έπληττε τα αυτοκρατορικά έσοδα, καθώς η εξασφάλιση των πρώτων υλών και η διάθεση των προϊόντων τους γινόταν από τους προνομιούχους Εβραίους με βενετική υπηκοότητα. Το γεγονός εκμεταλλεύτηκαν οι τελευταίοι για να επιδοθούν στην επεξεργασία δέρματος. Η στάση των τελευταίων πρόσφερε στον βυζαντινό αυτοκράτορα την ευκαιρία να τους εκδιώξει από την Βλάχα ως τμήμα της επικράτειάς του, εφόσον δεν τήρησαν τη συμφωνία με τους υπηκόους του. Οι προστατευόμενοι από τη Γαληνοτάτη Εβραίοι

²⁸¹ ΓΑΣΠΑΡΗΣ, *Αγρότες*, σ. 60-63. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, «Πραγματικότητα», σ. 47-49.

²⁸² DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2423, σ. 76-78. NICOL, *Venice*, σ. 235, 241-242.

²⁸³ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2425, σ. 78. NICOL, *Venice*, σ. 236-237.

²⁸⁴ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2427, σ. 78-80. NICOL, *Venice*, σ. 232, 235, 237.

κατέφυγαν στην βενετική συνοικία, αλλά πίεζαν τους Βενετούς για την επανεγκατάστασή τους μαζί με τους ομοθρήσκους τους.²⁸⁵ Ο αυτοκράτορας, αν και αρχικά επέμεινε στη θέση του, τελικά υπέκυψε στις βενετικές πιέσεις και με την τελευταία πρεσβεία διαμήνυσε στον Βενετό δόγη πως αναιρεί την απαγόρευσή του. Έτσι, οι Εβραίοι της Κωνσταντινούπολης μπορούσαν να κατοικούν όλοι μαζί στη Βλάγκα και να απασχολούνται με τις οικονομικές δραστηριότητες που οι ίδιοι είχαν επιλέξει.²⁸⁶

Σε μία προσπάθεια περιορισμού της οικονομικής παντοδυναμίας των Βενετών, ο Ανδρόνικος Β΄ επιχείρησε, αλλά απέτυχε να επανακτήσει το δικαίωμα επιβολής του καταναλωτικού φόρου στα βενετικά εμπορεύματα και δη στα σιτηρά, προκειμένου να πωλούνται στην αγορά της Κωνσταντινούπολης (1319-1320).²⁸⁷ Το 1303 και το 1304 είχε κατορθώσει να μετατρέψει το αλάτι και τη μαστίχα Χίου σε μονοπωλιακά είδη για τους Βυζαντινούς εμπόρους,²⁸⁸ όμως, το εγχείρημά του στα τέλη της δεκαετίας του 1310 προσέκρουσε σε σθεναρή και ανένδοτη βενετική αντίσταση, εφόσον οι Βενετοί θεωρούσαν την απαλλαγή από το *κομμέρκιον* κεκτημένο δικαίωμα.²⁸⁹ Σχετικά με όλες τις προαναφερθέντα αιτήματα της αυτοκρατορίας, οι Βενετοί απέφευγαν να τα εκπληρώσουν, διότι πρόβαλλαν ως απαραίτητη προϋπόθεση την αποπληρωμή των πολυάριθμων υπέρογκων αποζημιώσεων που εκκρεμούσαν προς τη Γαληνοτάτη και Βενετούς ιδιώτες εκ μέρους του βυζαντινού κράτους ύψους 14.135 υπερπύρων.²⁹⁰

²⁸⁵ DVL, αρ. 77, σ. 142-143, αρ. 78, σ. 153. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2427, σ. 78-80. NICOL, *Venice*, σ. 242-243. JACOBY, "Quartiers", σ. 168-175, 189-194, 196-202.

²⁸⁶ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2423, 2427, σ. 76-80. NICOL, *Venice*, σ. 243. JACOBY, "Quartiers", σ. 168-175, 202-203.

²⁸⁷ DVL, αρ. 77, σ. 141. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2427, σ. 78-80. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 273-274. NICOL, *Venice*, σ. 234, 237-238. LAIOU, "Reaction", σ. 681-682. LAIOU, "Provisioning", σ. 93. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 259. Πρβλ. LAIOU, "Monopoly", σ. 523, 525.

²⁸⁸ DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2247, σ. 38-39. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 273-274. NICOL, *Venice*, σ. 221. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 258, 260. Βλ. παραπάνω, σ. 77.

²⁸⁹ CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 273-274, 329. NICOL, *Venice*, σ. 237. LAIOU, "Provisioning", σ. 93. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 255-256. Πρβλ. LAIOU, "Monopoly", σ. 525.

²⁹⁰ DVL, αρ. 74, σ. 132-133, αρ. 75, σ. 134, αρ. 76, σ. 135-139, αρ. 77, σ. 148-149, αρ. 79, σ. 158, 162-163, αρ. 88, σ. 181-186. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2427, σ. 78-80. NICOL, *Venice*, σ. 237, 245.

Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, η προάσπιση των λατινικών κρατιδίων και αποικιών στη Ρωμανία συνιστούσε σημαντικότερο κίνητρο για τη συγκρότηση σταυροφορίας από την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων,²⁹¹ επειδή πλήττονταν από πολυάριθμες πειρατικές επιδρομές στο Αιγαίο. Το φαινόμενο της πειρατείας είχε εξαρθεί από τον 13^ο αιώνα και η ανατολική Μεσόγειος, ελλείψει ισχυρής ναυτικής δύναμης, ικανής να προστατεύσει επαρκώς τους υπηκόους και τους εμπορους της, μετατράπηκε σε μία «αδιαφέντευτη θάλασσα» (*no man's land*), πολύ επικίνδυνη για τους ίδιους της τους κατοίκους. Για αυτό τον λόγο, ο 14^{ος} αιώνας θεωρείται ο «χρυσός αιώνας» της πειρατείας και κατ' επέκταση του δουλεμπορίου. Στις αρχές του ίδιου αιώνα, εμφανίστηκαν οι πιο επικίνδυνοι όλων, οι Τουρκομάνοι νομάδες των παραλιακών μικρασιατικών εμιράτων (Καρασί, Σαρουχάν, Αϊδίν, Μεντεσέ), παράλληλα με τους Ιωαννίτες Ιππότες με βάση τη Ρόδο και τους Καταλανούς των Αθηνών.²⁹²

Ως αποτέλεσμα, η δεύτερη σύμπραξη του καταλανικού δουκάτου με το εμιράτο του Αϊδινίου (1325-1329) αποτέλεσε το έναυσμα για την Βενετία να ξεκινήσει το 1325 μία σειρά πολύχρονων προσπαθειών για να συσπειρώσει πολυάριθμες χριστιανικές δυνάμεις κατά των Τουρκομάνων πειρατών,²⁹³ για την προστασία των κτήσεων και των οικονομικών της συμφερόντων στην ανατολική Μεσόγειο.²⁹⁴ Ως αντιπρόσωπος της Γαληνοτάτης για τη συγκέντρωση συμμαχικών στόλων και εισηγητής της ιδέας της αντιτουρκικής εκστρατείας (1323/1324) λειτούργησε ο Βενετός αριστοκράτης Marino Sanudo Torsello. Ο τελευταίος κατόρθωσε να πείσει τη Δημοκρατία της Βενετίας πως η νίκη κατά των

²⁹¹ CHRISSIS, "Crusades", σ. 37-38. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 42. THIRIET, *Romanie*, σ. 157.

²⁹² ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 187, 189-191. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Πειρατές», σ. 90, 101, 106. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 973, 976, 981-983, 987-996. CHRISSIS, "Crusades", σ. 37. PRYOR, *Geography*, σ. 154, 168. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Αγορά», σ. 253, 259-260. NICOL, *Venice*, σ. 250.

²⁹³ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 37. ΛΑΙΟΥ, "Sanudo", σ. 378. CHRISSIS, "Crusades", σ. 37, 39. ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 15. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 312. THIRIET, *Romanie*, σ. 156. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 179-180. Είχε προηγηθεί η πρώτη συμμαχία των Καταλανών του δουκάτου των Αθηνών, του εν λόγω κρατιδίου και του μπεϊλικιού του Μεντεσέ το 1318, η πρώτη στρατιωτική συμφωνία κράτους του ελλαδικού χώρου με τους Τουρκομάνους. Έτσι, κατά το διάστημα 1318-1319, οι στόλοι αυτών των τριών δυνάμεων έγιναν ο φόβος και ο τρόμος του κεντρικού και νότιου Αιγαίου, πραγματοποιώντας φοβερές λεηλασίες και καταστροφές, πρωτίστως σε βενετοκρατούμενες περιοχές (Κρήτη, Εύβοια, Κάρπαθο, Σαντορίνη). Σχετικά, βλ. Elizabeth ZACHARIADOU, "The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area", *Studi Medievali* 21/3 (1980), σ. 822, 824-825, 827-829. ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 13-14, 95-96. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 35-36. ZACHARIADOU, "War", σ. 214. INALCIK, "Principalities", σ. 187. ΛΑΙΟΥ, "Sanudo", σ. 379. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 190.

²⁹⁴ CHRISSIS, "Crusades", σ. 37. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 178. THIRIET, *Romanie*, σ. 159.

τουρκόφωνων συνιστούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την ανακατάληψη της Αγίας Γης από τους Μαμελούκους,²⁹⁵ εφόσον οι πειρατές του Αιγαίου τροφοδοτούσαν τους τελευταίους με δούλους-στρατιώτες.²⁹⁶

Στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν *societas contra Turchos* οι Βενετοί απευθύνθηκαν και στον βυζαντινό αυτοκράτορα. Ο Ανδρόνικος Β΄ -που μετά το 1304 δεν είχε διόλου ασχοληθεί με την αντιμετώπιση των τουρκομανικών εμιράτων- αντιμετώπισε θετικά το ενδεχόμενο συμβολής του στη συμμαχία, επειδή αφενός είχε συνειδητοποιήσει την ανάγκη δυτικής βοήθειας για την αντιμετώπιση των Τουρκομάνων, αφετέρου επιδίωκε να κερδίσει την εύνοια του πάπα, του γαλλικού στέμματος και των Ανδεγαβών, για την εξασφάλιση πολιτικής ενίσχυσης εναντίον του εγγονού του, Ανδρονίκου Γ΄, στα πλαίσια του α΄ βυζαντινού εμφυλίου (1321-1328). Ως απαραίτητη προϋπόθεση προβλήθηκε από τους Λατίνους η Ένωση των Εκκλησιών. Έτσι, κατά τα έτη 1324-1327, έλαβαν χώρα εκτεταμένες βυζαντινολατινικές διαπραγματεύσεις τόσο για την άρση του σχίσματος, όσο και για τη βυζαντινή συμμετοχή στην αντιτουρκική εκστρατεία μεταξύ του πάπα Ιωάννη XII, του Γάλλου βασιλιά Καρόλου IV και της Βενετίας, με κύριους δυτικούς διαπραγματευτές τον Marino Sanudo και τον δομηνικανό μοναχό Βενέδικτο του Como. Οι συνομιλίες αποδείχτηκαν άκαρπες, επειδή ο αυτοκράτορας φοβήθηκε από τη μια πλευρά το πολιτικό κόστος σε περίπτωση επίτευξης της Ένωσης των Εκκλησιών και την επικράτηση του Ανδρονίκου Γ΄, από την άλλη πλευρά την μεταστροφή της λατινικής σταυροφορίας εναντίον της δικής του επικράτειας.²⁹⁷

²⁹⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 36, 38-39, 43-44, 49-50. LAIOU, "Sanudo", σ. 378, 380. ZACHARIADOU, *Trade*, σ. 21. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 977. THIRIET, *Romanie*, σ. 165. NICOL, *Venice*, σ. 252. Πρβλ. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 275-276.

²⁹⁶ ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 975, 979-980. INALCIK, "Principalities", σ. 180. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Αγορά», σ. 250-251. Παράδειγμα εντόπιου Μικρασιάτη που αιχμαλωτίστηκε από τους Τουρκομάνους, πουλήθηκε στην Αίγυπτο και επάνδρωσε τον μαμελουκικό στρατό συνιστά ο άγιος Μιχαήλ ο νεομάρτυρας. Βλ. παρακάτω, σ. 86.

²⁹⁷ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, *Επιστολαί*, αρ. I-II, σ. 255-256. ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Επιστολή*, αρ. III σ. 257. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, *Επιστολή*, σ. 587. DVL, αρ. 73, σ. 131, αρ. 79, σ. 161. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2492, 2543-2544, 2556-2557, 2564-2566, σ. 95, 106, 108, 110-111. LAIOU, *Andronicus II*, σ. 311-328. CHRISSIS, "Crusades", σ. 39-40. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 29, 40. LAIOU, "Sanudo", σ. 379, 381-383. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 275-276. NICOL, *Venice*, σ. 250-251, 253. MANSOURI, *Égypte*, σ. 182, 184-188. Πρβλ. THIRIET, *Romanie*, σ. 156, 159, 165. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Βενετική διπλωματία», σ. 179.

Η. Ειρήνευση με το πριγκιπάτο της Αχαΐας

Στα 1290 και στα 1300, η βυζαντινή αυτοκρατορία σύναψε συμφωνίες ειρήνης με το φραγκικό πριγκιπάτο της Αχαΐας στην Πελοπόννησο, ένα από τα πολυάριθμα δυτικά κρατίδια που ιδρύθηκαν μετά το 1204 στον ελλαδικό χώρο από τους σταυροφόρους της Δ΄ σταυροφορίας. Το εν λόγω κράτος συστάθηκε με την κατάκτηση του μεγαλύτερου τμήματος της Πελοποννήσου κατά το διάστημα 1204-1209 από τους ιππότες Γουλιέλμο Champlitte και Γοδεφρείδο Βιλλαρδουίνο. Από το 1209 η οικογένεια του τελευταίου βασίλεψε στον Μοριά ως υποτελής του λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης.²⁹⁸

Ο σημαντικότερος και τελευταίος ανεξάρτητος *princeps* της Αχαΐας, ο Γουλιέλμος II (1246-1278), συμμετείχε δύο φορές σε αντιβυζαντινούς συνασπισμούς. Πρώτα συμμάχησε με τον Μαμφρέδο Hohenstaufen της Σικελίας και τον Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου κατά της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Όμως, στην κομβικής σημασίας μάχη της Πελαγονίας (1259) ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος υπερίσχυσε και συνέλαβε τον Βιλλαρδουίνο. Ως αντάλλαγμα για την απελευθέρωσή του, ο Φράγκος ηγεμόνας παραχώρησε στους Βυζαντινούς τα κάστρα της Μάνης, του Μυστρά, της Μονεμβασίας και του Γερακιού στη Λακωνία, τα οποία αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα του μετέπειτα δεσποτάτου του Μυστρά (1262). Ως συνέπεια, οι Βυζαντινοί απέκτησαν εδαφική βάση στην Πελοπόννησο, απειλώντας αμεσότερα τους Λατίνους της περιοχής.²⁹⁹

Για να αντιμετωπίσει δραστικά τους Βυζαντινούς, που διεκδικούσαν την ανακατάληψη του Μοριά ως παλαιάς αυτοκρατορικής επικράτειας, ο Γουλιέλμος II συμμάχησε το 1267 με τον Κάρολο Ι τον Ανδεγαβό (1266-1285), βασιλιά της Νάπολης και τον έκπτωτο λατίνο αυτοκράτορα, Βαλδουίνο II, με σκοπό την εκ νέου κατάλυση του Βυζαντίου, την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης και την ανασυγκρότηση της λατινικής αυτοκρατορίας (συνθήκη του Viterbo). Σύμφωνα με τη συνθήκη, η κόρη του Γουλιέλμου, Ισαβέλλα, θα παντρευόταν τον γιο του Καρόλου,

²⁹⁸ ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 19-20, 23-25. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Κυριαρχία*, σ. 54. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινοί*, σ. 17-19. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 13-14. BON, *Morée*, σ. 51-69. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 186.

²⁹⁹ *Χρονικόν*, στ. 3.613-4.428. SANUDO, *Istoria*, σ. 113.31-115.21, 31-117.27. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 14-17. BON, *Morée*, σ. 121-125. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 47-74. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 84. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 92-93. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινοί*, σ. 19. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 30-31. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Κυριαρχία*, σ. 54. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 116, σημ. 62 (σ. 244). ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 187.

Φίλιππο και το πριγκιπάτο της Αχαΐας θα μεταβιβαζόταν στο ανδεγαβικό βασίλειο της Νάπολης, μετά τον θάνατο του Γουλιέλμου Βιλλαρδουνίνου.³⁰⁰

Η εκδημία του τελευταίου σημειώθηκε το 1278. Η απόκτηση μίας ακόμα κτήσης στη Ρωμανία ικανοποιούσε τη φιλόδοξη επεκτατική πολιτική των Ανδεγαβών προς ανατολάς. Κύριος στόχος της δράσης του Καρόλου Ι παρέμεινε έως το 1282 η κατάκτηση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, οπότε έλαβε χώρα ο «Σικελικός Εσπερινός», που σηματοδότησε αφενός το οριστικό ναυάγιο των αντιβυζαντινών ανδεγαβικών σχεδίων, αφετέρου την αρχή της αραγωνικής κυριαρχίας στη Σικελία. Το γεγονός της απώλειας της σημαντικότερης κτήσης του βασιλείου της Νάπολης, οδήγησε τους Ανδεγαβούς να αναδιπλωθούν και να επικεντρωθούν στην ανακατάκτηση της Σικελίας, της παραγωγικότερης επαρχίας του κράτους τους, μέσω μακροχρόνιων πολεμικών συγκρούσεων με το βασίλειο της Αραγωνίας.³⁰¹

Έτσι, αν και η ανδεγαβική κυριαρχία διατηρήθηκε στη Ρωμανία, το κέντρο βάρους των Ανδεγαβών μετατοπίστηκε στην Ιταλία, ιδίως μετά τον θάνατο του Καρόλου Ι (1285), με αποτέλεσμα ο γιος και διάδοχός του, Κάρολος ΙΙ (1285-1309), να παραχωρήσει το 1289 το πριγκιπάτο της Αχαΐας στην Ισαβέλλα, κόρη του Γουλιέλμου Βιλλαρδουνίνου, και στον σύζυγό της, Φλωρέντιο d'Hainaut.³⁰² Η διακυβέρνηση της Ισαβέλλας και του συζύγου της -έως τον θάνατο του τελευταίου το 1297- χαρακτηρίστηκε από ευημερία και ειρήνη. Σε αυτή συνέβαλε ιδιαίτερα η ειρήνευση και η συμμαχία με το Βυζάντιο το 1290, η οποία διήρκεσε έξι χρόνια (1290-1296). Παράλληλα, ο Ανδρόνικος Β΄ προσέγγισε και τους Ανδεγαβούς με τις προτάσεις για γάμο μεταξύ του γιου και διαδόχου του, Μιχαήλ Θ΄ και της

³⁰⁰ Χρονικόν, στ. 6.244-6.519. SANUDO, *Istoria*, σ. 129.11-26. BON, *Morée*, σ. 126, 137-138, 151. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 194-195, 197-200. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Κυριαρχία*, σ. 50-51. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 46-47. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινοί*, σ. 19-20. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 93, 109. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 31-32, 35. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 45-46. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σανούδος*, σ. 128, σημ. 93 (σ. 256). NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 90-91.

³⁰¹ Χρονικόν, στ. 7.756-7.859. SANUDO, *Istoria*, σ. 175.16-177.3. ΜΙΧΑΗΛ Η΄, *Αυτοβιογραφία*, σ. 461. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 56-60. BON, *Morée*, σ. 151-152, 157-158. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 325-340, 360-369. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινοί*, σ. 20-21. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 109-111, 117. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 29, 35-37. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 46-47, 56. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Κυριαρχία*, σ. 56, 58, 66-71. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία*, σ. 91, σημ. 22, σ. 92, σημ. 27. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 118-121, 189. Αναλυτικότερα για τον «Σικελικό Εσπερινό», βλ. S. RUNCIMAN, *The Sicilian Vespers. A history of the Mediterranean world in the later thirteenth century*, Cambridge 1958¹ (ανατ. Cambridge 2012).

³⁰² PERRAT - LONGNON, *Actes*, αρ. 7, σ. 26-28. Χρονικόν, στ. 8.475-8.500. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 60-61. BON, *Morée*, σ. 151-152, 164-165. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ρωμανία*, σ. 93, 111, 113, 117. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινοί*, σ. 21. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 42-43. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 46-48, 56. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Κυριαρχία*, σ. 70-71. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 189. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 39.

Αικατερίνης του Κουρτεναί, τιτουλάριας αυτοκράτειρας της Κωνσταντινούπολης (1288-1294).³⁰³

Όταν το 1296 η βυζαντινοφραγκική ειρήνη έληξε, νέες εχθροπραξίες σημειώθηκαν στην Πελοπόννησο μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων. Το 1299, η Ισαβέλλα, ως χήρα από το 1297, ανέλαβε η ίδια τις διαπραγματεύσεις με το Βυζάντιο για την κατάπαυση του πολέμου, ενώ την ίδια περίοδο ο Ανδρόνικος βρισκόταν σε συνεννοήσεις και με τον επικυρίαρχο του φραγκικού Μοριά, Κάρολο II.³⁰⁴ Το επόμενο έτος (1300) υπογράφηκε νέα συνθήκη ειρήνης μεταξύ της αυτοκρατορίας, του πριγκιπάτου της Αχαΐας, αλλά και όλων των ανδεγαβικών κτήσεων στη Ρωμανία, τις οποίες εκπροσώπησε η Ισαβέλλα, με εντολή του Καρόλου II.³⁰⁵ Όλοι οι υποτελείς του πριγκιπάτου (δούκας του Αιγαίου, δούκας των Αθηνών, τριτημόριοι Εύβοιας, μαρκήσιος Βοδονίτσας, βαρόνος Σαλώνων, κόμης Κεφαλονιάς) κλήθηκαν να υπακούσουν την απόφαση και να αποδεχτούν την ειρήνη.³⁰⁶ Με αυτή την ειρήνευση, ο Ανδρόνικος έπαυσε τις πολεμικές επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο, για να αντιμετωπίσει, όχι μόνο τους Τουρκομάνους, που συνέχιζαν να προελαύνουν στη δυτική Μικρά Ασία, αλλά και τους Βενετούς στον βενετοβυζαντινό πόλεμο που βρισκόταν σε εξέλιξη από το 1296.³⁰⁷

³⁰³ Χρονικόν, στ. 8.700-8.706, ιδίως 8.704-8.706: *τρέβα ἐξεζητεῖ νὰ ποιήσῃ μετ' ἐκεῖνον / διὰ νὰ ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι τους, Φράγκοι καὶ Ρωμαῖοι, / ἀνάπαψιν εἰρηνικὴν, νὰ ζοῦσιν μετ' εἰρήνης*, 8.501-8.862. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2137-2138, σ. 14-15. BON, *Morée*, σ. 165-166. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινοί*, σ. 21. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 55-56. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 61-62. NICOL, *Τελευταῖοι αἰῶνες*, σ. 189. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 39-40. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 188.

³⁰⁴ PERRAT - LONGNON, *Actes*, αρ. 219, σ. 190. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2227, σ. 32. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 56. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 65-66. BON, *Morée*, σ. 171-172. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 40.

³⁰⁵ PERRAT - LONGNON, *Actes*, αρ. 236, σ. 201. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2228, σ. 32. BON, *Morée*, σ. 172-173. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 56. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 66.

³⁰⁶ PERRAT - LONGNON, *Actes*, αρ. 237, σ. 201, αρ. 239, σ. 202. Χρονικόν, στ. 2.891-2.895. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Παρουσία», σ. 48, σημ. 19, 56. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 29, 36. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, σ. 66. BON, *Morée*, σ. 173.

³⁰⁷ Βλ. παραπάνω, σ. 35, 71, 71, σημ. 265.

Θ. Συμμαχία με τους Μαμελούκους

Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο της διπλωματίας του Ανδρονίκου Β΄ αποτελούν οι στενές σχέσεις του Βυζαντίου με τη μαμελουκική Αίγυπτο, οι απαρχές των οποίων σημειώθηκαν στη βασιλεία του Μιχαήλ Η΄ (1261-1262).³⁰⁸ Η επικράτηση των Μογγόλων στη δυτική Ασία (Ιλχανίδες) και οι επακόλουθες ανατροπές στη γεωπολιτική ισορροπία της περιοχής επέφεραν την προσέγγιση της βυζαντινής αυτοκρατορίας εκ μέρους των Μαμελούκων, που ήλεγχε τη μόνη θαλάσσια δίοδο προς της Μαύρη Θάλασσα.³⁰⁹ Στόχος τους η ελεύθερη εμπορία ποικίλων προϊόντων (γουνναρικών, αλόγων) από την Κριμαία και τις στέπες της σημερινής Ουκρανίας, κυρίως σκλάβων, μέσω των οποίων επανδρωνόταν ο μαμελουκικός στρατός.³¹⁰ Από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα οι εχθρικές σχέσεις των παγανιστών Ιλχανιδών και των μουσουλμάνων Μαμελούκων, αφενός λόγω διεκδίκησης της Συρίας από τους πρώτους, αφετέρου για λόγους θρησκευτικής αντιπαράθεσης, οδήγησαν στην ανάγκη αύξησης των στρατευμάτων του σουλτανάτου της Αιγύπτου και της Συροπαλαιστίνης.³¹¹ Παράλληλα, επιδιωκόταν η διευκόλυνση των επαφών με το χανάτο της Χρυσής Ορδής, διότι τα δύο μουσουλμανικά κράτη είχαν συμμαχήσει κατά των Ιλχανιδών στο β΄ μισό του 13^{ου} αιώνα.³¹²

Εκτός, όμως, από την ανεμπόδιστη πρόσβαση στον Εύξεινο Πόντο για εμπορικούς και πολιτικούς λόγους, η βυζαντινοαιγυπτιακή προσέγγιση αποσκοπούσε στην αλληλοϋποστήριξη εναντίον κοινών εχθρών, αρχικά των Σελτζούκων στη Μικρά

³⁰⁸ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, I, σ. 237.1-241.3. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 101.20-24. DÖLGER, *Regesten*, III, αρ. 1902-1903, σ. 40. MANSOURI, *Égypte*, σ. 106, 126. RICHARD, "Mongols", σ. 88-89, 91. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 293. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 975. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 117, 136. ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 184. Για την αναλυτικότερη παρουσίαση των επαφών επί Μιχαήλ Η΄, βλ. HOLT, *Diplomacy*, σ. 23-25, 118-128. P. THORAU, *The Lion of Egypt. Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, London-New York 1992 (1987¹). M. CANARD, "Un traité entre Byzance et l'Égypte au XIIIe siècle et les relations de Michel Paléologue avec les sultans mamlûks Baibars et Qala'un", στο: *Mélanges Gauthier-Demombynes*, Κάιρο 1937, 197-224.

³⁰⁹ MANSOURI, *Égypte*, σ. 114. HOLT, *Diplomacy*, σ. 23-24. PAHLITZSCH, "Mediators", σ. 34.

³¹⁰ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 101.24-102.15. MANSOURI, *Égypte*, σ. 105-106, 113-114, 128-129, 132-133, 147-165. HOLT, *Diplomacy*, σ. 23, 25, 123-124. . D. AYALON, λήμμα «Mamluk», *ΕΙ*², VI, σ. 314-315. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 971-972, 975, 979-980. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Αγορά», σ. 250-251. INALCIK, "Principalities", σ. 180. PAHLITZSCH, "Mediators", σ. 33-34. ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 184.

³¹¹ HOLT, *Diplomacy*, σ. 18-19. PAHLITZSCH, "Mediators", σ. 33-34. P. HOLT, λήμμα «Mamluks», *ΕΙ*², VI, σ. 321. P. HOLT, λήμμα «Al-Nasir», *ΕΙ*², VII, σ. 992. STEWART, *Kingdom*, σ. 39.

³¹² MANSOURI, *Égypte*, σ. 102, 108, 128-129. ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 184. STEWART, *Kingdom*, σ. 40. Τρεις πρεσβείες των Μογγόλων της Χρυσής Ορδής προς το Κάιρο συνδυάστηκαν με βυζαντινές διπλωματικές αποστολές επί Ανδρονίκου Β΄. Σχετικά, βλ. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2354, σ. 62 (1314), αρ. 2368, σ. 64-65 (1315), αρ. 2597, σ. 115 (1328).

Ασία και στη συνέχεια των Δυτικών.³¹³ Στη Δύση από το β' μισό του 13^{ου} αιώνα σημειώθηκε αναβίωση του σταυροφορικού κινήματος είτε για την ανασυγκρότηση της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης και την προάσπιση των λατινικών κρατιδίων στον ελλαδικό χώρο, είτε για την ανακατάκτηση των Αγίων Τόπων, οι οποίοι βρίσκονταν υπό μαμελουκική διοίκηση.³¹⁴ Οι Βυζαντινοί συμμετείχαν με τους Μαμελούκους κατά των δυτικών δυνάμεων που ηγούνταν της οργάνωσης σταυροφοριών (πάπες, Ανδεγαβοί, Γάλλοι βασιλείς κ.ά.),³¹⁵ παρότι δεν εκτιμούσαν τους μουσουλμάνους, αλλά τους θεωρούσαν λιγότερο επικίνδυνους τη δεδομένη στιγμή.³¹⁶

Επί Ανδρονίκου Β' αποστάλθηκαν στο Κάιρο 17 πρεσβείες σε περιόδους που η αυτοκρατορία απειλούνταν από δυτικές σταυροφορίες, συγκεκριμένα τον 14^ο αιώνα (1302-1328) κατά την περίοδο δράσης του Καρόλου Βαλουά (1301-1313) και ύστερα του Φιλίππου του Τάραντα (1313-1325), με εξαίρεση μία, του 1285, δηλαδή όσο ζούσε ακόμα ο Κάρολος Α' ο Ανδεγαβός (†1285).³¹⁷ Η πλειοψηφία των διπλωματικών αυτών αποστολών -14 από τις 17, το 82,35%- διέθετε ως βασική επιδίωξη τη ρύθμιση των δεδομένων ζωής των χριστιανών (ορθόδοξων, κοπτών, ιακωβιτών κ. ά.) που ζούσαν υπό την εξουσία των Μαμελούκων και την εξασφάλιση του σεβασμού και της ασφάλειας της ζωής, των περιουσιών και των τόπων λατρείας τους,³¹⁸ καθώς οι διεθνείς εξελίξεις επηρέαζαν τη θέση των μη μουσουλμάνων (*dhimmi*) στο μαμελουκικό σουλτανάτο. Η σταυροφορική απειλή προκάλεσε την αναζωπύρωση της μουσουλμανικής εχθρότητας κατά των χριστιανών, κυρίως στην Αίγυπτο και την Παλαιστίνη, με την απόσπαση ή καταστροφή χριστιανικών οικιών,

³¹³ MANSOURI, *Égypte*, σ. 98, 110. HOLT, *Diplomacy*, σ. 23-25. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 117, 136.

³¹⁴ MANSOURI, *Égypte*, σ. 95, 114. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 285, 291.

³¹⁵ MANSOURI, *Égypte*, σ. 98, 115. HOLT, *Diplomacy*, σ. 23-25. RICHARD, "Mongols", σ. 91, σημ. 22. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 117.

³¹⁶ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Εἰς τὸν ἅγιον Μιχαήλ*, σ. 672. MANSOURI, *Égypte*, σ. 115.

³¹⁷ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 392.19-23. ΛΙΒΑΔΗΝΟΣ, *Περιήγησις*, σ. 45-55. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2111, σ. 8 (1285), αρ. 2240, σ. 37 (1302), αρ. 2289, σ. 46 (1305-1306), αρ. 2311, σ. 51 (1308), αρ. 2317, σ. 52-53 (1310), αρ. 2326, σ. 56 (1311-1313), αρ. 2343, σ. 60 (1312), αρ. 2354, σ. 62 (1314), αρ. 2368, σ. 64-65 (1315), αρ. 2377, σ. 66 (1317), αρ. 2395 σ. 70-71 (1317), αρ. 2413, σ. 74 (1319-1320), αρ. 2501, σ. 97 (1323), αρ. 2536, σ. 104 (1325), αρ. 2542, σ. 105 (1325-1326), αρ. 2563, σ. 110 (1327), αρ. 2597, σ. 115 (1328). ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 185-187. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, "Byzantine Diplomacy", σ. 77. Εκ των παραπάνω αποστολών δεν γνωρίζουμε τον σκοπό των 9 (αρ. 2326, 2343, 2354, 2377, 2395, 2536, 2542, 2563, 2597).

³¹⁸ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Εἰς τὸν ἅγιον Μιχαήλ*, σ. 673: [ο αυτοκράτωρ] πάντα τρόπον οἰκονομεί... τοῖς ἐν ἐκείνοις τοῖς τόποις θεοσεβέσι τ' ἀσφαλές καὶ ἀλώβητον καὶ ἀτυράννητον τῆς πίστεως. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, I, σ. 392.19-23. DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2111, σ. 8, αρ. 2240, σ. 37, αρ. 2317, σ. 52-53, αρ. 2326, σ. 56, αρ. 2343, σ. 60, αρ. 2354, σ. 62, αρ. 2368, σ. 64-65, αρ. 2377, σ. 66, αρ. 2395 σ. 70-71, αρ. 2413, σ. 74, αρ. 2536, σ. 104, αρ. 2542, σ. 105, αρ. 2563, σ. 110, αρ. 2597, σ. 115. MANSOURI, *Égypte*, σ. 59, 99, 113, 130, 134, 167. PAHLITZSCH, "Mediators", σ. 31-32. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 174. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, "Byzantine Diplomacy", σ. 86.

καταστημάτων, πολυάριθμων εκκλησιών και μοναστηριών.³¹⁹ Ο βυζαντινός αυτοκράτορας ως επικεφαλής της χριστιανικής Οικουμένης ήταν υπεύθυνος κυρίως για τους ορθόδοξους της Ανατολής *πάντα πονῶν καὶ φρονῶν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς εὐετηρίας*.³²⁰ Κατόρθωσε τις περισσότερες φορές να αξιοποιήσει τη θετική στάση των μαμελούκων σουλτάνων (al-Mansur Sayf al-Din Qalawun [1279-1289], an-Nasir Muhammad [1293-1294, 1299-1309, 1310-1341]) προς το Βυζάντιο για να βελτιώσει τις αυστηρές αντιχριστιανικές διατάξεις τους και την επιστροφή ναών και μονών στη χριστιανική λατρεία, όπως του Ναού της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα (1304).³²¹

Σπουδαιότερη υποπερίπτωση, η οποία απασχόλησε το 17,65% των πρεσβειών (3 στις 17), υπήρξε η ρύθμιση του καθεστώτος της κοινότητας των ορθόδοξων Γεωργιανών. Το 1305-1306 μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις επιτεύχθηκε η επαναφορά πολλών μοναστηριών-προσκυνημάτων εντός ή γύρω από την Ιερουσαλήμ στη δικαιοδοσία των Γεωργιανών μοναχών, με σημαντικότερο τη μονή του Τιμίου Σταυρού έξω από την παλιά πόλη των Ιεροσολύμων. Η τελευταία είχε απαλλοτριωθεί και μετατράπηκε σε τζαμί το 1268 από τον σουλτάνο Baybars (1260-1279) εξαιτίας της διακοπής των διπλωματικών επαφών των Μαμελούκων με το βασίλειο της Γεωργίας. Οι Γεωργιανοί από το 1243 βρίσκονταν υπό την επικυριαρχία των Ιλχανιδών, κύριων εχθρών του σουλτανάτου της Αιγύπτου, με αποτέλεσμα να αναγκασθούν να εγκαταλείψουν τις αγαστές σχέσεις τους με το Κάιρο. Ο σουλτάνος an-Nasir Muhammad αποδέχθηκε τη βυζαντινή πρόταση επαναλειτουργίας των παραπάνω μονών ως χώρων χριστιανικής λατρείας και προσκυνήματος, με αντάλλαγμα τη συμμαχία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, όσο και της Γεωργίας με το κράτος του, η οποία ανανεώθηκε το 1308 και το 1310.³²²

Επιπρόσθετα, μέσω των βυζαντινοαιγυπτιακών συμφωνιών διασφαλίστηκε η παρουσία και η εμπορική δράση των Βυζαντινών στην Αίγυπτο και τη Συροπαλαιστίνη, διευκολύνοντας το διαμετακομιστικό εμπόριο και τη μεταφορά πολύτιμων αγαθών (πολύτιμων λίθων, μαργαριταριών, μπαχαρικών, μεταξωτών

³¹⁹ MANSOURI, *Égypte*, σ. 56-58, 116.

³²⁰ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Εἰς τὸν ἅγιον Μιχαήλ*, σ. 672.

³²¹ MANSOURI, *Égypte*, σ. 59, 116, 130. PAHLITZSCH, "Mediators", σ. 32, 34. ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 185.

³²² DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2289, 2311, 2317, σ. 46, 51-53. PAHLITZSCH, "Mediators", σ. 32-33. PAHLITZSCH, "Documents", σ. 373-374. ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 185-186.

υφασμάτων και ενδυμάτων κ.ά.) από την ανατολική και κεντρική Ασία στο Βυζάντιο.³²³

Τις βυζαντινές διπλωματικές αποστολές στην Αίγυπτο τον 14^ο αιώνα επί Ανδρονίκου Β΄ επιβεβαιώνει ο *Βίος* του νεομάρτυρα αγίου Μιχαήλ του Νέου, ενός αρνησίθρησκου Βυζαντινού από τη Μικρά Ασία. Ο Μιχαήλ ως παιδί αιχμαλωτίστηκε στα τέλη του 13^{ου} αιώνα στην *περι τήν πόλιν Σμύρναν..χώρα*, απ' όπου μεταφέρθηκε στην Αίγυπτο για να πουληθεί ως δούλος. Εκεί εξισλαμίσθηκε και με την ιδιότητα του σκλάβου εντάχθηκε στον σουλτανικό στρατό. Αργότερα, μετανόησε και επιχείρησε κρυφά *ἀπ' Ἀλεξανδρείας εἰς τὰ ἡμέτερα ἀνάγεσθαι* με μία από τις βυζαντινές πρεσβείες. Τελικά, αναγνωρίστηκε από τους μουσουλμάνους, φυλακίστηκε και ομολόγησε τη χριστιανική πίστη, με αποτέλεσμα τον αποκεφαλισμό του στην Αλεξάνδρεια.³²⁴

³²³ MANSOURI, *Égypte*, σ. 165-167. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 975. Πρβλ. HOLT, *Diplomacy*, σ. 124, 127.

³²⁴ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Εἰς τὸν ἅγιον Μιχαήλ*, σ. 670-678. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Δουλεμπόριο», σ. 979-980. ZACHARIADOU, “Message”, σ. 59. VRYONIS, *Decline*, σ. 361, σημ. 23. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 174. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “Byzantine Diplomacy”, σ. 86. Ο συγκεκριμένος λόγος χρονολογείται μετά το 1305, βάσει του χειρογράφου στο οποίο είναι καταγεγραμμένος, μαζί με όλα τα ρητορικά κείμενα του Μετοχίτη (Vindobonensis phil. gr. 95). Σχετικά, βλ. Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ, *Θεόδωρος Μετοχίτης, Βυζάντιος ή περί της Βασιλίδος Μεγαλοπόλεως. Κοσμολογία και ρητορική κατά τον 14^ο αιώνα*, εισαγωγή – κριτική έκδοση – απόδοση – σημειώσεις, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 21-22.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας, μέσω της μελέτης της διπλωματίας του Ανδρονίκου Β΄, είναι δυνατή η εστίαση στην πολυμέτωπη γεωπολιτική της αυτοκρατορίας κατά την περίοδο 1282-1328. Το Βυζάντιο αυτή την περίοδο, παρότι αποδυναμωμένο πολιτικά, οικονομικά, στρατιωτικά και συρρικνωμένο εδαφικά, διατήρησε τη σημαντική θέση του στη διεθνή διπλωματική σκηνή, τόσο εξαιτίας της αίγλης του παρελθόντος του, όσο και λόγω της κομβικής γεωγραφικής θέσης του.³²⁵

Στο πλαίσιο της διπλωματικής δράσης του δεύτερου Παλαιολόγου αυτοκράτορα, που λειτουργούσε ως το μοναδικό μέσο εξυπηρέτησης της εξωτερικής πολιτικής του λόγω της πλήρους στρατιωτικής αδυναμίας του κράτους, παρατηρείται ότι η αυτοκρατορία ανέπτυξε διπλωματικές επαφές με μία πληθώρα κρατών, γειτονικών και μη, σε όλα τα σημεία του ορίζοντα, ποικίλων δογμάτων και θρησκειών, κυρίως με Λατίνους. Η βυζαντινή διπλωματία και αυτής της περιόδου χαρακτηριζόταν από αξιοθαύμαστη προσαρμοστικότητα στις ανάγκες των καιρών. Έτσι, ο Ανδρόνικος επιδίωξε τη συμμαχία κατεξοχήν αντιβυζαντινών δυνάμεων, όπως οι Ανδεγαβοί και ο πάπας, αλλά και αλλόθρησκων, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τους μουσουλμάνους Μαμελούκους.

Οι ισορροπίες δυνάμεων της διεθνούς πολιτικής σκηνής της εποχής αποδεικνύονται εξαιρετικά ευαίσθητες και διαρκώς μεταβαλλόμενες. Ο Ανδρόνικος Β΄ επιδίωκε αποκλειστικά την επιβίωση της αυτοκρατορίας μέσω ενός πολύπλοκου δικτύου συμμαχιών, με στόχο την αντιμετώπιση των εκάστοτε εχθρών που απειλούσαν ζωτικά το κράτος του από όλες τις κατευθύνσεις και αυτή την εποχή αυξήθηκαν δραματικά. Κατ' επέκταση, η οικουμενικής εμβέλειας εξωτερική πολιτική και διπλωματία ήταν πλέον μία ανάμνηση της βασιλείας του Μιχαήλ Η΄. Εξαίρεση αποτελούν οι επαφές με τη μαμελουκική Αίγυπτο, οπότε ο αυτοκράτωρ αξιοποίησε την ιδιότητά του ως κεφαλής της χριστιανικής Οικουμένης για να προασπίσει τους υπό μαμελουκική κυριαρχία χριστιανικούς πληθυσμούς.

Ο Ανδρόνικος Β΄ κινήθηκε στο πλαίσιο μία «πατρικής» εξωτερικής πολιτικής είτε ως πατήρ των χριστιανικών λαών, όπως στην τελευταία περίπτωση, είτε ως πεθερός ποικίλων ηγεμόνων μέσω «πολιτικών» γάμων.³²⁶ Οι δυναστικοί γάμοι δέσποζαν ως η

³²⁵ ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Πριγκιπάτο*, σ. 41.

³²⁶ RICHARD, "Mongols", σ. 99-100.

πιο διαδεδομένη διπλωματική μέθοδος του εν λόγω αυτοκράτορα. Οι επιγάμιες συμφωνίες δεν ήταν διόλου ευάριθμες, εφόσον αξιοποιούνταν ο μεγάλος αριθμός μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας, γνήσιων και νόθων. Ταυτόχρονα, αποτελούσαν μία από τις όσο το δυνατόν λιγότερο δαπανηρές τακτικές της βυζαντινής διπλωματίας, αν και αρκετές φορές η προίκα των Βυζαντινών αποτελούνταν από εκτεταμένα βυζαντινά εδάφη, λ.χ. στην περίπτωση της Σιμωνίδας. Ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος χάρη στις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη αυτοκρατορικών συνοικεσίων, παρόλο που δεν στέφθηκαν όλες τους με επιτυχία, κατόρθωσε να διαφυλάξει την αυτοκρατορία του από τις διεκδικήσεις των Λατίνων και τα σχέδια τους εναντίον της, να δημιουργήσει νέους συμμάχους, να προστατεύσει τα υπάρχοντα εδάφη του -όσο αυτό ήταν εφικτό- αλλά, και σε κάποιες περιπτώσεις, να τα αυξήσει. Στα χρόνια του οι δυναστικοί γάμοι, εκτός από πρακτικοί και πολυάριθμοι, αποδείχτηκαν εξίσου σε μεγάλο βαθμό αποτελεσματικοί. Χάρη σε αυτούς, «το Βυζάντιο του Ανδρόνικου Β΄ δεν απειλήθηκε με άμεση εξόντωση ούτε από τη Δύση ούτε από το Βορρά».³²⁷

Η συντριπτική πλειοψηφία των παραπάνω αναφερθέντων πολιτικών γάμων (επιτυχημένων και μη) -14 από τους 23 (το 60,87%)- αποσκοπούσαν στην προσέγγιση δυτικών δυνάμεων (της Δυτικής Ευρώπης και της Ρωμανίας), με κύριους στόχους την αποτροπή αντιβυζαντινών εκστρατειών και τη σύμπραξη με αντιπαπιές δυνάμεις, πρωτίστως τους Γιβελίνους.³²⁸ Οι Δυτικές αφενός θεωρούνταν ικανότερες να ανταποκριθούν στα καθήκοντα της αυτοκράτειρας (ήδη από τον 10^ο αιώνα), αφετέρου συνέβαλαν στην προσέγγιση του Βυζαντίου με τη δυτική Εκκλησία και τους Λατίνους μέσω της πολιτικής δύναμης που διέθετε ο πατρικός οίκος τους.³²⁹ Επιπρόσθετα, βυζαντινές νύφες αποστέλλονταν προς τα Βαλκάνια και την Ανατολή, όπου έχαιραν μεγάλου σεβασμού, ιδιαίτερα στα ορθόδοξα κράτη.³³⁰ Συγκεκριμένα, το 21,74% των επιγαμιών (δηλαδή οι 5 στις 23) συνάφθηκε με βαλκανικές κρατικές οντότητες, τόσο σλαβικές (Σερβία, Βουλγαρία), όσο και «βυζαντινογενείς» (δεσποτάτο Ηπείρου, δουκάτο Θεσσαλίας). Μόλις 4 αυτοκρατορικές γαμήλιες

³²⁷ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι*, σ. 42.

³²⁸ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 23, 36, 126, 168-169, 256, 261, 264. Οι παρατηρήσεις στηρίζονται στον κατάλογο I, ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 327-330. Η Κύπρος των Λουζινιάν εντάσσεται σε αυτή την ομάδα και όχι στα κράτη της Ανατολής.

³²⁹ Ο. π., σ. 40.

³³⁰ Ο. π., σ. 56, 58, 70-71.

ενώσεις (17,39%) επιχειρήθηκαν ή επιτεύχθηκαν με κράτη της Ανατολής ή του Βορρά (Ιλχανάτο, κιλικιακή Αρμενία, χανάτο Χρυσής Ορδής).³³¹

Παράλληλα, αξιοποιήθηκαν σε μικρότερο βαθμό και άλλα διπλωματικά μέσα, που σχετίζονταν με προνομιακές μεταχειρίσεις, όπως η παραχώρηση τιμητικών τίτλων ή περιοχών σε μεμονωμένα πρόσωπα ως επιβράβευση των υπηρεσιών τους προς την αυτοκρατορία ή ως κίνητρο για να την υπηρετήσουν. Όμως, μετά τα βασιλικά συνοικέσια, κύρια τεχνική της διπλωματίας του Ανδρονίκου υπήρξε η προσφορά εμπορικών προνομίων στις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες της Γένουας και της Βενετίας, με αποτέλεσμα να κυριαρχήσουν ανεξέλεγκτα στην εμπορική δραστηριότητα εντός του Βυζαντίου, ακόμα και στη Μαύρη Θάλασσα. Η οικονομική, πολιτική αποδυνάμωση και ο εδαφικός περιορισμός της αυτοκρατορίας κατέστησαν τους αυτοκράτορες ανίκανους να ελέγχουν τον τομέα της οικονομίας και την κυριαρχία των Λατίνων σε αυτή. Οι Ιταλοί έμποροι, μέσω των παραχωρημένων προνομίων, επικράτησαν σε όλους τους τομείς της βυζαντινής οικονομίας και λειτούργησαν ως ρυθμιστικοί παράγοντες -ιδίως στην αγορά σιτηρών της πρωτεύουσας-, επιφέροντας τη σταδιακή εξασθένησή της και εν τέλει την κατάρρευση.³³² Αντίθετα, οι γηγενείς έμποροι της αυτοκρατορίας περιθωριοποιήθηκαν και υπόκειντο σε διαρκώς αυξανόμενη φορολογία, με αποτέλεσμα την ύπαρξη συγκρούσεων και ανταγωνισμού με τους Ιταλούς.³³³

Ο Ανδρόνικος Β΄ προσπάθησε να μειώσει την εμπορική ισχύ των Βενετών δια της επαναδιαπραγμάτευσης των όρων των συνθηκών (επαναφοράς φορολογίας επί των καταναλωτών των αγαθών των Βενετών εμπορών, καθιέρωσης βυζαντινής μονοπωλιακής εμπορίας αλατιού και χιώτικης μαστίχας, αποκλεισμού παρευξείνιων σιτηρών που εισήγαν οι Βενετοί στην αγορά της Κωνσταντινούπολης, διάσπασης οργανωμένης εβραϊκής συνεργασίας), χωρίς εντυπωσιακά αποτελέσματα. Οι Ιταλοί δεν αποδέχονταν καμία μη επικερδή για αυτούς αλλαγή επί των παραχωρημένων προνομίων. Στην περίπτωση που κάτι τέτοιο σημειωνόταν η Γαληνοτάτη και η Γένουα πρόσφεραν την υπηκοότητά τους σε περισσότερους Βυζαντινούς, μειώνοντας αριθμητικά τους πιστούς στον αυτοκράτορα και τους φορολογούμενους της αυτοκρατορίας, ενώ παράλληλα ερμήνευαν τις συμφωνίες κατά το συμφέρον τους.

³³¹ Οι παρατηρήσεις στηρίζονται στον κατάλογο Ι, ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια*, σ. 328-330.

³³² CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 272, 274-275, 316, 329. LAIOU, "Monopoly", σ. 523. LAIOU, "Reaction", σ. 677. NICOL, *Venice*, σ. 180, 199, 215. NICOL, *Τελευταίοι αιώνες*, σ. 68.

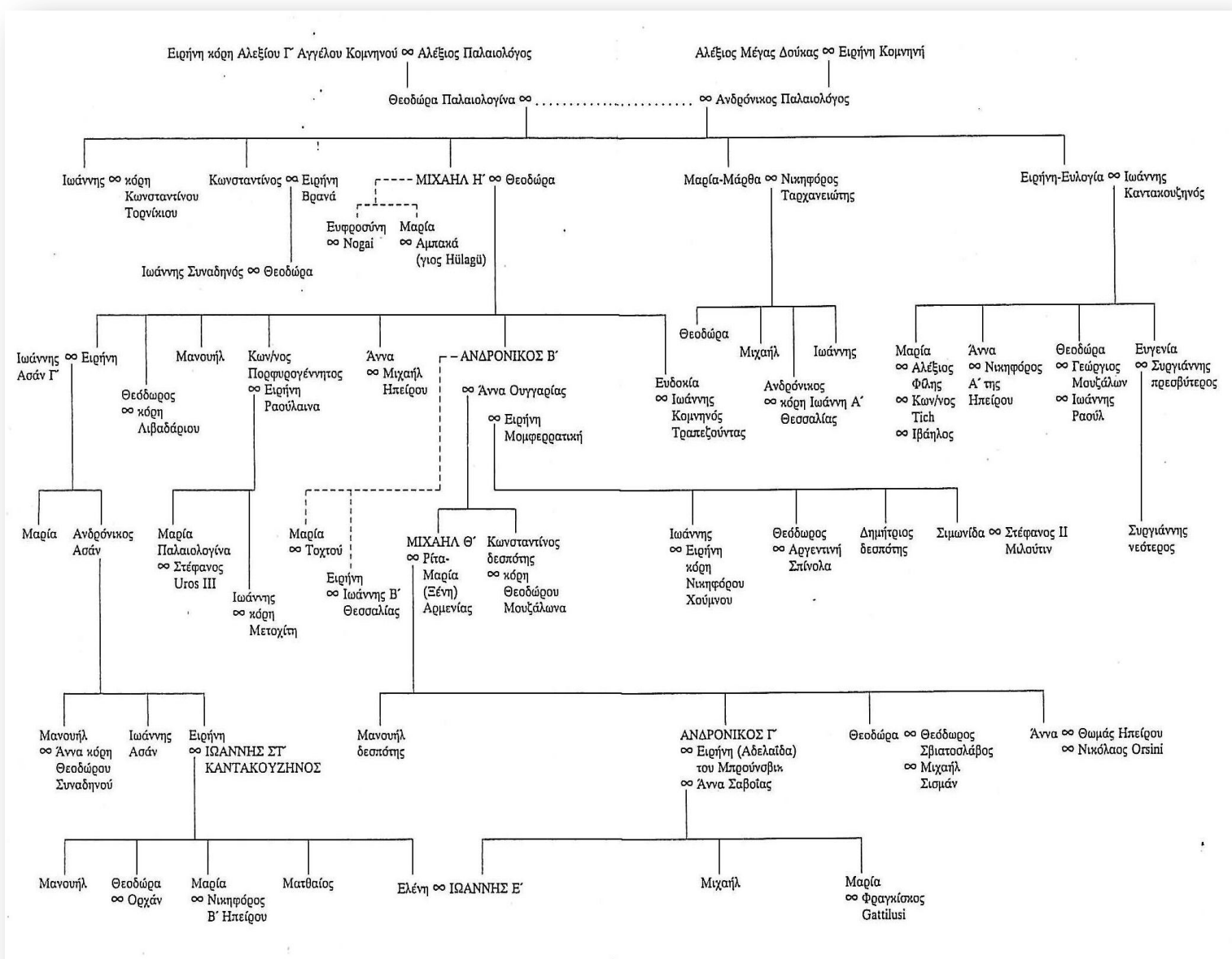
³³³ NICOL, *Venice*, σ. 213, 234, 238-240. CHRYSOSTOMIDES, "Privileges", σ. 275-276. THIRIET, *Romanie*, σ. 160. LAIOU, "Monopoly", σ. 523-525. LAIOU, "Reaction", σ. 679-680.

Ως συνέπεια, ο βασιλεὺς αξιοποίησε σπασμωδικά την εξουσία του για να αναχαιτίσει την πρόοδο των ιταλικών οικονομικών δραστηριοτήτων, καθυστερώντας την έγκριση διεύρυνσης της βενετικής και γενονατικής υπηκοότητας.³³⁴

Με την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε να αποδοθεί η εικόνα τόσο της διπλωματίας, όσο και της εποχής του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου γενικότερα. Διά της μελέτης της εκτεταμένης διπλωματικής δραστηριότητας της περιόδου δόθηκε η ευκαιρία για εμβάθυνση στη μακροχρόνια βασιλεία του Ανδρονίκου Β΄, καθώς και στην ξεχωριστή προσωπικότητά του.

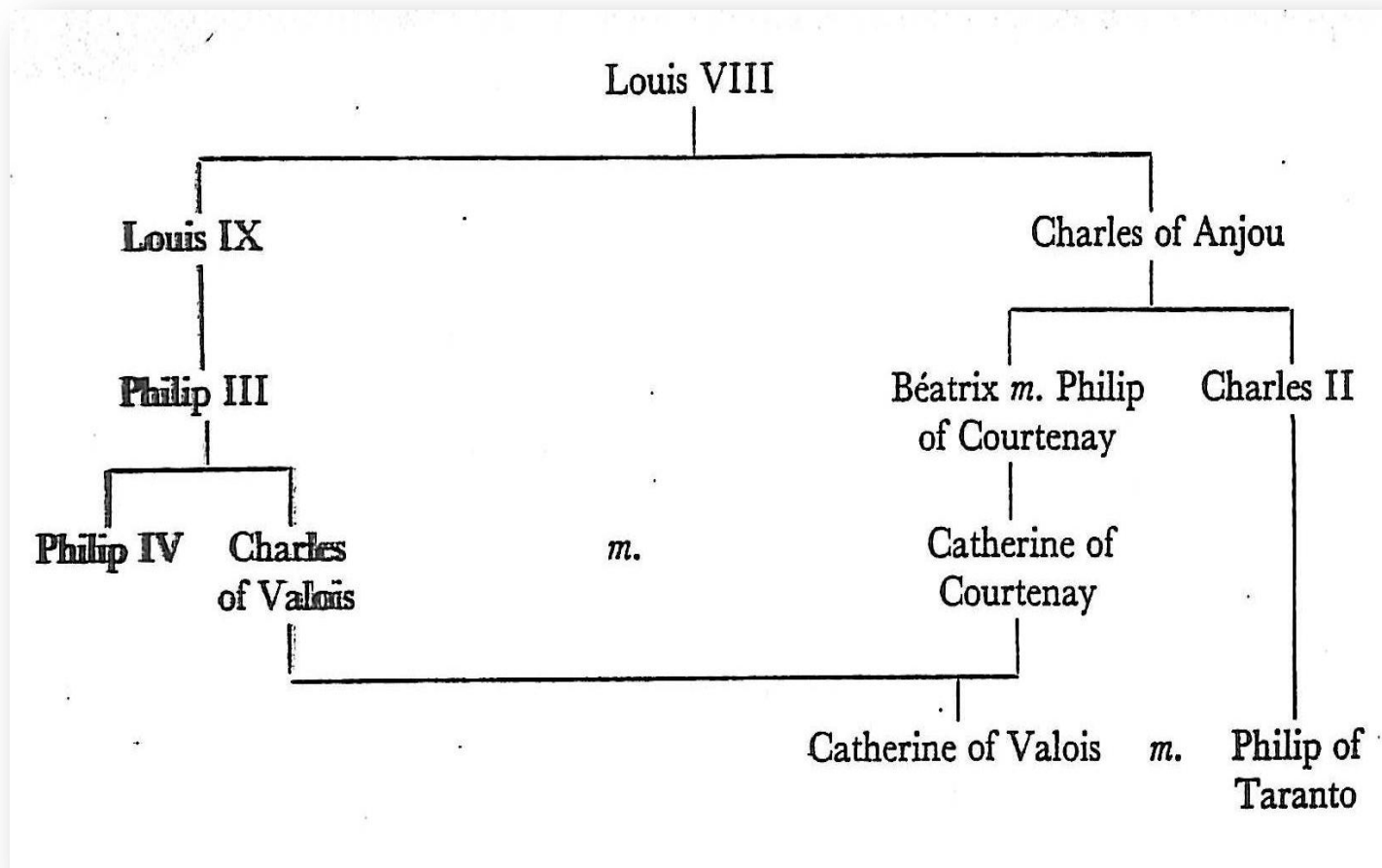
³³⁴ CHRYSOSTOMIDES, “Privileges”, σ. 327-329. NICOL, *Venice*, σ. 233-234, 237-238, 245. LAIOU, “Monopoly”, σ. 523, 525. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Υπηκοότητα», σ. 10-11, 15. Πρβλ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική*, σ. 259-260. LAIOU, “Reaction”, σ. 681.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

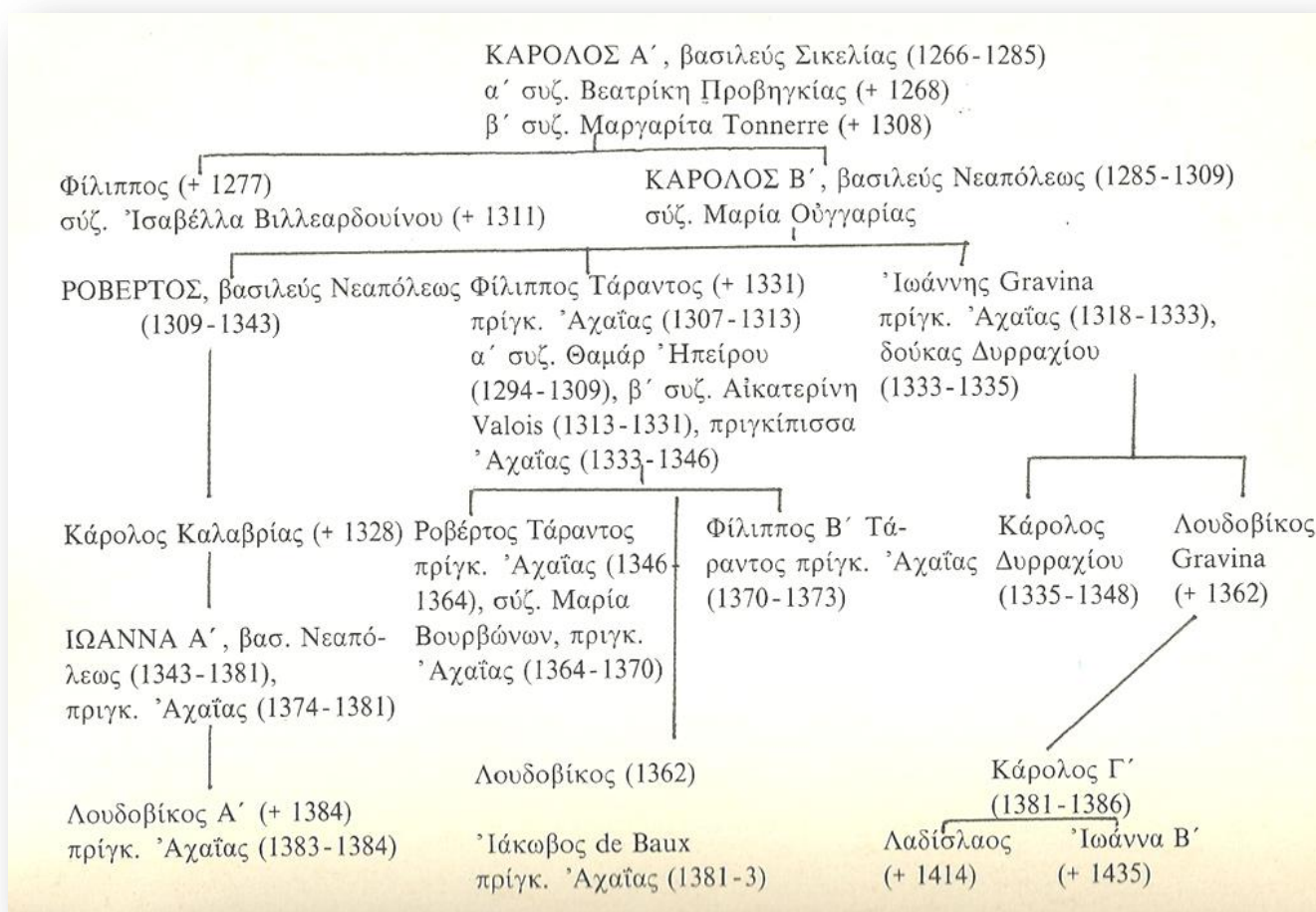

Εικ. 1. Γενεαλογικό δέντρο των Παλαιολόγων (έως τους γόνους του Ανδρόνικου Γ').

Πηγή: Δ. ΜΟΣΧΟΣ, *Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ιστορία. Α' Μέρος: 1204-1341*, νεοελληνική απόδοση-εισαγωγή-σχόλια, Αθήνα 1997, σ. 490-491.

Εικ. 2. Γενεαλογικό δέντρο των Ανδεγαβών και του γαλλικού βασιλικού οίκου (β' μισό 13^{ου} αι - αρχές 14^{ου} αι). Πηγή: ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 238.

Εικ. 3. Γενεαλογικό δέντρο των Ανδεγαβών της Νάπολης.

Πηγή: ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Κυριαρχία*, σ. 188.

Βιβλιογραφία

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- BF : *Byzantinische Forschungen*
- CFHB : *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
- CSHB : *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*
- JÖB : *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*
- NCMH : *New Cambridge Medieval History*
- PG : *Patrologiae cursus completus omnium SS. Partum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum sive latinorum sive graecorum. Series graeca*
- RÉB : *Revue des Études Byzantines*
- ZRVI : *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Πηγές

- ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Ἐπιστολαί* : ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α΄, *Ἐπιστολαί*, έκδ. Alice-Mary TALBOT, *The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople* (CFHB VII), Washington D. C. 1975.
- ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολαί* : ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, *Ἐπιστολαί*, έκδ. H. OMONT, “Projet de réunion des Églises grecque et latine sous Charles le Bel en 1327”, *Bibliothèque de l’École des Chartes* 53 (1892), 254-257.
- , *Ἐπιστολή* : ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, *Ἐπιστολή*, έκδ. H. OMONT, “Lettre d’Andronic II Paléologue au pape Jean XXII”, *Bibliothèque de l’École des Chartes* 67 (1906), 587.
- BATTUTA, *Voyages* : IBN BATTÛTA, *Curiosités offertes par les villes et merveilles rencontrées dans les voyages*, έκδ. C. DEFREMERY - B. R. SANGUINETTI, *Voyages d’Ibn Battûta*, II, Paris 1854.

- Βίος αγίου Αθανασίου* : ΙΩΣΗΦ ΚΑΛΟΘΕΤΟΣ, *Βίος αγίου Αθανασίου Α΄, πατριάρχη Κωνσταντινούπολης*, έκδ. Δ. ΤΣΑΜΗΣ, *Ιωσήφ Καλόθετου συγγράμματα*, Θεσσαλονίκη 1980, 453-502.
- Βίος αγίου Σάββα* : ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ, *Βίος αγίου Σάββα Βατοπεδινού*, έκδ. Δ. ΤΣΑΜΗΣ, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου αγιολογικά έργα, Α΄: Θεσσαλονικείς άγιοι*, Θεσσαλονίκη 1985, 161-325.
- Βραχέα Χρονικά* : *Βραχέα Χρονικά*, έκδ. P. SCHREINER, *Chronica Byzantina Breviora* (CFHB XII), I, Wien 1975.
- Χρονικόν* : *Χρονικόν τοῦ Μορέως*, έκδ. J. SCHMITT, *The Chronicle of Morea*, London 1904¹ (ανατ. Groningen 1967).
- ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία* : ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, έκδ. B. G. NIEBUHR, *Nicephori Gregorae Byzantina Historia* (CSHB), Βόννη, I : 1829, II : 1830.
- DAI : ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Πρὸς τὸν ἴδιον νῖδὸν Ρωμανόν*, έκδ. G. MORAVCSIK – R. J. H. JENKINS, *De administrando imperio* (CFHB I), Washington D. C. 1967.
- DÖLGER, *Regesten* : F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden der Oströmischen Reiches von 565-1453*, III: *Regesten von 1204-1282*, München 1932, IV: *Regesten von 1282-1341*, München 1960.
- DVL : G. M. THOMAS – R. PREDELLI, *Diplomatarium Veneto-Levantinum: sive acta et diplomata res Venetas Graecas atque Levantis Illustrantia*, I, Venice 1880¹ (ανατ. New York 1966).
- JGR : I. & Π. ΖΕΠΟΣ (έκδ.), *Jus Graecoromanum*, I : *Νεαραί και Χρυσόβουλλα των μετά τον Ιουστινιανόν Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, Αθήνα 1931 (ανατ. Aalen 1962).
- KANTAKOUZHNOS, *Ιστορίαι* : ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορίαι*, έκδ. L. SCHOPEN, *Ioannis Cantacuzeni ex imperatoris Historiarum libri IV* (CSHB), Bonn, I : 1828, II : 1831.
- ΚΥΔΩΝΗΣ, *Συμβουλευτικός* : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΥΔΩΝΗΣ, *Ρωμαίοις συμβουλευτικός*, έκδ. J.-P. MIGNE, *Demetrii Cydonii, Oratio pro subsidio Latinorum*, στο: PG 154, Paris 1866, στ. 961-1008.
- ΛΙΒΑΔΗΝΟΣ, *Περιήγησις* : ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΙΒΑΔΗΝΟΣ, *Περιήγησις*, έκδ. Ο. ΛΑΜΨΙΔΗΣ, *Ανδρέα Λιβαδηνού βίος και έργα*, Αθήνα 1975, 39-87.

- ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Εἰς τὸν ἅγιον Μιχαήλ* : ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Εἰς τὸν ἅγιον Μιχαήλ τὸν νέον τὸν κατ' Αἴγυπτον μαρτυρήσαντα ἐπὶ τοῖς χρόνοις τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως τῶν Ῥωμαίων κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου*, ἐκδ. H. DELEHAYE - P. PETERS, “Oratio de S. Michaelē Martyrē a Theodoro Metochita”, *Acta Sanctorum Novembris* IV (1925), 670-678.
- , *Ἐπιστολή* : ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Ἐπιστολή*, ἐκδ. H. OMONT, “Projet de réunion des Églises grecque et latine sous Charles le Bel en 1327”, *Bibliothèque de l'École des Chartes* 53 (1892), 254-257.
- , *Πρεσβευτικός* : ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Πρεσβευτικός*, ἐκδ. L. MAVROMATIS, “Theodore Metochite Presbeutikos”, στο: MAVROMATIS, *Milutin*, 89-119.
- ΜΙΧΑΗΛ Η΄, *Αὐτοβιογραφία* : ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, *Αὐτοβιογραφία*, ἐκδ. H. GRÉGOIRE, “Imperatoris Michaelis Palaeologi, De vita sua”, *Byzantion* 29-30 (1959-1960), 447-475.
- MM : F. MIKLOSICH – I. MÜLLER (ἐκδ.), *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, III, Βιέννη 1865.
- MUNTANER, *Crònica* : RAMON MUNTANER, *Crònica*, ελληνική μετάφραση-πρόλογος-εισαγωγή-σχόλια Ν. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Η εκστρατεία των Καταλανών στην Ανατολή, απόσπασμα από το Χρονικό*, Αθήνα 2014. (= RAMON MUNTANER, *Crònica*, ἐκδ. M. COLL I ALENTORN, *L' Expedició Dels Catalans A Orient, Extret De La “Crònica”*, Βαρκελώνη 1951.)
- ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίαι* : ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Συγγραφικαὶ Ιστορίαι*, ἐκδ. A. FAILLER, *Georges Pachymérès Relations historiques* (CFHB XXIV), Paris, I : 1984, II : 1984, III : 1999, IV : 1999.
- PERRAT - LONGNON, *Actes* : C. PERRAT – J. LONGNON (ἐκδ.), *Actes relatifs à la principauté de Morée (1289-1300)*, Paris 1967.
- ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως* : ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τῆς τάξεως τῶν τε ἀξιωματῶν καὶ ὀφφικίων*, ἐκδ. J. VERPEAUX, *Pseudo-Kodinos, Traité des offices, introduction, texte et traduction*, Paris 1966.
- Register : *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, II: 1337-1350, ἐκδ. H. HUNGER – O. KRESTEN – E. KISLINGER – Caroline CUPONE, CFHB XIX/2, Wien 1995.

SANUDO, *Istoria* : MARINO SANUDO TORSELLO, *Istoria di Romania*, έκδ. Ευτυχία ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Μαρίνος Σανούδος Τορσέλλο, Ιστορία της Ρωμανίας*, Αθήνα 2000.

TAFEL-THOMAS, *Urkunden* : G. L. TAFEL - G. M. THOMAS (έκδ.), *Urkunden zur älteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit Besonderer Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, III: 1256-1299, Vienna 1859¹ (ανατ. 1964).

Βοηθήματα

ANGOLD, “Byzantium in exile” : M. ANGOLD, “Byzantium in exile”, στο: D. ABULAFIA (εκδ.), *NCMH*, V, Cambridge 1999 (ανατ. 2006), 543-568.

AHRWEILER, *La mer* : Hélène AHRWEILER, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris 1966.

BAKIRTZIS, “Catalans” : C. BAKIRTZIS, “Les Catalans en Thrace”, στο: M. BALARD κ. ά. (επιμ.), *EYΨYXIA. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, I, Paris 1998, 63-73.

BALARD, *Romanie* : M. BALARD, *La Romanie Génoise (XIIe – début du XVe siècle)*, I-II, Genova 1978.

BEAUCAMP, “La situation” : Joëlle BEAUCAMP, “La situation juridique de la femme à Byzance”, *Cahiers de civilisation médiévale* 20 (1977), 145-176.

———, “Προικοῦπόβολον” : Joëlle BEAUCAMP, “Προικοῦπόβολον-ὑπόβολον-ὑποβάλλω”, στο: Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ν. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ (εκδ.), *Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο*, Πέθυμνο 1986, 153-161.

BERGER, “Sightseeing” : A. BERGER, “Sightseeing in Constantinople: Arab travellers, c. 900-1300”, στο: Ruth MACRIDES (εκδ.), *Travel in the Byzantine World. Papers from the 34th Spring Symposium of Byzantine Studies (Birmingham, April 2000)*, Aldershot 2002, 179-191.

BON, *Morée* : A. BON, *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la Principauté d'Achaïe*, Paris 1969.

BRATIANU, “Courtenay” : G. BRATIANU, “Notes sur le projet de mariage entre l'empereur Michel IX Paléologue et Catherine de Courtenay (1288-95)”, *Revue Historique du Sud-Est Européen* 1 (1924), 59-63.

- BRYER, “Historians” : A. BRYER, “Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage”, στο: R. H. C. DAVIS - I. M. WALLACE-HADRILL (εκδ.), *The Writing of History in the Middle Ages: Essays presented to R. W. Southern*, Oxford 1981, 471-493.
- ΓΑΣΠΑΡΗΣ, *Αγρότες* : Χ. ΓΑΣΠΑΡΗΣ, *Η γη και οι αγρότες στη μεσαιωνική Κρήτη, 13^{ος}-14^{ος} αι.*, Αθήνα 1997.
- CHEYNET, “Diplomatie” : J.-C. CHEYNET, “La diplomatie byzantine”, στο: D. SAKEL (εκδ.), *Byzantine Culture. Papers from the Conference ‘Byzantine Days of Istanbul’ held on the occasion of Istanbul being European Cultural Capital 2010, Istanbul, May 21-23 2010*, Ankara 2014, 317-330.
- CHRISSIS, “Crusades” : N. CHRISSIS, “Crusades and Crusaders in Medieval Greece”, στο: N. TSOUGARAKIS – P. LOCK (εκδ.), *A Companion to Latin Greece*, Leiden 2014, 23-72.
- CHRISTIDES, “Journey” : V. CHRISTIDES, “Ibn Battuta’s journey to Constantinople”, στο: María Dolores RODRÍGUEZ GÓMEZ – J.P. MONFERRER SALA (επιμ.), *Entre oriente y occidente: ciudades y viajeros en la Edad Media*, Granada 2005, 307-320.
- CHRYSSOS, “Byzantine Diplomacy” : E. CHRYSSOS, “Byzantine Diplomacy, A.D. 300-800: means and ends”, στο: J. SHEPARD – S. FRANKLIN (επιμ. έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies* (Cambridge 1990), Aldershot- Brookfield 1992, 25-39.
- ΧΡΥΣΟΣ, «Αρχές και μέθοδοι» : Ε. ΧΡΥΣΟΣ, «Η βυζαντινή διπλωματία. Αρχές και μέθοδοι», στο: Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑ-ΣΠΑΝΟΥ (επιστ. επιμ.), *Διπλωματία και πολιτική. Ιστορική προσέγγιση*, Αθήνα 2005, 57-69.
- CHRYSSOSTOMIDES, “Privileges” : Julian CHRYSSOSTOMIDES, “Venetian commercial privileges under Palaeologi”, *Studi Veneziani* 12 (1970), 267-356.
- ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Ιδεολογία* : Ελένη ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Τούλα ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Αθήνα 2007² (4^η ανατ. Αθήνα 2011) (= *L’Idéologie Politique de l’Empire Byzantin*, Paris 1975¹).
- CONNOR, *Women* : Carolyn CONNOR, *Women of Byzantium*, New Heaven-London 2004.
- ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Αρσενιάτες* : Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Το κίνημα των Αρσενιατών (1261-1310): Ιδεολογικές διαμάχες την εποχή των πρώτων Παλαιολόγων*, Αθήνα 1999.

- DAY, “Trade” : J. DAY, “The Levant Trade in the Middle Ages”, στο: Angeliki LAIOU κ. ά. (επιμ. έκδ.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, II, Washington D.C. 2002, 807-814.
- DROCOURT, «Διπλωματία» : N. DROCOURT, «Η βυζαντινή διπλωματία (8^{ος}-13^{ος} αιώνας)», στο: Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Ε. KISLINGER (επιστ. επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, Β΄: Υλικές και ιδεολογικές δομές, Αθήνα 2015, 189-232.
- DUCELLIER, “Albania, Serbia and Bulgaria” : A. DUCCELLIER, “Albania, Serbia and Bulgaria”, στο: D. ABULAFIA (εκδ.), *NCMH*, V, Cambridge 1999 (ανατ. 2006), 779-795.
- ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Κυριαρχία* : Μαρία ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Η ανδεγαυική κυριαρχία στην Ρωμανία επί Καρόλου Α΄ (1266-12285)*, Αθήνα 1987.
- , «Παρουσία» : Μαρία ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, «Η ανδεγαυική παρουσία στο πριγκιπάτο της Αχαΐας και στην Κέρκυρα τα πρώτα χρόνια του Καρόλου Β΄ (1289-1300)», *Εώα και Εσπέρια* 1 (1993), 45-57.
- , *Βυζαντινοί* : Μαρία ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Βυζαντινοί στο φραγκικό πριγκιπάτο της Αχαΐας*, Αθήνα 2000.
- , *Πριγκιπάτο* : Μαρία ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Το φραγκικό πριγκιπάτο της Αχαΐας (1204-1432). Ιστορία, οργάνωση, κοινωνία*, Θεσσαλονίκη 2005.
- , *Ρωμανία* : Μαρία ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Από τη δυτική Ευρώπη στην ανατολική Μεσόγειο. Οι σταυροφορικές κτήσεις στη Ρωμανία (13^{ος}-15^{ος} αιώνας). Πολιτικές και θεσμικές πραγματικότητες*, Αθήνα 2012.
- EASTMOND, “Women” : A. EASTMOND, “Diplomatic Gifts: Women and Art as Imperial Commodities in the 13th Century”, στο: G. SAINT-GUILLAIN – D. STATHAKOPOULOS (επιμ. έκδ.), *Liquid and Multiple: Individual and Identities in the thirteenth-century Aegean*, Paris 2012, 105-133.
- ΕΙ² : *Encyclopaedia of Islam*, C. BOSWORTH κ. ά. (επιμ. έκδ.), VI, Leiden 1991², VII, Leiden 1993².
- FAILLER, “Émirs” : A. FAILLER, “Les émirs Turcs à la conquête de l’Anatolie au début du 14e siècle”, *RÉB* 52 (1994), 69-112.
- FINE, *Late medieval Balkans* : J. V. A. FINE, *The late medieval Balkans. A critical survey from the late twelfth century to the Ottoman conquest*, Michigan 1987¹ (1^η ανατ. 1994).

- GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus* : D. J. GEANAKOPLOS, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge Mass. 1959.
- GHAZARIAN, *Armenians* : J. GHAZARIAN, *The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades. The integration of Cilician Armenians with the Latins, 1080-1393*, Richmond 2000.
- GRIERSON, *Coinage* : P. GRIERSON, *Byzantine Coinage*, Washington D. C. 1999.
- GRYGIEL, *Geopolitical Change* : J. GRYGIEL, *Great Powers and Geopolitical Change*, Baltimore 2006.
- HOLT, *Diplomacy* : P. M. HOLT, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290). Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden 1995.
- INALCIK, “Principalities” : H. INALCIK, “The rise of the Turcoman maritime principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades”, *BF* 9 (1985), 179-217.
- JACOBY, “Quartiers” : D. JACOBY, “Les quartiers juifs de Constantinople à l’époque byzantine”, *Byzantion* 37 (1967), 167-227.
- , “Acre” : D. JACOBY, “L’expansion occidentale dans le Levant: les Vénitiens à Acre dans la seconde moitié du treizième siècle”, *Journal of Medieval History* 3 (1977), 225-264.
- ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινό Κράτος* : Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 2001⁵ (1983¹).
- KAZHDAN, “Notion” : A. KAZHDAN, “The notion of Byzantine diplomacy”, στο: J. SHEPARD –S. FRANKLIN (επιμ. έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies* (Cambridge 1990), Aldershot- Brookfield 1992, 3-21.
- ΚΟΛΙΑΣ, «Διαχείριση» : Τ. Γ. ΚΟΛΙΑΣ, «Βυζάντιο και Σταυροφορίες: η διαχείριση της σταυροφορικής κίνησης από το Βυζάντιο. Ένα γενικό πλαίσιο», στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (επιστ. επιμ.), *Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος*, Αθήνα 2008, 99-113.
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Σχίσμα» : Αναστασία ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Το σχίσμα των Αρσενιατών (1265-1310). Συμβολή στη μελέτη της πορείας και της φύσης του κινήματος», *Βυζαντικά* (1998), 179-235.
- , *Πολιτική* : Αναστασία ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εσωτερική πολιτική του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328): διοίκηση, οικονομία*, Θεσσαλονίκη 2004.

- KOROBENIKOV, “Correspondence” : D. A. KOROBENIKOV, “Diplomatic Correspondence between Byzantium and the Mamluk Sultanate in the Fourteenth Century”, *Al-Masāq* 16/1 (2004), 53-74.
- ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Παράδοση» : Νίκη ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Βυζαντινή διπλωματική παράδοση και πρακτικές. Μία προσέγγιση μέσω της ορολογίας», στο: Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑΣ-ΣΠΑΝΟΥ (επιστ. επιμ.), *Διπλωματία και πολιτική. Ιστορική προσέγγιση*, Αθήνα 2005, 89-129.
- , «Αυτοκράτορας» : Νίκη ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, «Ο βυζαντινός αυτοκράτορας», στο: Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Ε. KISLINGER (επιστ. επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, Α', Αθήνα 2014, 19-48.
- KUNT, “Rise of Ottomans” : I. M. KUNT, “The rise of the Ottomans”, στο: M. JONES (εκδ.), *NCMH*, VI, Cambridge 2000, 839-863.
- ΚΥΡΡΗΣ, *Εμφύλιος πόλεμος* : Κ. ΚΥΡΡΗΣ, *Το Βυζάντιον κατά τον ΙΔ' αιώνα, Ι: Η πρώτη φάσις του εμφυλίου πολέμου και η πρώτη συνδιαλλαγή των δύο Ανδρονίκων (20. IV – Φθινόπωρον 1321). Εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα*, Λευκωσία 1982.
- LAIΟΥ, “Provisioning” : Angeliki LAIOU, “The provisioning of Constantinople during the winter of 1306-1307”, *Byzantion* 37 (1967), 91-113.
- , “A prince latinized” : Angeliki LAIOU, “A Byzantine prince Latinized: Theodore Palaeologus, Marquis of Montferrat”, *Byzantion* 38 (1968), 386-410.
- , “Sanudo” : Angeliki LAIOU, “Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-turkish League of 1332-1334”, *Speculum* 45 (1970), 374-392.
- , *Andronicus II* : Angeliki LAIOU, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II. 1282-1328*, Cambridge Mass. 1972.
- , “Role of women” : Angeliki LAIOU, “The Role of Women in Byzantine Society”, *JÖB* 31/1 (1981), 233-260.
- , “Reaction” : Angeliki LAIOU, “Monopoly and privilege: the Byzantine reaction to the Genoese presence in the Black Sea”, στο: L. BALLETO (εκδ.), *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna. Studi in onore de Geo Pistarino*, Genova 1997, 675-686.
- , “Marriage strategies” : Angeliki LAIOU, “Marriage prohibitions, marriage strategies and the dowry in thirteenth-century Byzantium”, στο: Joëlle

BEAUCAMP, G. DAGRON (εκδ.), *La transmission du patrimoine: Byzance et l'aire méditerranéenne*, Paris 1998, 129-160.

LAIΟΥ, “Byzantine empire” : Angeliki LAIOU, “The Byzantine empire in the fourteenth century”, στο: M. JONES (έκδ.), *NCMH*, VI, Cambridge 2000, 795-824.

———, “Monopoly” : Angeliki LAIOU, “Monopoly and Privileged Free Trade in the Eastern Mediterranean (8th-14th century)”, στο: D. COULON (εκδ.), *Chemis d'outre-mer: Études Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*, Paris 2004, 511-526.

———, “Transmission” : Angeliki LAIOU, “Family structure and the transmission of property”, στο: J. HALDON (εκδ.), *A Social History of Byzantium*, Chichester 2009, 51-75.

LEMERLE, “Destin” : P. LEMERLE, “Byzance au tournant de son destin”, στο: P. LEMERLE, *Cinq études sur le XI siècle byzantin*, αρ. V, Paris 1977, 249-312.

ΛΙΤΑΒΡΙΝ, ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Διπλωματία Ύστερου Βυζαντίου» : ΓΚ. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, Ι. ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, «Η Διπλωματία του Ύστερου Βυζαντίου (13^{ος} έως 15^{ος} Αιώνας)», στο: Ζιναΐντα ΟΥΝΤΑΛΤΣΟΒΑ, ΓΚ. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, Ι. ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, *Βυζαντινή Διπλωματία*, μτφρ. από τα ρωσικά Παναγιώτα ΜΑΤΕΡΗ, Δ. ΠΑΤΕΛΗΣ, Αθήνα 1995, 119-142.

ΛΟΥΓΓΗΣ, «Αρχές» : Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ, «Αρχές, μέθοδοι, διαχρονικές ιεραρχήσεις και προτεραιότητες», στο: Βασιλική ΒΛΥΣΙΔΟΥ - Σ. ΛΑΜΠΙΑΚΗΣ - Μαρία ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ - Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ, *Σεμινάρια περί βυζαντινής διπλωματίας*, Αθήνα 2006, 19-30.

LUTTWAK, *Strategy* : E. LUTTWAK, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge Mass. - London 2009.

MACRIDES, “Kinship” : Ruth MACRIDES, “Dynastic marriages and political kinship”, στο: J. SHEPARD – S. FRANKLIN (επιμ. έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies (Cambridge 1990)*, Aldershot-Brookfield 1992, 263-280.

———, “Dowry” : Ruth MACRIDES, “Dowry and Inheritance in the Late Period: some cases from the Patriarchal Register”, στο: D. SIMON (εκδ.), *Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter*, Munich 1992, 89-98.

ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, *Εθνογένεση* : L. ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, *Η εθνογένεση των Σέρβων στον Μεσαίωνα*, Αθήνα 1994.

- MALAMUT, “Cour” : Élisabeth MALAMUT, “L’impératrice byzantine et la cour (XIIIe-XVe siècle)”, *ZRVI* 50 (2013), 645-661.
- ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Βάιλος : Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Ο θεσμός του εν Κωνσταντινουπόλει Βενετού βαΐλου*, Αθήνα 1970.
- , «Υπηκοότητα» : Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Παρατηρήσεις στον θεσμό της βενετικής υπηκοότητας. Προστατευόμενοι της Βενετίας στον λατινοκρατούμενο ελληνικό χώρο (13^{ος}-15^{ος} αι.)», *Σύμμεικτα* 4 (1981), 1-16.
- MANSOURI, *Égypte* : M. MANSOURI, *Recherches sur les relations entre Byzance et l’Égypte (1259-1453) (d’après les sources arabes)*, Manouba 1992.
- MARINESCU, “Tentatives” : C. MARINESCU, “Tentatives de mariage de deux fils d’Andronic II Paléologue avec des princesses latines”, *Revue Historique du Sud-Est Européen* 1 (1924), 139-143.
- MAVROMATIS, *Milutin* : L. MAVROMATIS, *La fondation de l’empire serbe. Le Kralj Milutin*, Θεσσαλονίκη 1978.
- ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Παλαιολόγοι* : Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Οι Πρώτοι Παλαιολόγοι: προβλήματα πολιτικής πρακτικής και ιδεολογίας*, Αθήνα 1983.
- ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Πρόσωπο» : Σοφία ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Το άλλο πρόσωπο της αυτοκρατορικής διπλωματίας: Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στο ρόλο του πρεσβευτή τον 14^ο και 15^ο αι.», *Βυζαντιακά* 25 (2005/6), 235-259.
- , «Δουλεμπόριο» : Σοφία ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Οι Βυζαντινοί ως εμπορεύσιμο αγαθό στο δουλεμπόριο της Μεσογείου τον 14^ο αιώνα», στο: Βασιλική ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Καλλιόπη (Κέλλυ) ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ, Ελευθερία ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ (επιμ.), *ΑΝΤΙΚΗΝΣΩΡ, Τιμητικός Τόμος Σπύρου Τρωιάνου για τα ογδοηκοστά γενέθλιά του*, II, Αθήνα 2013, 971-996.
- , *Άγιοι* : Σοφία ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Γράφοντας ιστορία με τους αγίους. Από την κοινωνία των αγίων στην κοινωνία των Παλαιολόγων (1261-1453)*, Αθήνα 2014.
- , «Διπλωματία» : Σοφία ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Η διπλωματία την εποχή των Παλαιολόγων», στο: Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Ε. KISLINGER (επιστ. επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα, Β΄: Υλικές και ιδεολογικές δομές*, Αθήνα 2015, 233-246.
- MILLER, “Logothete” : D. A. MILLER, “The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period”, *Byzantion* 36 (1966), 438-470.

- ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Αγορά» : Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Η αγορά των δούλων», στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (επιμ.), *Χρήμα και αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Αθήνα 2003, 249-272.
- , «Βενετική διπλωματία» : Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, «Η βενετική διπλωματία: στόχοι και προτεραιότητες», στο: Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑ-ΣΠΑΝΟΥ (επιστ. επιμ.), *Διπλωματία και πολιτική. Ιστορική προσέγγιση*, Αθήνα 2005, 165-192.
- NACHAEVA-DROCOURT, «Διπλωματία» : Ekaterina NACHAEVA – N. DROCOURT, «Υστερορωμαϊκή και πρωτοβυζαντινή διπλωματία», στο: Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Ε. KISLINGER (επιστ. επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, Β': Υλικές και ιδεολογικές δομές, Αθήνα 2015, 151-187.
- NICOL, "Lyons" : D. M. NICOL, "The Byzantine Reaction to the Second Council of Lyons", στο: G. CUMING – D. BAKER (εκδ.), *Studies in Church History*, VII, Cambridge 1971, 113-146.
- , *Epiros* : D. M. NICOL, *The Despotate of Epiros, 1267-1479. A contribution to the history of Greece in the middle ages*, Cambridge 1984.
- , *Venice* : D. M. NICOL, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge 1988.
- , *Lady* : D. M. NICOL, *The Byzantine Lady. Ten Portraits, 1250-1500*, Cambridge 1994.
- , *Cantacuzene* : D. M. NICOL, *The reluctant Emperor. A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and monk, c.1295-1383*, Cambridge 1996¹.
- , *Τελευταίοι αιώνες* : D. M. NICOL, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261-1453*, μτφρ. Σ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ, Αθήνα 2010⁵. (= *The last centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge 1972¹.)
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Συνοικέσια* : Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Βυζαντινά συνοικέσια «μετ' αλλοφύλων και αλλογλώσσων» (7^{ος}-11^{ος} αι.)*, Αθήνα 2000.
- NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDIS, "Venice" : Marie NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDIS, "Venice et la Mer Noire du XIe au XVe siècle", *Θησαυρίσματα* 7 (1970), 15-51.
- OBOLENSKY, "Principles and methods" : D. OBOLENSKY, "The principles and methods of Byzantine Diplomacy", στο: *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines*, I, Belgrade 1964, 45-61. (= D. OBOLENSKY, *Byzantium and the Slavs: Collected Studies*, London 1971, αρ. I.)
- , *Κοινοπολιτεία* : D. OBOLENSKY, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, μτφρ. Γ. ΤΣΕΒΡΕΜΕΣ, II, Θεσσαλονίκη 1991. (=

- The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, New York-Washington D.C. 1971.)
- ODB : επιμ. έκδ. A. KAZHDAN κ. ά., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-III, New York-Oxford 1991.
- OIKONOMIDÈS, “Chancellerie” : N. OIKONOMIDÈS, “La chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle”, *RÉB* (1985), 167-195.
- OIKONOMIDES, “Byzantine Diplomacy” : N. OIKONOMIDES, “Byzantine Diplomacy, A.D. 1204- 1453: means and ends”, στο: J. SHEPARD – S. FRANKLIN (επιμ. έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies* (Cambridge 1990), Aldershot- Brookfield 1992, 73-88.
- , “Turks” : N. OIKONOMIDES, “The Turks in Europe (1305-1313) and the Serbs in Asia Minor (1313)”, στο: Elizabeth ZACHARIADOU (εκδ.), *The Ottoman Emirate (1300-1389). Halcyon Days in Crete I. A Symposium Held in Rethymnon (11-13 January 1991)*, Rethymnon 1993, 159-168.
- ORIGONE, “Connections” : Sandra ORIGONE, “Marriage Connections between Byzantium and the West in the Age of the Palaiologoi”, στο: B. ARBEL (εκδ.), *Intercultural contacts in medieval Mediterranean. Studies in honor of David Jacoby*, Portland 1996, 226-241.
- ORTALLI, “Bans” : G. ORTALLI, “Venice and Papal Bans on Trade with the Levant: The Role of the Jurist”, στο: B. ARBEL (εκδ.), *Intercultural contacts in medieval Mediterranean. Studies in honor of David Jacoby*, Portland 1996, 242-258.
- PAHLITZSCH, “Mediators” : J. PAHLITZSCH, “Mediators Between East and West: Christians under Mamluk Rule”, *Mamluk Studies Review* 9/2 (2005), 31-47.
- , “Documents” : J. PAHLITZSCH, “Documents on Intercultural Communication in Mamluk Jerusalem: The Georgians under Sultan an-Naṣir Hasan in 759 (1358)”, στο: A. BEIHAMMER, Maria PARANI, CH. SCHABEL (επιμ.), *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500. Aspects of Cross-Cultural Communication*, Leiden 2008, 373-394.
- ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Διπλωματικοί γάμοι* : Αγγελική ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος}-12^{ος} αιώνες)*, Αθήνα 2006.
- ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, «Πραγματικότητα» : Αναστασία ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα. Ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», στο: Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ (επιστ. διεύθ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου Ελληνισμού. Αρχειακά τεκμήρια*, Αθήνα 1993, 177-276.

- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Πειρατές» : Ευτυχία ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Πειρατές και κουρσάροι στο Αιγαίο τον 13^ο αιώνα», *Δίπτυχα* 6 (1994-1995), 89-107.
- , Σανούδο : Ευτυχία ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Μαρίνο Σανούδο Τορσέλλο, Ιστορία της Ρωμανίας*, Αθήνα 2000.
- PERTUSI, “Colony” : A. PERTUSI, “The Anconitan Colony in Constantinople and the Report of Its Consul, Benvenuto, on the Fall of the City”, στο: Angeliki LAIOU (εκδ.), *Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*, New Brunswick 1980, 199-218.
- ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, *Εκστρατεία* : Ν. ΠΡΑΤΣΙΝΗΣ, ελληνική μετάφραση-πρόλογος-εισαγωγή-σχόλια, Ramon Muntaner, *Η εκστρατεία των Καταλανών στην Ανατολή, απόσπασμα από το Χρονικό*, Αθήνα 2014.
- PRYOR, *Geography* : J. H. PRYOR, *Geography, technology and war: Studies in the maritime history of the Mediterranean, 649-1571*, Cambridge 1992.
- RICHARD, “Mongols” : J. RICHARD, “Byzance et les Mongols”, *BF* 25 (1999), 83-100.
- RUNCIMAN, “Inheritance” : S. RUNCIMAN, “Thessalonica and the Montferrat Inheritance”, *Γρηγόριος Παλαμάς* 42 (1959), 27-35.
- , “Ladies” : S. RUNCIMAN, “The ladies of the Mongols”, στο: *Εις Μνήμην Κ. Ι. Αμάντου*, Αθήνα 1960, 46-53.
- ΣΑΒΒΙΔΗΣ, «Βυζαντινή διπλωματία» : Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, «Βυζαντινή διπλωματία», στο: Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Από την ύστερη Αρχαιότητα στον Μεσαίωνα. Ιστορικά δοκίμια*, Αθήνα 2006, 299-318.
- STEWART, *Kingdom* : A. STEWART, *The Armenian Kingdom and the Mamluks: War and Diplomacy during the Reigns of Het’um II (1289-1307)*, Leiden 2001.
- TALBOT, *Correspondence* : Alice-Mary TALBOT, *The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople* (CFHB VII), Washington D. C. 1975.
- THIRIET, *Romanie* : F. THIRIET, *La Romanie Vénitienne au Moyen Age. Le développement et l’exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècle)*, Paris 1959.
- ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συνοικέσια* : Ναυσικά ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα βασιλικά συνοικέσια κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1258-1453). Πολιτικές προσεγγίσεις*, ΕΚΠΑ-Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2015.

- VRYONIS, *Decline* : S. VRYONIS, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971¹.
- WHITE, “Property” : Despina WHITE, “Property Rights of Women: The Changes in the Justinian Legislation regarding the Dowry and the Parapherna”, *JÖB* 32/2 (1982), 539-548.
- ZACHARIADOU, *Trade* : Elizabeth ZACHARIADOU, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice 1983.
- , “War” : Elizabeth ZACHARIADOU, “Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century”, στο: B. ARBEL, B. HAMILTON, D. JACOBY (επιμ.), *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, London 1989, 212-225.
- , “Message” : Elizabeth ZACHARIADOU, “The neomartyr’s message”, *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies* 8 (1991), 51-63.
- ZAXAPIAΔΟΥ, *Θρύλοι* : Ελισάβετ ZAXAPIAΔΟΥ, *Ιστορία και θρύλοι των παλαιών Σουλτάνων (1300-1400)*, MIET, Αθήνα 2009² (1991¹).
- ZACOS-VEGLERY, *Seals* : G. ZACOS – A. VEGLERY, *Byzantine Lead Seals*, I/1, Basel 1972.
- ZAKYTHINOS, *Despotat* : D. ZAKYTHINOS, *Le Despotat grec de Morée*, I: *Histoire politique*, London 1975.